Нина Аксић

КУЛТУРА СВИХ ИЛИ КУЛТУРА ЗА СВЕ

Институционални аматеризам у Новом Пазару у периоду социјализма

ISBN-978-86-7587-116-3

Нина Аксић

Култура свих или култура за све
Институционални аматеризам у Новом Пазару у периоду социјализма

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

MONOGRAPHIC EDITION
SPECIAL EDITIONS
Volume 95

Nina Aksić

The Culture of All or Culture for All
Institutional amateurism in Novi Pazar in the socialist period

Belgrade 2023

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

МОНОГРАФСКА ИЗДАЊА
ЕДИЦИЈА ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 95

Нина Аксић

Култура свих или култура за све
Институционални аматеризам у Новом Пазару у периоду социјализма

Београд 2023

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 36/IV, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@ei.sanu.ac.rs, www.etno-institut.co.rs

За издавача
Драгана Радојичић

Рецензенти
проф. др Бојан Ђорђевић
проф. др Ема Петровић
проф. др Драгана Радојичић
др Милина Ивановић Баришић

Уредник Монографских издања Етнографског института САНУ
др Јадранка Ђорђевић Црнобрња

Редакција Монографских издања Етнографског института САНУ
проф. др Драгана Радојичић, др Мирослава Лукић Крстановић, др Младена Прелић,
др Ивана Башић, др Милеса Стефановић-Бановић

Секретар редакције
др Милан Томашевић

Лектура и коректура
мср Миљана Чопа

Превод резимеа
мср Нина Бабић

Фотографија на корицама
Наступ фолклорне секције у Концертној дворани
Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Фотографије у тексту
Збирка фотографија Историјског архива „Рас“ Нови Пазар, В. 2. 280
Монографија *Нови Пазар и околина*, Малетић 1969.

Техничка припрема и штампа
Finegraf

Тираж
300 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије

Садржај

РЕЧ УНАПРЕД **7**

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ **10**

II КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ И УПРАВЉАЊЕ КУЛТУРНИМ ДЕЛАТНОСТИМА **14**

II.1. Културне политике **17**

II.1.1. Културне политике на државном/републичком нивоу 17
II.1.2. Културне политике на локалном нивоу 32
Четрдесете године XX века 39
Педесете године XX века 41
Шездесете године XX века 46
Седамдесете године XX века 54
Осамдесете године XX века 57

II.2. Управни органи за културу **61**

II.2.1. Државни/републички ниво 61
II.2.2. Локални ниво 68

II.3. Аматеризам **76**

III ИНСТИТУЦИЈЕ КУЛТУРЕ С АМАТЕРСКОМ ДЕЛАТНОШЋУ, ЊИХОВА УДРУЖЕЊА И МАНИФЕСТАЦИЈЕ **84**

III.1. Народни универзитет, Раднички универзитет и Дом културе „Ослобођење“ **88**

III.2. Институције и удружења који су деловали у оквиру Народног универзитета, Радничког универзитета и Дома културе „Ослобођење“ **103**

III.2.1. Биоскоп и кинофикација 103
Образовно-васпитна пропаганда – репертоарска политика 116
Организоване посете 120
Биоскопска публика 122
Општа репертоарска политика 125
Путујући биоскоп и биоскопска култура на селу 132

III.2.2. Позориште и драмска делатност 139
III.2.3. Дом омладине 158
III.2.3.1 Књижевна омладина и њене активности 163
III.2.3.2. Музичка омладина и њене активности 170
Концерти класичне музике 172
III.2.3.3. Културно-уметничко друштво „Младост“ 176
III.2.3.4. Хорска делатност 179
Омладински хор 181
Дечји хор 183
III.2.3.5. Оркестри 185
Тамбурашки оркестар 185
Оркестар забавне музике „Лауруси“ 186
III.2.3.6. Ликовна сцена и Клуб ликовних уметника „Сопоћани“ 187
Клуб ликовних уметника „Сопоћани“ 191

III.3. Институционалне културне манифестације 195
III.3.1. Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС) 199
III.3.2. Манифестација „Сопоћанска виђења“ 205
III.3.3. Октобарски сусрети писаца 212
III.3.4. Смотра аматеризма 214

IV ЗАКЉУЧНИ ОСВРТ 220

V ИЗВОРИ 225

VI ЛИТЕРАТУРА 229

VII ПРИЛОЗИ 235

**THE CULTURE OF ALL OR CULTURE FOR ALL:
INSTITUTIONAL AMATEURISM IN NOVI PAZAR
IN THE SOCIALIST PERIOD... ..... 241**

РЕЧ УНАПРЕД

Жеља да се овековечи и отргне од заборава, али и с научног становишта размотри тема институционалног аматеризма, који је обележио другу половину XX века у Федеративној Народној Републици Југославији (ФНРЈ) и Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), била је иницијални мотив за стварање монографије о институционалном аматеризму у Новом Пазару. Будући да је Нови Пазар у датом периоду био један од носилаца аматерског културног живота у Србији, а посебно у санџачком региону, сматрала сам да је ова тема од значаја и да као таква треба да буде представљена научној јавности, али и широј друштвеној заједници.

Текст монографије заснован је на проучавању и консултовању с доступном литературом и подацима који су прикупљани како на терену, од саговорника, тако и у институцијама које чувају архивску грађу.

За временски оквир истраживања теме одабран је период од 1945. године, то јест од завршетка Другог светског рата и формирања нове државне заједнице ФНРЈ, до 1991. године, односно – до распада државне заједнице СФРЈ. Овај период изабран је због тога што је током четири и по осмотрене деценије владао једнопартијски систем, који је изнедрио јединствену политичку, друштвену и културну климу, односно нову културну политику, која се, како су показала истраживања аутора, кретала узлазном линијом до почетка деведесетих година, када је нагло прекинута распадом државе и војним сукобима.

Истраживање на ову тему показало се као изузетно комплексно из више разлога. Први проблем који је морао бити савладан током истраживања, а посебно током представљања и анализе сакупљене грађе, јесте што објективнији приступ теми због времена њеног настанка и комплексности културе живљења на истраживаном подручју, уз помоћ података из архивских докумената и друге документарне грађе, али и путем изношења личног става у анализи, често поткрепљеног наводима из савремене литературе. Други проблем је представљао недостатак релевантне литературе из новијег периода, везане за ову тему, али и коришћење оне која је писана у претходном периоду, која је често бивала идеолошки усмеравана. С друге стране, понекад су сами актери давали коментаре везане за актуелна дешавања, као и оштре критике и анализе проблема, чак нудећи и одређена решења за њих, те су овакви документи били веома значајни као смернице за неке идеје при анализи

грађе. Дакле, нису се смела губити из вида изузетно сложена политичка и друштвена дешавања у датом периоду. Приликом писања овога рада било је неопходно превазићи и сопствене дилеме везане за многа питања која су се током истраживања појављивала. На нека су дати одговори, а нека су од њих остала без одговора, па самим тим и стоје отворена за будућа разматрања.

У овој студији тежило се да се првенствено представи богатство грађе која се тиче културног живота Новог Пазара у периоду од 1945. године до 1991. године, дакле – у периоду социјализма, потом да се локална културна политика покуша сместити у оквире тадашње државне културне политике, те да се укаже на одступања, уколико их је било. Дакле, циљ овога текста јесте представљање државне и локалне културне политике, као и (не)уклапање ове друге у општи контекст, затим питање јачања или потискивања аматерске делатности и развоја институционалног аматеризма, у складу с културном политиком на државном нивоу.

На крају, проналазећи и бележећи архивске податке, покушала сам да оживим једно не тако давно прошло време и културна дешавања у њему, са жељом да их на тај начин отргнем од заборава. Жеља ми је била и да сагледавањем позитивних и негативних елемената социјалистичке културне политике подстакнем на размишљање оне који би данас требало да осмисле стратегију културног развоја новопазарског краја. Дакле, имајући у виду могућу корист за друштвену заједницу, волела бих да ова монографија, која је заснована на прегледу културног и друштвеног живота, као и културне разноликости у претходном времену, буде од значаја и на корист генерацијама које долазе и које би можда могле обновити неке проверено успешне, а на маргину склоњене и чак сасвим потиснуте културне обрасце. Такође, жеља ми је била да подстакнем културне делатнике у Новом Пазару да евентуално осмисле нова дешавања и начине њиховог остваривања у култури, руковођени обрасцима културног живота Новопазараца у њиховој непосредној прошлости.

Стварању ове монографије посебан допринос дали су моји професори и колеге из институција у којима сам спроводила истраживање, као и из институције у којој сам запослена, својим сугестијама и подршком коју су пружали на различите начине: проф. др Бојан Ђорђевић, проф. Ема Петровић, проф. др Гордана Стокић-Симончић, проф. др Драгана Радојичић, др Милина Ивановић Баришић, др Александра Павићевић, др Јадранка Ђорђевић Црнобрња, дипл. библиотекар саветник Биљана

Миленковић Вуковић, др Ђорђина Трубарац Матић, мср Хасна Зиљкић, проф. др Хивзо Голош, дипл. библиотекар саветник Валерија Стефановић, мср Енес Никшић, др Вања Грбовић, архивски саветник Зоран Поповић, архивиста Младен Максимовић, проф. Славица Мојсиловић и Никола Стојановић. Посебну захвалност исказујем овом приликом проф. др Бојану Ђорђевићу и проф. др Еми Петровић, на чију иницијативу је рад на овој теми био пре више година започет и свесрдно подржаван све време током рада на њему. Како ниједан рад на пословним подухватима није могуће изоловати од приватног живота, велики значај, као подршка у писању овог текста, имали су пре свега моја ужа, али и шира породица, чији су неки од чланова учествовали у истраживању као саговорници. Монографија је у основи заснована на литератури и архивским документима, али без мојих саговорника, судеоника датог времена, ова књига не би имала душу, па стога захвалност дугујем: Слободину Аксићу и Весни Аксић, Нади и Вујици Аксић, Владимирки Макојевић, Јелени Радомировић, Хасни Зиљкић, Шефики Зилкић, Милици Боричић, Миланки и Југославу Вукићевићу. Осим колегама и пријатељима који су несебично помогли моје истраживање, неизмерну захвалност дугујем и институцијама које су ми омогућиле да своје истраживање обављам и на њиховој грађи, као и запосленима у тим институцијама на свесрдној помоћи током истраживања: Етнографски институт САНУ, Историјски архив „Рас“ у Новом Пазару, Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар, Културни ценатр Нови Пазар, Народна библиотека Србије, Државни архив Србије (читаоница у Железнику), Архив Југославије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду. За јавну доступност рукописа заслужно је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, као и Етнографски институт САНУ – институција у којој сам запослена и која је омогућила штампање ове монографије. Свима поменутима овом приликом исказујем своју неизмерну захвалност.

У Београду,
15. новембар 2022. године

Аутор

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Нови Пазар је насеље у којем вековима опстаје својеврсна езготична мешавина исламског и православног, традиционалног наслеђа двају народа који већ генерацијама живе на истом поднебљу, али с двама различитим културним обрасцима, што је пре свега условљено вероисповедном различитошћу. Тако је одраније овај простор, богат разноврсним културним додирима и прожимањима, привлачио бројне уметнике који су из културних традиција и разноликости овога града црпли инспирацију за своје стваралаштво. Поред сегмената постојеће културне баштине, који су бивали модификовани у складу с новим друштвено-политичким стремљењима, након Другог светског рата план културног развоја подразумевао је и нове облике креативног деловања, пре свега бивајући усмераван ка аматеризму у култури.

С формирањем нове културне политике – социјалистичке, настаје и нови општи контекст културне политике и развоја институција културе, кроз које се може пратити не само развој ове политике, већ и један шири друштвени феномен, тј. формирање социјалистичког човека,[1] онога који је уздигао Нови Пазар, град који је пригрлио нову социјалистичку културу, која му је била прилагођена и стога прихватљива. Аматеризам је у том културном развоју одиграо можда и најважнију улогу – социјалну, будући да је путем својих садржаја допринео и већем заједништву оних који су вековима били супротстављени, а заправо су били најближи једни другима, живећи једни уз друге – православни и муслимани. Братство-јединство је на овој територији било живо и живело је кроз културу, а пре свега кроз културне манифестације, оне које су управо и одсликавале заједништво у смислу једнакости и задовољења животних услова. Период бурних друштвених промена донео је доста новина, у истраживаном периоду – на локалу, углавном позитивних за становништво дате заједнице. Култура и уметност добиле су високо место у друштвеној свести и прихваћене су као део потреба свакодневице. Иако, из данашње перспективе гледано, изузетно идеолошки обојена, култура је у периоду социјализма била доступна готово свима и углавном радо прихватана, пре свега захваљујући концептима подруштвљавања културе и аматеризма, кроз који се она претежно и спроводила, али и услед изградње и јачања културних институција и манифестација. Тако, и поред бројних негативних ставова по питању културне политике социјализма, ипак се не може занемарити чињеница да је готово сваки

1 Више о појму социјалистичког човека видети у: Duda 2017.

омладинац учествовао у неком културном догађању, да су и радни људи имали прилике да посећују позоришта, концерте, изложбе, да је опера била доступна и становницима мањих места, као и да су се одигравали још многи други културни догађаји који су били изузетно посећени, а који данас почесто нису доступни већини људи. Тако је и Нови Пазар, уз помоћ социјалистичке културне политике, од мале турске касабе израстао у град богат институцијама културе, који се могао похвалити и републичким и међународним културним манифестацијама.

Управо стога наша је намера била да представимо ово културно богатство које је у периоду од неколико деценија баштинио Нови Пазар, те ћемо се у овој књизи бавити културним институцијама, тј. културним активностима које су биле део аматерске културне делатности, посебно онима намењеним младима, а које су се одвијале у оквиру Народног универзитета, затим Радничког универзитета, па Дома културе „Ослобођење“. Ове институтције и њихове делатности само су неке од културних институција које су деловале у датом периоду у Новом Пазару, али би се вероватно могле сматрати најзначајнијим за развој аматеризма код младих. Поред оних институција које су се бавиле превасходно аматерском делатношћу, осврнућемо се и на рад и значај других културних институција, које су деловале, макар у једном периоду, под кровом Народног или Радничког универзитета, или пак Дома културе, као што су библиотека и биоскоп.

Представићемо надаље рад Дома културе, Народног, а затим Радничког универзитета, у оквиру којег је деловао Дом омладине с различитим удружењима и друштвима, као и рад библиотеке, биоскопа и позоришта, који су у одређеним периодима били под управом Радничког универзитета, односно Дома културе. Сагледавање рада ових институција и удружења проистеклих из њих, као и њихових културних активности, биће представљено и кроз опште друштвено-културне тенденције у Републици Србији и ФНР Југославији, односно у СФР Југославији, у периоду социјализма. Ова разматрања довешће нас и до појединости које одсликавају локалну културну политику, а које су продукт друштвеног стања у Новом Пазару у датом периоду, те тако веран одраз тог плана.

Како бисмо могли да у потпуности сагледамо стање на локалном нивоу, с посебним освртом на институционални аматеризам, предочићемо, пре свега, теоријски оквир који се тиче културних политика на државном и републичком нивоу, а затим и укратко представити хијерархију и рад институција које су биле кључне у доношењу одлука које се тичу

културе – организационих, финансијских и програмских. Такође, значајно место мора бити дато и једном од основних елемената културне политике социјализма – аматеризму. Кроз осврт на културне политике и аматеризам представићемо идеологију Комунистичке партије (Савеза комуниста), која је била упућена „на мере васпитања и дисциплине које су кроз разноврсне видове ритуалног деловања испуњавале циљ контроле: просветни течајеви, радне акције, приредбе, читаонице, биоскопске представе, школе, забавни живот – игранке“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Тако долазимо до почетне тезе о заједништву, али на ширем плану, у области свеукупне културе живљења. Оваква друштвена, а затим и културна политика упућује на то да и приватни скупови постају део културно-друштвеног живота који се одвија под будним оком различитих „одбора“ Комунистичке партије, као што су то свакако били и државни празници, али и рад установа, тј. институција културе.

Представљање општих појмова о културним политикама, управљању у култури и аматеризму, једна је врста базе, која ће бити надограђена карактеристикама локалне заједнице. Представићемо посебности ове заједнице, која је у својој бити другачија од многих других, јер представља вишевековно сударање, али и прожимање култура истока и запада, двеју вероисповести – православне и муслиманске, које ће у периоду социјализма бити готово изједначене, веома често и у приватној, а посебно у јавној сфери живота. Механизми који су довели до оваквог изједначавања на плану културе јесу пре свега аматеризам и институције културе. Ове институције, скупа с аматерским деловањем, у књизи ће пронаћи значајно место управо због снаге утицаја који су имале у погледу обликовања културног живота Новопазараца.

Дакле, конкретни научни циљ нашег истраживања јесте представљање начина културног уздизања становништва једне – до Другог светског рата – културно веома заостале средине, а осматрањем једне особене, за дати временски период изузетно важне појаве на друштвеном плану – појаве аматеризма. Шире гледано, ова монографија је писана с циљем давања прегледа институционалних аматерских делатности Новог Пазара у периоду од 1945. до 1991. године, уз изведену анализу и закључке који треба да представљају допринос сагледавању културне политике и на плану ширем од локалног у датом временском периоду, али и да представљају могући допринос стратегији културног развоја новопазарског краја. Такође, уколико се има у виду и могућа практична корист за друштвену заједницу, жеља нам је да овај рад, заснован на прегледу једног значајног сегмента културног и друштвеног живота, духо-

вног богатства, као и културне разноликости новопазарског краја у претходном времену, када се становништво усмеравало ка модернизацији и стремило новим тековинама социјалистичке културе, буде од значаја и на корист генерацијама које долазе и које би, надамо се, могле обновити неке успешне, а на маргину склоњене и чак сасвим потиснуте културне обрасце, или осмислити нова дешавања и начине њиховог остваривања у култури, вођени углавном успешним обрасцима културног живота Новопазараца у њиховој непосредној прошлости.

II КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ И УПРАВЉАЊЕ КУЛТУРНИМ ДЕЛАТНОСТИМА

Постојање бројних дефиниција културе доприноси ширини значења, па и схватања овога појма, али тако поставља и проблем у даљем разграничавању делатности културе и уметниости, које су у периоду социјализма веома често бивале у конфронтацији. Како бисмо јасније разумели овај дуалистички однос, али и појам културне политике који је изникао из потребе за културом која се поставља на виши, државни ниво, представићемо за нас важне дефиниције културе, које је детерминишу на следеће начине:

1. „Скуп свих материјалних и духовних вредности (процеса, промена и творевина) које су настале као последица материјалне и духовне интервенције човека у природи, друштву и мишљењу. Основни смисао културе састоји се у томе да се олакша одржање, продужење и напредак људског друштва. К. је, према томе, највиши израз човековог стваралаштва који је увек мање или више историјски и околностима условљен“ (Lukić i Pečujlić 1982, *Kultura*).
2. „Култура је до околине коју ствара човек. Овде је имплицирано сазнање да човек живи у природном пребивалиштву и друштвеној ’околини’. Подразумева се такође да је култура више него сам биолошки феномен. Она обухвата све елементе човековог зрелог дара, које је он стекао од своје групе свесним учењем или процесом условљавања – разне врсте технике, друштвене и друге институције, веровања и моделирани начини понашања“ (Herskovic 1971, 54).
3. „У ширем смислу под културом се подразумева целокупно људско стваралаштво – материјално и духовно“ (Bašić 2014, 16), тј. антрополошки гледано, најшире узев, култура се „одређује као ’целокупност човековог одношења према свету’“ (Stojković 1978, 197), што „има за последицу обесхрабривање емпиријског приступа савременим, веома сложеним друштвима, јер предмет истраживања, захваљујући тим сталним проширивањима, постаје неразговетан, а његово операционо одређење знатно отежано“ (Stojković 1978, 197).
4. „У ужем смислу под културом се подразумева само духовна

култура, духовне творевине људи односно друштвена свест. (...) Улога и функције културе у друштву уочљиви су у процесима идентитета, социјализације и институционализације друштва“ (Bašić 2014, 16).

5. „Традиционално, схватање културе почива на уверењу да су различитости *a priori* укорењене и да је за откривање заједничких вредности различитих култура неопходно понаособ растумачити вишеслојне структуре, функције, значења, симболе сваке од њих“ (Bašić 2014, 11).

Термин културна политика се „први пут јавио са оснивањем прве социјалистичке државе – Совјетског Савеза“ (Ђукић 2010, 32), када је држава желела да уз помоћ промена у култури „исправи неправду која је посебно погађала пролетеријат, сиромашно и недовољно образовано становништво које није имало приступ култури и уметности због свог подређеног положаја у друштву“ (Ђукић 2010, 32). Након Другог светског рата јавља се идеја о потреби културне политике и у другим државама, али је у свакој држави она имала другачији облик развијања. „Тако се у оквиру источног блока држава тоталитарног државног уређења право на културу тумачило као право на културне вредности доминантних културних модела, посредоване и подржане од стране интервенционистичке културне политике државних органа управе“ (Ђукић 2010, 34). Како В. Ђукић дефинише, културна политика је „скуп управљачких мера и активности којима носиоци јавне културне политике на основу политичког, правног и финансијског ауторитета управљају културним животом (према др Јовићу), културним развојем (према др Прњат) или културним престижом (према Леку), исто као и свим активностима и акцијама које је потребно спровести да би се идејни концепт културног живота и развоја имплементирао у пракси и остварили жељени стратешки циљеви“ (Ђукић 2010, 43). Према Елиоту, културна политика је политички инструмент, тј. „нешто што је пожељно у друштву и што држава треба да унапређује“ (Prnjat 2013, 9). Ипак, треба имати у виду да, посебно у државама ауторитарне власти, ово не представља увек бригу за стваралаштво, већ чешће жељу за контролом, што условљава развој културне политике политичким, идеолошким, економским, привредним, образовним и другим специфичностима једне државе. Такође, културна политика се може представити и као „својеврстан културни план и praxis *одређене* заједнице“, тј. „’збир свесних и промишљених поступака, акција или одсуства акција у

заједници, чији је циљ да се задовоље извесне културне потребе преко оптималног коришћења свих физичких и људских потенцијала'" (Božilović 2007, 168).

Иако синтагма „културна политика" није најадекватнија у језичком смислу (може конотирати на то да ли је политика културна или не), ипак, значење ове синтагме, које се усталило, односи се на то да „култура може бити објекат организоване бриге друштва, интервенције одређених државних органа, друштвенополитичких организација" (Ranković 1973, 193). Анализирајући опште дефиниције културне политике, долази се до закључка да су скоро све оне засноване на томе да је држава основни покретач и креатор културних политика, а да тренутно стање у држави одређује њихов концепт. Културна политика најчешће је дефинисана као „усклађен систем мера (стратегија, инструмената и циљева), помоћу којих држава подржава и усмерава културну продукцију, односно културни живот" (Dragićević-Šešić i Stojković 1994, 31). Дакле, важно је истаћи да је она увек идеолошки везана за владајући систем, те да су и начини њеног спровођења у складу с политичком идеологијом државе.

Како се од 1945. године мења читава политичка идеологија, привредни и економски систем, тако се мењају и просветна (образовна) и културна идеологија. С обзиром на то да долази до сваковрсне револуције, па тако и културне, којима обично „претходи *криза*, а да многа стваралаштва долазе као одговор на наслућену или заметнуту кризу" (Илић 1987, 99), долази се до закључка да је, као и у општој теорији, тако и у пракси, суштина ове културне револуције „*промена водећих схватања и вредности, односно њихова замена другим, вишим и развијенијим, у историјском периоду када су оне постале супарничке. Тада се, захваљујући најкрупнијим стваралачким подухватима и остварењима, битно мењају односи у разним областима живота* (у науци, уметности, техници, политици, моралу и другим)" (Илић 1987, 98–99). У систему демократизације, тј. подруштвљавања културе и тежњи ка њеној доступности свим класама, чему је тежила културна политика државе свих година након рата, постало је очигледно „да права човека неизбежно морају да обухвате и права на образовање и културу. То практично значи да једна средина која жели да се легитимише као демократска мора да ствара и стално унапређује услове у којима ће појединац, развијајући свој дар и смисао, моћи све више и све потпуније да утиче на своју друштвену судбину и да сâм ствара свој друштвени положај" (Majstorović 1969, 77).

II.1. Културне политике

II.1.1. Културне политике на државном/републичком нивоу

Однос културе и уметности у културној политици ФНР и СФР Југославије, током читавог њеног трајања, није прецизно дефинисан. Било је покушаја да се, на различитим састанцима и саветовањима, раздвоје и дефинишу културне и уметничке активности, међутим, ништа од тога није спроведено у дело. Тако се, углавном, активности, попут ликовне, књижевне, музичке, филмске, позоришне и др., веома често сврставају под културне, затим под уметничке, а некада и под културно-уметничке. Наиме, према Љ. Мацару, културне делатности можемо сврстати у неколико скупова, према томе како су биле финансиране и како је изгледао њихов економски пад или раст током година социјализма: „Први скуп са називом 'Културно-просветна делатност', садржи: 1. музеје, архиве и галерије; 2. заводе за заштиту споменика културе; 3. радничке и народне универзитете који су специјализовани за јавна предавања и ширење (у разним облицима) опште културе; 4. јавне библиотеке, и 5. једна разноврсна категорија названа: 'Остале културно-просветне установе'. Други скуп, назван 'Уметничко-забавна делатност' састоји се од: 1. позоришта, филхармонијских оркестара и сличних институтција; 2. биоскопа; 3. радио и телевизијских станица, и 4. поново једне хетерогене групе делатности под називом 'Остале установе за забаву'" (Madžar 1974, 262–263). У Извештају Савета за културу Народне Републике (НР) Србије за 1960. годину активности се деле на културно-просветне и уметничке активности, где су у прву групу сврстани раднички и народни универзитети, домови културе, библиотеке, радио и телевизија, а у другу групу – књижевност, ликовна уметност, музички живот, филмска производња, па чак и награде уопште.[2] Још једна дефиниција културе у социјалистичком смислу јесте да „'под појмом дјелатности културе подразумевамо дио културе који обухваћа највећим дијелом институционално организиране облике традиционалне културе и који се, у својој крајњој конзеквенцији своди на репрезентативна дјела умјетности те обухваћа подручје казалишне умјетности, глазбе, ликовне умјетности, књижевности и филмске умјетности, укључујући средства масовних комуникација – штампу, радио и телевизију'" (Stojković 1978, 199–200). Ипак, може се закључити да је

2 Више: Архив Србије (АС), Савет за културу НРС (Г-291), 1, 21. 01. 1960.

највећи проблем у дистинкцији ових двеју ствари представљала подела на професионално и аматерско културно деловање, те да је углавном када се прича о уметничким активностима говорено о професионалним позориштима, књижевном удружењу професионалних књижевника и др. Ова подела такође постаје дискутабилна, јер покреће питање сврставања професионалних активности у искључиво уметничке активности, иако се подруштвљавањем културе желело да се оне приближе народу, а не да буду намењене само тзв. елити.

Године 1965, на Сталној конференцији градова Југославије, описана је друштвена функција културе, која је двојака: „Уживање културних тековина чини живот радних људи хуманијим и садржајнијим, па се оно јавља као један од циљева материјалне производње, тј. људског рада уопште, док – са друге стране – културни доживљај свакако има известан утицај на продуктивну моћ радних људи и доприноси материјалном богатству друштва“.[3] Завод за проучавање културног развитка предложио је 1976. године да се уради истраживање на тему шта се практично подразумева под културом, тј. шта под културом подразумевају радници, а шта уметници и грађани. Примећено је да је културна функција школа веома ослабила с развојем институција културе, али се ипак осећа њена неопходност. Проблем се, пре свега, видео у томе што се „чисти културни мотиви мешају с многим паракултурним (пословни интереси, пропагандистички, лични и групни)“.[4] Дакле, сматрано је да „парадне гозбе, тезгарења, локалне претенциозности, личне амбиције и други моменти играју значајну улогу у културним акцијама, потискујући често у други план првобитне културне мотиве“, што би значило да је индивидуални интерес, који је социјализам одувек настојао да потисне, преузимао примат над општедруштвеним.

У нашем раду сврставаћемо све набројано под културни живот, с различитим културним активностима као што су позоришна, филмска, књижевна и др. Овакво представљање у неку руку олакшава и чињеница да је већина културних садржаја у Новом Пазару била аматерска. Забавни живот, који такође потпада под културни, биће издвојен као својеврсни, неуметнички или мање уметнички, с јачом друштвено-социјалном функцијом. Сви ови сегменти, укључујући и забавни живот, биће сврстани под термин – културни живот, што је пре свега вођено идејом да култура, у најширем смислу, детерминише и обликује наш друштвени живот.

3 Архив Југославије (АЈ), Савезни секретаријат за образовање и културу (318), 318-128-171, 29. 10. 1965.

4 АС, Републички секретаријат за културу (Г-278), 3, 022–052, 1977.

Културна политика ФНР и СФР Југославије пропагирала је и неговала културне вредности кроз различите делатности аматеризма, али и професионализма. Тако се, 1968. године, долази до дефинисаних делатности у култури, где се оне посматрају као „делатности из области библиотека, музеја, заштите споменика културе и заштите природе, као и књижевности, музичке, ликовне, позоришне и друге сценске уметности. Као делатности у области културе сматрају се и делатности радио-дифузних установа, организације у области кинематографије, издавачких, културно-просветних, културно-уметничких, научних и других организација када се овим делатностима остварују задаци од значаја или интереса за развитак културе“.[5] Дакле, у даљем тексту бићемо вођени овом дефиницијом културне делатности, као најопштијом.

Након Другог светског рата, па све до 1991. године, однос државе према култури мењао се у зависности од државног уређења, економских прилика и од друштвено-политичких промена. Сходно томе мењао се и модел културне политике (од државног ка парадржавном), као и њен идејни концепт (социјалистички реализам – социјалистички естетизам и демократичност у култури – поновно пропагирање националних вредности).

С ослобођењем Србије, 1944. године, култура почиње интензивно да се развија, али углавном усмерена ка образовању, које је било догматски обликовано. Након 1950. године, с почетком либерализације, може се приметити знатно смањивање догматизма у култури, макар јавно, иако је модел културне политике одувек био класично државни. Увођењем самоуправног система у културу само је „маскиран“ утицај државе, јер, иако су основани – СИЗ-ови, као „двојнице државе“, њихова делатност била је усмеравана од стране владајуће партије.[6] Самоуправна функција културе требало је да буде она њена функција „помоћу које се обезбеђује удружени рад уместо низа међусобно издвојених и узајамно неоплођених односа необогаћених радова“ (Илић 1987, 81). Другим речима, културна политика је сведена на активност надлежних (именованих по партијској основи), што је условило настанак бирократизма. Новим Уставом из 1992. године[7] укинут је самоуправни систем и враћен је центра-

5 *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, Број 53, Београд, 28. децембар 1968.

6 Више: Спасић 2014; Ђукић 2012.

7 Устав Савезне Републике Југославије из 1992. године погледати на сајту: Устав Савезне Републике Југославије (1992) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) (прегледано 17. 10. 2022).

лизован систем културне политике, увођењем Фондова за финансирање културе. Карактеристично је то да је „иза свих ових актера, међутим, стајала (је) политичка странка на власти и политичка олигархија која је доносила све кључне одлуке, па тако и одлуке о именовању директора установа културе, председника удружења, организација и заједница“ (Ђукић 2010, 230).

У зависности од политичких, економских и друштвених промена у држави, мењали су се и културни модели којима се „служила“ културна политика, па се тако у ФНР и СФР Југославији могу уочити следећи културни модели:

1. Доминантни културни модел, који се дели на а) просветитељско-догматски модел (најразвијенији и најпримењиванији од 1945. до 1970. године). Њега карактерише „трансмисионо-стваралачка култура (проверене и етаблиране – друштвено прихваћене вредности), без ’упитности’ и ’оспоравајућег’, с великом аутоцензуром стваралаца. Уметничко дело прихватају само на „идеолошком нивоу“, нивоу поруке, сагледавајући друштвени значај и ’прогресивност’ поруке према тренутним идеолошким захтевима“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 188); б) Модел елитне културе – који се развијао свакако паралелно с претходно поменутим моделом, али је био у његовој сенци.

2. Културни модели масовне културе (развијани од 1945. године), а подељени су на: а) стандардни културни модел и б) популистички културни модел (који се развија с економским растом и окретањем ка популарним културама, дакле, углавном од седамдесетих година XX века). Овај модел масовне културе био је један од основних којима се „служила“ културна политика ФНР и СФР Југославије, која „готово посве занемарује обиљежавање пријелазних тренутака у индивидуалном људском животу. Тиме долази до изражаја негација индивидуалности, која није била ријетка у југословенском систему. С друге стране, могло би се рећи да се систем заправо није трудио да интервенира у сфери индивидуалнога“ (Rihtman-Auguštin 1990, 29). Дакле, с трансформацијом културне политике 1945. године, мења се „и поглед на улогу, значај и узајамни однос између *индивидуалних* и *колективних* облика стваралаштва“ (Илић 1987, 100).

3. Алтернативни културни модел подељен на: а) музичке поткултуре и б) интелектуалне „помодне поткултуре“ – ови модели развијају се у периоду све већег окретања Западу и примања различитих забавних/популарних музичких жанрова, али су веома приметни и у ликовној култу-

ри. Поред наведених, постојали су и традиционални модели културног живота и маргинални културни модели (наркоманска поткултура и др.)[8]. Ова два модела, у периоду ФНР и СФР Југославије, нису имала значајно место у културној политици, јер се ни један, ни други нису уклапали у општу политичко идеолошку слику државе.

Културна политика може се дефинисати као усмеравајући став „друштва према култури, али и културе према друштву и према себи самој. То значи да културна политика обухвата начела усмеравања којима се усмерава културна делатност друштва, тзв. субјекте тога усмеравања (…), правце односно циљеве усмеравања и, најзад, средства помоћу којих се то усмеравање остварује“ (Илић 1987, 91). Тако су, према студији сачињеној 2004. године, од стране Завода за проучавање културног развитка, од Другог светског рата, па до 1990. године, биле актуелне три фазе културне политике: 1. од 1945. до 1953. године био је актуелан соцреализам; 2. од 1953. до 1974. године одвијала се демократизација културе, па је у том периоду почео с радом велики број институција културе, али су биле присутне и многе забране; 3. период од 1974. до 1990. године представљао је раздобље децентрализације и самоуправљања у култури, које је са собом донело формирање СИЗ-ова и самосталност покрајина у управљању.[9]

С формирањем социјалистичке државне заједнице започето је ново, другачије доба у смислу обликовања друштвеног, политичког, па и економског живота грађана свих република које су чиниле ФНР и СФР Југославију. Тако је формирана „и нова културна политика, која је била заснована на игнорисању различитих националних култура, а не на њиховом комбиновању“ (Аксиќ 2018, 201). Дакле, „то је био јединствени случај у историји Југославије да је Влада била најважнији учесник у стварању културне политике. (…) Посебним националним културама било је дозвољено да наставе да постоје на безазленом нивоу народне културе, а наглашавала се непрегледна шароликост тих култура међу југословенским нацијама“ (Baruh Vahtel 2001, 17). Тако је створена нова, „наднационална култура која је, превазилазећи национално, отишла пут идеолошког“ [прев. Н. А.] (Аксиќ 2018, 201).

Комунистичка партија је у првим годинама након рата управљала и будно мотрила на све културне делатности, те се „оријентисала на мере васпитања и дисциплине које су кроз разноврсне видове ритуал-

8 Подела културних модела преузета из: Dragićević-Šešić i Stojković 1994.

9 Више: Stojković 2004; Šešlija 1983.

ног деловања испуњавале циљ контроле: просветни течајеви, радне акције, приредбе, читаонице, биоскопске представе, школе, забавни живот – игранке“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Партија је сматрала да је највећи проблем за даљи напредак социјалистичког друштва била велика културна заосталост и велики број неписмених грађана, те су желели да образовање „учине што општијим и једообразнијим. Стога је прво било потребно да се образовни систем прошири тако да обухвати много већи проценат становништва, и да се елеминише дискриминација у образовању“ (Baruh Vahtel 2001, 166). Партија је у периоду агитпропа[10] пратила и конструисала стварање социјалистичког човека,[11] који је као „’мали човек’ (је) пројектован у јавни сценарио ритуала и светковина, стварајући себи и ближњима привид значаја и постајући појединац маса и појединац организација“ (Лукић Крстановић 2010, 106). Већ у самом почетку стварања социјалистичке државе, идеологија Партије заснивала се на омасовљењу културе и њеном приближавању радним људима и омладини. Све ово постизало се „уз јачање привреда градова и покушаје изједначавања села и града у културном смислу, тј. наметања сопствене културне (социјалистичке) матрице, а потирања традиционалне“ [прев. Н. А.] (Аксић 2018, 202). [12]

С претходним у вези, „задатак апарата агитације и пропаганде био је да у рукама Партије и њених пропагандних установа концентрише ’посредно или непосредно’ целокупан политички, културни, просветни и научни живот, којим је требало да се руководи непосредно из партијских центара од централних, покрајинских или нижих партијских форума“ (Dimić 1988, 36). Ипак, постојала је уметничка и културна слобода у извесној мери, мада цензурисана од стране власти, али не увек експлицитно. Постојала су политичка, економска и законска средства принуде, која су представљала рестриктивне и репресивне елементе. Ипак, социјалистичка пропаганда више се окретала подстицајним елементима – систему награђивања,[13] макар званично. „Степен слободе је био највећи

10 Задатак агитпропа, тј. његове агитације и пропаганде коју је организовала Партија, био је да се „у рукама Партије и њених пропагандних установа концентрише посредно или непосредно, целокупан политички, културни, просветни и научни живот“ (Dimić 1988, 36).

11 Тако би се културни етатизам могао објаснити као „изузимање културе у целини, или бар њених најважнијих функција, из руку приватног сектора и стављање под бригу, надзор и контролу државе као најмоћнијег и најизразитијег представника јавног сектора“ (Илић 1987, 85).

12 О последицама брзог прилагођавања сеоског становништва индустријализацији и градском животу видети: Pavićević 1970.

13 После Другог светског рата установљено је на десетине нових награда. „Републички

у уметностима у којима је политичка порука мање експлицитна, какве су архитектура и ликовне уметности. У политички експлицитнијим – књижевности и кинематографији, било је политичких напада од стране режима и забрана“ (Marković 2012, 29). Највећа табу тема у свим уметностима био је Тито, док су друга табу тема били национални односи, поготову они из Другог светског рата: „Једино је било дозвољено правити уметничка (и научна) дела која су глорификовала партизански покрет и критиковала ’издајнике’ у редовима сопствене нације“ (Marković 2012, 63). У вези с национализмом је и то што су „уметничка дела (су) смела да буду ’национална по форми’ једино ако су била ’социјалистичка по садржају’, то јест, ако су изражавала партијско схватање југословенског социјализма и идеала ’братства и јединства’ међу различитим југословенским нацијама“ (Baruh Vahtel 2001, 17).

Године 1948. ФНР Југославија прекида односе са Савезом Совјетских Социјалистичких Република (СССР-ом), али и стаљинистичком политиком, јер је сматрано да се СССР превише уплео у све сфере државне политике. У том тренутку, у периоду од 1948–1953. године, Југославија „схвата“ да, „уклопљена у интересе и планове совјетске политике, економски везана за Совјетски Савез и земље ’народне демократије’, политички потчињена идеолошком Монополу Москве“, постаје „суочена са реалном опасношћу напада са истока и деструкције изнутра“ (Димић и др. 2005, 87). Тих година Југославија се окреће Западу и демократизацији друштва, па тако и културе, а Тито се посвећује „развоју односа са Трећим светом који је развио у Покрет несврстаности“ (Džuda 2003, 128). Након Другог светског рата, а посебно након раскида са стаљинистичком политиком, „настаје ’југословенски социјалистички патриотизам’ који је вероватно имао дубље дејство од ’интегралног југословенства’ краља Александра“ (Marković 2012, 23). Нови југословенски концепт *братство и јединство*, „суштински се разликовао од *народног јединства* јер му је полазиште било да ће Југославија бити снажна не зато што их има више, а та снага ће се родити из јединства“ (Džuda 2003, 122). Већ наредне, 1949. године, „долази до преокрета, када се, најпре у образовању и култури, најављује либерализација“ (Marković 2012, 24),

секретаријат за образовање и науку. Предлог закључка о наградама и јавним признањима у републици. Председништво СРС разматрало је 19. маја 1976. информацију о наградама и јавним признањима у СРС без социјалистичких аутономсних покрајина и утврдило закључне ставове: 1. Додељивање награде је бенефицирање остварених резултата и подстицање одређене делатности 2. Прећи на институцију јавног признања 3. Изградити друштвени договор о наградама и јавним признањима“ (АС, Г-278, 7, 121-184, 1976, 17-14/76-02/a, 2. 9. 1976).

а затим уводи самоуправљање у привреди 1950. године и тиме, могло би се рећи, званично започиње демократизација у држави и раскид с дотадашњим догматизмом.[14] Ипак, треба имати у виду да се либерализам, који је уследио шездесетих година и даље повремено смењивао с репресијом.

За изграђивање система друштвеног управљања педесетих година XX века био је задужен Секретаријат за просвету и културу савезног Извршног већа, а демократизација и управљање путем друштвених одбора озваничени су доношењем Закона за друштвено управљање 1957. године.[15] „Ипак, подређеност идеологији Партије, у свим сферама, па и у култури и централистички организовано управљање културом, наставила је своје деловање све до седамдесетих година XX века“ [прев. Н. А.] (Аксиќ 2018, 202). Социјалистичка идеологија провлачила се кроз све сфере друштвеног живота, па тако и кроз образовање, тј. просвету и културу. Школске уџбеничке лекције, теме књига, филмова и слика биле су, након Другог светског рата, инспирисане НОБ-ом и ратним херојима (партизанима и комунистима), а каснијих година радничким подвизима, индустријализацијом, модернизацијом и др. Још један важан елемент социјалистичке идеологије била је идеја о јавном, тј. свима доступном образовању. Ово је био основни и почетни пут којим је социјалистички човек требало да корача, а у сусрет радно и отаџбински оданом и посвећеном појединцу у маси. Дакле, циљ јавног образовања, насталог још у XIX веку, „био је не само пружање једнаких могућности свима и подизање општег нивоа образовања у границама државе, да би она била вишеуспешна и функционална, него пре свега што шире и чвршће успостављање ’патриотског духа’, како је то дефинисано у Русоовом залагању за јавно образовање. Такво јавно/патриотско образовање укључивало је, пре свега, јасно и тачно познавање граница ’домовине’/’отаџбине’“ (Gavrilović 2011, 43). Педесете и наредне, шездесете године, на пољу културе доносе либерализацију, а затим и демократизацију, као и окретање западним вредностима, како сматра М. Јовановић, „културни развој је све више обележавала вестернизација и американизација културног живота и стваралаштва“ (Димић, Стојановић и Јовановић 2005, 173).

Шездесетих и седамдесетих година XX века културна политика

14 „Малро је моделом *демократизације културе* желео да свим становницима Француске омогући приступ елитној умености, поготово делима француских уметника“ (Prnjat 2013, 19).

15 Више: AJ, 318-10-15, 1956–1967.

добија нове идеолошке одлике и задатке – од демократизације у седмој деценији окреће се ка концепту подруштвљавања културе, тј. увођења/учвршћавања самоуправљања у културу крајем ове деценије и почетком наредне. Шездесетих година „републичке и покрајинске елите све су више заступале интересе локалних територија. (...) Децентрализација је добила карактер дезинтеграције земље“ (Димић и др. 2005, 92). Такође, крајем шездесетих година започиње се с децентрализацијом у култури, што ће се учврстити седамдесетих година, а затим испоставити и као лоша идеја, јер доводи до финансијских проблема и немогућности „држања под контролом“ рада свих управних органа. Године 1961. донесен је први петогодишњи (1961–1965) предлог плана развоја културе, у којем се износе прецизни подаци о броју културних институција на територији државе, као и коментари о лошој материјалној бази, те да се у наредном периоду мора више инвестирати у културу. Ипак, шездесетих година долази до економске нестабилности државе, високе стопе незапослености, политичке кризе и поновног отварања националног питања, што доводи до избијања студентских демонстрација 1968. године. Привид јаке економије, која је крајем шездесетих година била искључиво заснована на кредитима државе, омогућио је већу бригу за културу, те и формирање плана за дугорочнија решења у културној политици.[16] Године 1963, доношењем новог Устава,[17] уведено је самоуправљање на свим нивоима друштвених делатности (и у култури), а већ наредне, 1964. године, формира се дугорочни, тј. седмогодишњи план културних делатности. Спровођење уставних норми у култури одразило се тако што је „положај установа и људи који у њима раде (је) измењен, јер су установе постале самосталне и самоуправне радне организације, а људи који у њима раде добили су могућност да управљају радним организацијама, да утичу на сопствени положај итд.“.[18] Година 1965. представљала је „критичну“ тачку за културу, јер се у питање довело функционисање институција културе и њихово финанасирање, као и њихова позиција у односу на привреду, а све ово покренуло је спровођење привредне реформе. Нажалост, тих година култура је била у тзв. *мртвој сезони*, те је све што је добила овом реформом било смањење буџетских средстава и реорганизација културних институција.[19] Након

16 Више: AJ, 318-128-171.

17 Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1963. године видети на сајту: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1963) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) (прегледано 10. 11. 2022).

18 АС, Г-278, 2, 01, 599, 1101-1600, 27. март 1965.

19 Више: АС, Г-278, 1, 01, 1. 9. 1965.

ове, постојало је још неколико етапа које су биле „препознатљиве етапе у процесу преобликовања југословенске федерације и осамостаљивања федералних јединица“ (Димић и др. 2005, 93), као што су нпр. „пад“ Ранковића 1966, студентске демонстрације у Београду 1968. и исте године, антисрпске и антијугословенске демонстрације на Косову и Метохији. Све ово одразило се и на културу и културну политику Југославије и почетак њене децентрализације. Како би се обратила већа пажња на институције и уопште функционисање институционализма у држави, али и бољег и прецизнијег утврђивања рада и спровођења културних политика, 1967. године доноси се Закон о установама на подручју културне делатности.[20] Година 1968. представљала је годину формирања Заједница културе, нових управних тела у култури и почетак децентрализације културе, тј. коначно отварање питања интереса општина или интереса државе. Исте године формиран је и нови петогодишњи план развоја културе, а донесен је и Закон о финансирању културе и Закон о Заједницама културе и материјалном положају културе у Савезној Републици (СР) Србији. Дакле, „утврђивањем трајних извора прихода за подмиривање друштвених потреба у области културе и утврђивањем друштвено-политичких заједница да средства за делатности културе обезбеђују за дужа раздобља, створени су услови за доношење вишегодишњих програма заједница културе у складу са плановима и програмима друштвено-политичких заједница о развоју културе“.[21] Година 1969. представља значајну годину за све раднике, па тако и раднике у култури, који с буџетског финансирања прелазе на стицање личних доходака и тиме се веровало „да се политички систем развио до оне мере у којој радничка класа као носилац револуционарних промена стиче право да са освајањем ’доминантних позиција у друштву’, тј. овладавањем целином дохотка, освоји и културу“ (Đukić-Dojčinović 1997, 96). У погледу финансирања културе тежило се проналажењу што бољих начина, тј. решења између професионалних, аматерских и институционалних делатности. Овим је требало да се култура и удружени рад, тј. привреда, што више повежу, како би се осигурали бољи материјални услови, за шта се борио и Савет за културу Председништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије (РК ССРНС).[22] Дакле, шездесете године представљале су *house of hope* (термин преузет од М. Шешић), јер су биле године прогреса,

20 Више: AJ, 318-128-171.

21 AJ, Савезни савет за образовање и културу (319), 319-68-86, 1970.

22 АС, Г-278, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

демократије и *cultural hope*, али с друге стране, како М. Шешић истиче на конференцијском предавању,[23] и године културног страха, јер смо били биполарни свет, иако је, за разлику од данашњице, тада постојао дијалог између Истока и Запада.

У осмој деценији XX века, бурна догађања одиграла су се, пре свега, на пољу привреде и економије, с Хрватским пролећем, тј. идејом да Југославија није исто што и Тито, те да се, пре свега, хрватска привреда треба одвојити од српске. С рађањем, тј. обнављањем национализма, који је представљао значајно питање, створено још када је Србија ушла „у сложену и мултинационалну државу јужних Словена", а „које је наслеђеној политичкој култури у Србији донело нове страсти" (Stojanović 2010, 47), што је случај и с другим републикама у мањој или већој мери, те се јављају и бурне реакције против њега. Све већи степен модернизације и професионализације у друштву претио је да пољуља власт партије, која се, „бирајући између 'развоја' и очувања власти", определила „за очување стечених позиција. Последица таквог 'избора', дефинитивно учињеног неколико година касније (1972), била је општа друштвена стагнација која је одредила историјску судбину Југославије (а са њом и Србије), у последњој деценији 20. века" (Димић и др. 2005, 94). Дубљим развојем концепта самоуправљања у култури, „циљ културне политике није више био демократизација културе која треба традиционалну, аутентичну културу да приближи 'маси' већ је њен циљ постао 'социјалистички самоуправни преображај културе'" (Đukić-Dojčinović 1997, 97), тј. стварање прве бескласне културе, оне која ће бити прилагођена и створена од стране радничке класе. Такорећи, „није више било довољно да култура демократизацијом постане доступна, већ је постало потребно да се она присвоји, да постане самоделатна пракса радника, облик испољавања његове духовности на који је он стекао „право" овладавањем материјалном производњом, условима и средствима рада" (Đukić-Dojčinović 1997, 97). Још један задатак самоуправљања био је да се створе услови „у којима ће сваки радни човек и грађанин моћи да самоуправља и учествује у обликовању и планирању културног живота заједнице и свог сопственог" (Đukić-Dojčinović 1997, 97), тј. да сваки радни човек има и управну моћ, да би се сузбила *бирократизована елита* која се до тада налазила у управним телима институција културе. Дакле, седамдесете године ће донети „и измену односа културе и рада, културе

23 Предавање Милене Драгићевић-Шешић – „Mira Trailović, inspiration and role-model – 50 years", на отварању конференције *BITEF Festival and cultural diplomacy: theater and geopolitics*, 2016.

и производње и да ће наметнути стање обостране нужности између рада и културе, обостраног прожимања све до оне срећне симбиозе када се вековни јаз физичког и умног рада своди на минимум“ (Stojičić 1973, 217). Самоуправљању у култури доприноси посебно Закон о формирању Самоуправних интересних заједница (СИЗ-ова) из 1974. године, чијим се формирањем додатно појачава не само идеја самоуправљања у култури, већ и децентрализација културе. Оваква децентрализација озваничена је и увођењем радничких амандмана у ООУР-има и давањем свих права покрајинама. Изузетно јачање елитизма и институционализма шездесетих година, седамдесетих достиже свој врхунац. Тако се институционлаизам и елитизам стављају насупрот самоуправљању у култури, иако институционализам превасходно није био негативно детерминисан. До овакавих „сукоба“ долазило је углавном због тога што су се институционализам и елитизам сматрали „врстама монополизма“. О борби социјалиста против монополизма у културним делатностима веома изражајно говори и један текст Републичког извршног већа, где се истиче „да програми и планови свих самоуправних структура треба одлучно да изразе неку оријентацију на подруштвљавању културе, на даљи развој самоуправних односа на проширивање базе и квалитета друштвених утицаја на културу, што ће обезбедити и непосреднију улогу радничке класе и ширу доступност културних добара.[24] На основама јединствене платформе наших задатака треба се одлучно супротставити свим видовима монопола, мењајући услове који тај монопол репродукују, свим облицима антисоцијалне манипулације и неодговорног/нерационалног трошења средстава“.[25] Тако је, у другој половини седамдесетих година, радничка класа била та која је, макар привидно, одлучивала о културној политици у оквиру својих предузећа, локалних институција и локалних културних догађања. Дакле, интерес радничке класе јесте тај да: „’– у пресудној мери присваја све што је доиста вриједно у постојећем фонду културних добара и вриједности; – у што већој мјери постаје и непосредни произвођач културних добара и вредности; – у пресудној мјери постаје управљач културним развитком, основни субјект одређивања битних праваца тог развитка’“ (Stojković 1978, 199). Радничка класа тако постепено остварује своје право на политичка и друштвена одлучивања, па и она која су у вези с културним напретком. Она, „природним током свога напретка и остваривања своје историјске улоге *полаже право*

24 „’Радничку класу чине сви производни радници који у материјалној производњи стварају материјална добра и услуге и то без обзира на квалификацију и стручну спрему’“ (Stojković 1978, 198).

25 АС, Г-278, 2, 114-412, 30-5/72-03, 26. децембар 1972.

на културу, и богатећи свој живот вредностима и тековинама културе хуманизира свој живот, увећава квалитет свога живљења и оспособљава се за стварање нових, сложених и хуманијих продукционих, социјалних, моралних и међуљудских односа у нашем друштву“ (Stojčić 1973, 214). Година 1976. била је значајна за културу, јер је те године извршена израда *Резолуције о политици остваривања Друштвеног плана СР Србије за период од 1976. до 1980. године* и тиме су утврђене економске активности *свих носилаца економских одлука*.[26] У погледу културне политике, њени циљеви који су описани у друштвеном развоју СР Србије од 1976–1985. године, јесу следећи: „социјализација и демократизација културе остају битни циљеви културне политике. Културна политика ће тежити учешћу свих слојева становништва у културним активностима, слободном размаху стваралаштва и иницијатива, свестраном развоју културе народа и народности, стварању нових жаришта културе и културне акције. (…) У остваривању социјализације и демократизације културе посебан значај и улогу имају: 1. Култивисање радне и животне средине радника, стварање услова за задовољавање културних потреба и развој културне самоактивности радника; 2. Културни преображај села (…); 3. Развој културног програма и активности школа и студенстске омладине“.[27] Овим изводом представљен је и план рада, тј. развоја културних делатности за наредну деценију: „1. Свестраније упознавање и коришћење прогресивних светских остварења у култури; 2. Стваралачки однос према културном наслеђу и критичко преиспитивање културне баштине ослобађањем од буржоаских тумачења, национализма и традиционализма; 3. Неговање и унапређивање међурепубличке културне сарадње; 4. Подстицање талената, развој критике и личности способних да марксистички уочавају и упражњавају праве вредности у култури“.[28]

Осамдесете године са собом доносе привредну, политичку и економску нестабилност, што се посебно очитује након смрти председника СФР Југославије, Јосипа Броза Тита, који је преминуо 4. маја 1980. године. С појавом нових стремљења, у већој мери националистичких, једнопартијски систем био је скоро у потпуности урушен, иако је званично и даље функционисао,[29] што доводи до

26 Више: АС, Г-278, 1, 010-020, 020-30/76-01, 27. 9. 1976.

27 АС, Г-278, 1, 010-020, 020-4/76-08, 21. мај 1976.

28 АС, Г-278, 1, 010-020, 020-4/76-08, 21. мај 1976.

29 Након Титове смрти, требало је да га наследи ротирајуће федерално председништво „од осам чланова – шест из република и два из српских покрајина“ (Džuda 2003, 139). Ова идеја није опстала, те је и с другим политичким и друштвеним проблемима у држави, као што је питање

закључка да је „структурна криза осамдесетих била (је) истовремено и економска и политичка“ и да „одлуке партије на власти, донете без стручних коректива, нису водиле рачуна о економским законитостима и логици тржишта“ (Димић и др. 2005, 98). Ипак, с последњим покушајима да се одржи друштвено-економска стабилност земље, прва је дошла на ред култура, у оквиру које је вршена рационализација средстава у циљу смањења потрошње. С децентрализацијом функција и средстава, 1980. године, финансијске обавезе Републичке заједнице културе се у знатној мери смањују, а повећавају се финансијске обавезе СИЗ-ова културе општина.[30] Године 1981. осмишљен је још један петогодишњи план у култури (1981–1985), у којем се самоуправљање и децнтрализација стављају на прво место,[31] као и усклађивање овог плана с Друштвеним планом за овај период.[32] Култура, посебно она аматерска, у овом периоду бива постепено занемаривана од стране државе, а углавном опстају елитистичко-уметничке гране културе, које су биле разумљиве и доступне само појединцима, углавном онима вишег сталежа. Овоме је допринела „толеранција југословенских комуниста према модернизму“ (Marković 2012, 64), која „је омогућила компромисну ’кохабицију’ интелектуалне елите с режимом. Елита је, поласкана пажњом домаћег режима и међународне јавности, уживала у глобалним уметничким трендовима“ (Marković 2012, 64). Како би покушали да уреде државу и поново је „уједине“, „од 1982. године, у врху Партије почиње јавна дебата о већој централизацији и ње, и државе. Режим заоштрава политику према националистима у свим републикама“ (Marković 2012, 30), да би од 1985. године режим полако посустајао и ослобађао се стеге политичке репресије. Наредне године „у јавност доспева незавршени Меморандум САНУ“ (Marković 2012, 31), који „је критиковао претерану децентрализацију државе и указивао на погоршање положаја Срба и Србије у комунистичкој Југославији“ (Marković 2012, 32). Нове идеје довеле су и до измене читаве идеологије државе, у којој „непријатељ више није ’класни непријатељ’ већ ’етнички непријатељ’“ (Marković 2012, 33). Ипак, мора се рећи и то да „једнопартијски систем до краја свог постојања није изгубио на ауторитативности и недемократичности“ (Димић и др. 2005, 101). На пољу културе приметна је веома лоша финансијска ситуација, која, уз ниску стопу запослених културних

Косова, национализма и комунистичке интерпретације историје, дошло до великих проблема у држави и тоталне децентрализације, која је резултирала распадом СФР Југославије.

30 Више: АС, Републичка заједница културе (РЗК), XV седница, 05. 06. 1981. и Ivanišević 1981.

31 Више: АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981. и XVI седница, 30. 06. 1981.

32 Више: АС, РЗК, XVII седница, 28. 06. 1981.

радника, представља „један од значајних показатеља материјалног положаја ове делатности. Недостатак средстава погодио је и спречио запошљавање, а потом блокирао личне дохотке запослених“ (Ivanišević 1985, 159). Дакле, изузетно лоша политичка ситуација у држави била је кобна и по културу.

Године 1990, као последњи трзај државне заједнице у правцу помоћи култури, био је покушај централизације „управе у култури формирањем фондова за културу и уметност. Нажалост, ови фондови нису имали великог удела у спасавању културе социјалистичке Југославије, јер је већ 1991. године дошло до распада СФР Југославије“ [прев. Н. А.] (Аксић 2018, 203), који је „најдиректније (је) водио гашењу идеје заједничког живота и коначном растурању државе“ (Димић и др. 2005, 111). До овог распада, дакле, дошло је не само због економске и политичке кризе, већ пре свега „постепеним уништавањем појма југословенске нације“ (Baruh Vahtel 2001, 11).

По свему судећи, период бурних друштвених промена, поготову изразитих у односу на оно време до Другог светског рата, донео је доста новина, у тим тренуцима углавном позитивних за друштво. Култура и уметност добиле су високо место у друштвеној свести и прихваћене су као део потребе свакодневице. Иако, из данашње перспективе гледано, изузетно идеолошки обојена, култура у периоду социјализма била је доступна скоро свима и углавном радо прихватана, пре свега захваљујући концепту подруштвљавања културе и аматеризму кроз који се она највише и спроводила, али и изградњи и јачању културних институција (библиотека, музеја, домова културе). Тако, и поред бројних негативних ставова по питању културне политике социјализма, када се сагледава из данашње перспективе, чини се да није било потребно, ни могуће подруштвљавати неке сегменте културе (опера, балет и др.), да је самоуправљање било немогуће у култури и довело до пропасти једне културне политике, да је политичка једнопартијска идеологија била сувише инфилтрирана у културу, да је системски уништавана традиционална култура, да је нарушавана стара, традиционалана архитектура градова грађењем социјалистичких објеката итд.[33] – ипак се не може занемарити

33 Тако је Нови Пазар, након Другог светског рата, добио нови инфраструктурни и урбанистички изглед. „Препорођени Нови Пазар је 70-их година добио свој изворни архитектонски израз у делима архитекте Томе Миловановића и његових колега. Урбанистички план предвиђа да се сачува исламско језгро града, а нови град се гради у облику лука који ће у коначној фази да обухвата језгро и штити га и уједно да нуди животу савремене услове развоја“ (Погачник 1983, 14).

чињеница да је скоро сваки омладинац учествовао у неком културном догађању, да су и радни људи имали прилике да посећују позоришта, концерте, изложбе и др., да је опера била доступна и становницима мањих места и да су се одигравали још многи други културни догађаји који су били веома посећени, а који данас можда и нису доступни већини људи. С тим у вези, представљамо и кратак преглед институција културе у Републици Србији, пре Другог светског рата и након њега,којим се указује не само на бројност и развијање културне мреже у Србији, већ и на узлазне и силазне линије у оснивању институција културе у одређеним периодима: „Од 771 институција (изузете су самоуправне заједнице културе, културно-уметничке манифестације, награде и сл.) њих свега 68 настало је пре 1915. године (углавном су то библиотеке и културно-уметничка друштва). Периоди формирања и настанка осталих институција у култури су следећи: 1919-1941. г . -41, 1944-1950. г. -153, 1951-1955. г. -81, 1956-1960. г. -61, 1961-1970. г. -173, 1971-1980. г.-186, без одговора - 8“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 4). Из овог прегледа пре свега видимо да је највише институција културе настало у периоду од 1971. до 1980. године, што се уклапа с појмом о демократизацији културе, ширењу њених делатности и децентрализацији, тј. пребацивању организације рада на локалне самоуправне институције. „У периоду непосредно после рата (1944–1950) настало је највише библиотека (35), културно-уметничких друштава (25), листова (13), музеја и филмских институција (по 11), удружења и професионалних позоришта (по 9). У последњих двадесет година основано је највише установа за основно ширење културе (96), културно-уметничких друштава (40), радио--станица (29), библиотека (27), листова (24), часописа (23), музичких ансамбла (18) и удружења (16)“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 4–5). Из овог прегледа такође можемо извући закључак, као сублимацију свега до сада детаљније образлаганог, да је први послератни период представљао подизање културне свести у правцу описмењавања и општег образовања, док је од средине шездесетих година, а посебно седамдесетих, растао број институција културе широке намене, као што су домови културе, раднички универзитети, домови омладине и др., у оквиру којих се више пажње посвећивало културном аматеризму, а упоредо с његовим развојем растао је и развој медија, посебно радија, који је могао имати и своју аматерску делатност.

II.1.2. Културне политике на локалном нивоу

Културну политику одређивала је држава, али су је спроводиле и донекле трансформисале локалне заједнице, чији је задатак, према мо-

дернијем схватању, које се донекле може применити и на период социјализма, „да усвоји мере и активности којима се успоставља друштвена равнотежа, обезбеђује стабилност и омогућава културна размена међу друштвеним групама“ (Bašić 2014, 11). Важно је напоменути да су битни фактори у развоју културе и њеног квалитета на локалном нивоу повезаност „културних и других јавних политика: друштвене, економске, образовне, еколошке и урбанистичке“ (Bašić 2014, 33).

Четрдесетих година културу је, као и све остале сфере друштвеног живота, карактерисао агитпроп период, како на државном, тако и на локалном нивоу. Културним политикама на локалном нивоу управљали су партијски комитети. Средином педесетих година попушта партијска контрола на државном нивоу, али у мањим местима она и даље бива на снази. Шездесетих година „отпочиње далеко значајнији покрет за заснивање градских културних политика, посебно у оквиру идеје демократизације и деметрополизације културе, и код нас, и у свету. У градовима се посебно развијају органи управе у домену културе – нова административна тела која, углавном, имају моћ доношења одлука у домену финансирања културе и давања подршке институционалним развојним програмима“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 56). Успоставља се и „мрежа културних центара и локалних градских културних институција“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 57), која, због свог финансијског оптерећења, бива усмерена на углавном самостално финансирање институција. „Крај осамдесетих година доноси потпуно нове трендове: културни, социјални, спортски и туристички мотиви вођења градских развојних програма стављају се у други план, а приоритет добијају само они пројекти који лако могу да докажу своју економску исплативост. (…) Тако се с временом културна политика схвата у функцији економског развоја, градског маркетинга или, евентуално, градске обнове“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 58). Овиме се смањује улога државе, тј. идеологије у одређивању културне политике и донекле губи контрола над јаким продором иностраних идеала у култури. Пољуљани концепт културне политике, губљење дотадашње идеолошке смернице у култури и чврсте партијске контроле, био је одраз разрушавања државне заједнице и нестанка идеолошког аспекта у свим осталим сферама друштвеног и привредног живота СФР Југославије.

По завршетку Другог светског рата отпочиње препород, модерно доба у историји Новог Пазара. Од тада у Новом Пазару интензивно почињу да се развијају саобраћај, привреда, индустрија, угоститељство,

трговина и занатство, те образовање и култура.[34] У периоду од 1945. године, па све до деведесетих година XX века, Нови Пазар се развија и на привредном и на образовно-културном плану. О том периоду Е. Мушовић, у тону очекиваном за време о којем је реч, пише на следећи начин: „Ослобођењем Новог Пазара 1944. године, отпочело је ново доба у његовој историји. Од тог тренутка, захваљујући карактеру наше револуције и њеним тековинама, пре свега братству и јединству и равноправности, радни људи овог краја уложили су огромне напоре да врате живот опустошеном граду, да га обнове од ратних разарања, да створе основне услове за живот. Захваљујући великом радном ентузијазму и помоћи шире друштвене заједнице, Нови Пазар је одмах почео да осећа благодети социјализма“ (Мушовић 1979, 48). Насупрот Мушовићу, када је реч, пре свега, о очувању културно-историјске материјалне баштине, Реџеп Шкријељ износи следећи став: „Након Другог свјетског рата Нови Пазар је заслугом нових ’креатора мира’ сведен на безначајан центар у условима када се примат поклањао околним градићима, а Нови Пазар се све више запостављао. Тиме је Нови Пазар губио економски и политички значај, али је важио као центар о чијој се прошлости знало. И у годинама послије, нестајала је знатна баштина града. Као да никоме требати неће, ни камена на камену није преостало од неколико џамија, мектеба, „Тијесне чаршије“, куће и таванских розета (дрвени дуборез прошаран седефом) Салих-бега Расовца и још много чега битног и вриједног очувања“ (Škrijelj 2014, 9). Треба истаћи и то да социјализам заиста јесте донео велику обнову и модернизацију привреде и друштва, али је ипак, нажалост, неке елементе историјско-културног блага уништио или прекомпоновао у сасвим нову форму. У Новом Пазару један од очигледних примера ове трансформације јесте Тијесна чаршија, која је „највише страдала у послијератном периоду реализацијом нових, врло чудних урбанистичких планова Новог Пазара. Спровођење ових планова значило је ’крај’ за велики број занатских и трговачких дућана, неколико џамија, ханова и других чаршијских објеката“ (…) „Ипак, у једном дијелу новопазарске чаршије, познатом као *Стара чаршија*, сачуван је и заштићен мали број објеката међу којима је и хамам Иса-бега Исхаковића (XV вијека)“ (Kahrović Jerebičanin 2014, 46). Такође, порушено је и осам кућа, двадесет пет дућана, два хана, градско купатило и стари биоскоп Мирка Тодоровића, на чијем месту је изграђен Дом културе.

Но, и поред позитивних и негативних коментара и ставова везаних за социјалистичку изградњу Новог Пазара, град се несумњиво развијао.

34 О сваком сегменту појединачно сведени преглед у: Marić 1982, 8, 9, 14–29.

Од непроцењивог значаја за духовни развитак житеља Новог Пазара, а самим тим и материјални, који је захтевао, првенствено, барем одређени ниво образовања, како би се могао развити квалитетан слој радних људи, било је отварање све више основних и средњих школа,[35] као и школа за образовање одраслих особа. Низак ниво образованости и писмености у градском језгру, пре свега због тешких услова живота, а и због повећаног прилива сеоског становништва у град, притом и одсељавања урбаног становништва, условио је отварање већег броја школа и других институција културе. Већ 1945. године отварају се Градска библиотека с читаоницом, Аматерско позориште и Биоскоп „Црвена звезда“. Ипак, већа потреба за културним уздизањем, као и већа потреба за самим културним институцијама, јавља се тек средином педесетих година протеклог века, када почиње с радом Путујући биоскоп у оквиру Културно-забавног центра, а касније и Дом омладине, радио-станица, Завичајни музеј, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, и друге значајне установе културе, уз које овај град добија и веома значајне културне манифестације, које ће крајем седамдесетих и осамдесетих година XX века бити познате у читавој Србији, па и у Југославији.

„У првим данима после ослобођења почиње функционисање привременог народноослободилачког одбора, а већ 9. децембра 1944. године конституише се и први градски народноослободилачки одбор (ГНОО). У Извршни одбор ГНОО улази и један члан одговоран за питање просвете (Стана Андрић)“ (Малетић 1969, 442). Осим оснивања овог управног органа, који је усмеравао просветне делатности, културном препороду Новог Пазара доприносе и различита предавања, објављивање зидних новина и др. Међу првим мерама подизања културног живота било је окупљање ученика у основним школама од стране ГНОО, иако то још увек није била обавеза; оснивање школа, а пре свега занатске школе за женску децу; организовање среске конференције просветних радника; оснивање народне књижнице и читаонице (1945); припремање „шарених програма“; оснивање зидних и усмених новина „шарене садржине“, оснивање течајева за неписмене, тзв. аналфабетских курсева, оснивање културно-уметничких друштава (КУД-ова), као и оснивање биоскопа, којим се заокружује „једна плодна и широка културно-уметничка делатност, која ће постати непосредан,

35 Почетком XX века, као и између двају светских ратова радиле су Ћилимарска школа (почела с радом 1922. године), Женска занатска школа (основало је „Коло српских сестара“, тј. „Новопазарска женска подружина“ 1913. године), Општа занатско-трговачка школа (1914), Самарићански течај (1930), верске школе (скоро свака махала је имала своју џамију, а врло често и свој мектеб) и др.

директан претходник културно-уметничких и образовних стремљења у овој средини“ (Малетић 1969, 449). У послератном периоду, школство и уопште образовање у Новом Пазару и околини знатно је напредовало „тако да је 1975. године у општини Нови Пазар било: 32 основне школе (9 матичних), гимназија, учитељска школа, економска школа, технички школски центар и школа за образовање одраслих. У овим школама учи 14280 ученика и ради 547 просветних радника“ (Мушовић 1979, 49). Према званичним подацима из 1982. године, 98% деце новопазарског краја похађало је основну школу, а велики број њих је настављао даље, средње школовање. И поред овако великог броја описмењених, у неким новопазарским селима се тек 1984. године завршава с описмењавањем. О дужини трајања описмењавања у новопазарској општини и његовом значају сведочи и један новински чланак, објављен у листу „Политика експрес“: *Најдражи учитељ у Лечи код новог Пазара. Живот посвећен селу*, који говори о сеоској учитељици која је радила у школи у селу Леча, крај Новог Пазара. У чланку новинар истиче следеће: „После рада са децом, Нада је ноћима остајала учећи старије писмености, тај посао је већ завршен и то је Надина животна победа. Од ове године у Лечи и целом овом крају више се нико не потписује палцем“.[36] Такође, о великој жељи да се увећа број писмених људи у овом крају, и поред тешких животних услова, говори и следеће: „Док је акција увођења струје завршена 1979. године (у Лечи; нап. аутора) а пут се тек гради, акција описмењавања је при крају. Нада Аксић наравно тешко одлази у лечке куће да држи часове описмењавања“ (Анастасијевић и др. 1988, 219). Поред већ наведених школа које се отварају, постојали су и Образовни центри „Братство-јединство“, „Зенун Хасковић“ и „Валтер Парић“, као и Вечерња школа, Омладинска политичка школа, па и различити курсеви који су организовани при Радничком универзитету „Ослобођење“.[37]

На основу доступних извора уочава се да су веома важан начин подизања културне свести грађана Новог Пазара представљали програми учења читања и писања, односно тзв. аналфабетски курсеви. Одмах након завршетка Другог светског рата организовани су аналфабетски курсеви који су служили за описмењавање пре свега жена, и то махом муслиманске вероисповести. Треба узети у обзир чињеницу да је у Новом Пазару недуго по завршетку рата било око 75% неписмених људи, пре свега због тога што основно образовање дотад није било обавезно,

36 *Најдражи учитељ у Лечи код Новог Пазара, Живот посвећен селу,* „Политика експрес“ (субота, 29. 12. 1984).

37 Више о статистици у образовању видети у: Marić 1982, 21.

те су се родитељи, поготову они са села, ретко одлучивали да дају децу у школе, јер би тиме изгубили радну снагу на свом имању. Такође је важно напоменути и то да су посебно Бошњаци, према казивању (данас пензионисане) учитељице Наде Аксић, у то време сматрали да женска деца не треба да се школују. Тако већ 1946. године отпочињу аналфабетски курсеви о којима се може прочитати и у листу „Братство“, у којем је забележено да је „40 аналфабетских течајева отпочело са радом у Срезу дежевском“,[38] да би само једанаест година касније било записано следеће: „Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима“.[39] Ипак, и након 35 година од ослобођења, 1981. године, неписменост у новопазарском крају није искорењена у потпуности: „У неким насељима је структура становништва према неписмености веома неповољна јер неписмених има чак и у групама становништва од 10 до 19 година старости“ (Радовановић 1984, 475). Иако је ове године основно школовање већ увелико требало да буде доступно свима, забележен је податак да је у насељима око Новог Пазара, 1981. године, постојао велики број оних који су старији од 15 година, а који немају потпуну основну школу или је уопште нису похађали.

У другој половини шездесетих година била је приметна све већа жеља за вишим културним вредностима – „све веће потребе за организованим културним животом у радним колективима и стамбеним насељима, као и све веће потребе за ширењем културних утицаја у приградским насељима и уопште међу новим становницима градова који су често без елемнтарних културних навика“.[40] Следећа етапа културног развоја у Новом Пазару везује се „за почетак седамдесетих година двадесетог века. За тај виши ниво културног развоја биће заслужно формирање и развијање многобројних установа културе, њихових културних програма и манифестација, као и увођење самоуправљања у културу и формирање Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар“ [прев. Н. А.] (Аксић 2018, 206).

Хронолошки се лако могу представити најзначајнији догађаји у културном животу Новог Пазара. Године 1945. основане су народна књижница и читаоница и биоскоп „Црвена Звезда“; године 1951. основано је Градско аматерско позориште; године 1955. оснива се Путујући

38 *40 аналфабетских течајева отпочело је са радом у Срезу дежевском*, „Братство“, II, 42 (29. 11. 1946).

39 *Писмена жена је некада била реткост у овом крају; Читав Санџак није имао учитељицу муслиманку. Данас: Муслиманке на факултетима*, „Братство“, XIII, 226 (01. 03. 1957).

40 АС, Г-278, 5, 06, 2701, 2612, 1965.

биоскоп у оквиру Културно-забавног центра, који је у саставу Радничког универзитета; године 1963. почиње с радом Дом омладине;[41] године 1969. штампа се монографија о Новом Пазару; године 1972. оснива се радио-станица; године 1973. отвара се Завичајни музеј, а 1975. године почиње с радом Историјски архив Новог Пазара. Све наведене институције културе имале су одређене културне програме које су подржавале, као што су, на пример, Фестивал омладинских хорова Србије, Сопоћанска виђења, Октобарски сусрети писаца у Новом Пазару, као и друге.[42] Ни ликовна и археолошка сцена нису заостајале, па се тако од 50-их до 80-их година радило и на обнављању манастирских фресака у манастиру Сопоћани и Ђурђеви Ступови, као и на рестаурирању Петрове цркве, а обављала су се и археолошка ископавања. Све се ово представљало као материјално добро, тј. споменик културе, а не као светилиште.

Важно је истаћи и мултикултуралност новопазарског подручја, која се вековима огледала, пре свега, у вероисповедним разликама. Овакве разлике, свакако, постоје и у периоду социјализма, али су због комунистичке, тј. социјалистичке политике, која је маргинализовала веру и верске заједнице, постале мање уочљиве. Ипак, оно што се с вером није могло потиснути били су културни обрасци. Тако су се у новопазарском крају развијале посебне културе исхране, облачења и др., али и ликовног стваралаштва, музике и фолклора код православаца и муслимана. Дакле, иако једнопартијска и југословенски оријентисана држава, у смислу формирања југословенства као наднације, ипак је подржавала заједништво и богатство различитих култура уклопљених у југословенство, па се истицало да „самоуправљање уопште, а наше посебно, одбацује сваку помисао о присилном сједињавању култура вишенационалне заједнице и наглашава њихову равноправност и пуно потврђивање“ (Илић 1987, 97).

И поред великог економског и привредног напретка овог подручја након рата, у културу је улагано колико је то било могуће, али су увек били неопходни и други извори прихода, како би се могле одржати заиста сложене културне делатности. Тако се култура у Новом Пазару, као неразвијеном, миграционаом подручју, финансирала на три начина. Културне установе имале су сопствене приходе (од улазница и др.), али то свакако није било довољно да се оне одрже, те је основни финансијер била Заједница културе Новог Пазара (СИЗ, Свате или Фонд), а помоћ је

41 „Дом омладине је културна институција која реализује најавећи део културно-забавног програма. У његовом саставу раде: Књижевна омладина, Музичка омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, Мала сцена и Отворена трибина“ (Marić 1982, 27).

42 О наведеним манифестацијама више у: Marić 1982, 28–29.

стизала и од Републичке заједнице културе, која је донирала средства за неразвијена подручја. Такође, многе организације удруженог рада биле су спонзори одређених манифестација културе.

Четрдесете године XX века

Године 1944. отпочиње с радом Извршни одбор градског народног одбора (ИО ГНО) Нови пазар, сачињен од Извршног народног одбора (ИНО) и Градског народног одбора (ГНО) Нови Пазар, а прва седница одржана је 9. децембра 1944. године. У оквиру овог одбора, поред осталих, постојао је и Просветни одсек, који се бавио питањима образовања и школа, али није постојао никакав одсек везан за културу или уметност, јер је најпре било неопходно повећати писменост код становништва, па тек онда развијати културни живот.[43]

Све до педесетих година XX века ситуација остаје непромењена. На територији Новог Пазара владала је велика неписменост, како код младих, тако и код старијих. Из овог разлога морала се обратити велика пажња на описмењавање, а затим и на формирање читалачких група, како би се Новопазарци могли што боље увести у токове модерног друштва. Године 1945. расправљано је о задацима културно-просветног сектора Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије (УСАОС), који је требало да води рачуна о образовању, ангажовању и културном животу младих у Новом Пазару. Сматрало се да „УСАОС треба да буде језгро Народног фронта, али и поред тога морају постојати и радити омладинске и пионирске културне групе“.[44] Ове организације требало је што пре да „оживе“, а за почетак су организоване тзв. омладинске вечери. Такође, пред омладину се постављао и важан задатак отварања читаоница по селима, као и књижара, али и одабир вредних и одговорних омалдинаца који би водили ове књижаре.[45] Омладина је била само један од слојева друштва који је требало да се укључи у културно „буђење“ новопазарског краја, а главну реч морала су водити управна тела. Једно од тих управних тела био је и Градски народни одбор (ГНО) Нови Пазар, на чијој се седници скупштине делегата свих пет рејона Новог Пазара (27. јануар 1946. године) расправљало о начину облачења ученика током боравка у

43 Више о седницама овог одбора за прву половину године постојања, видети у: ИАРНП, СО-е ГНО Нови Пазар, Књига Записника ИНО и ГНО за 1944; 1945. годину, инв. бр. 1, 9. 12. 1944. до 13. јула 1945. године.

44 АС, Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине Србије (Ђ-46), 140, 18. 11. 1945.

45 Више: АС, Ђ-46, 140, 18. 11. 1945.

школи, о понашању ученика, о местима на којима је потребно отворити и средити школе, о потреби похађања занатских трговачких школа и о томе колико средстава се издваја за ове потребе, тј. о проблемима с мањком средстава.[46] Исте године, на седници Градске скупштине града Новог Пазара, одржаној 17. марта 1946. године, изнети су проблеми с којима се у овом, послератном времену, сусретала просвета у Новом Пазару. Најзначајнија питања тицала су се ученичког здравља,[47] хигијене ученика и школа, као и описмењавања, тј. организације и распоређивања ученика на аналфабетским течајевима, о чему је требало да води рачуна просветна комисија. Што се тиче хигијене у школама, истакнуто је да је неопходно очистити и окречити школе, али и поставити пумпе, како би школе могле имати воду. Предлаже се и да се ученици чешће воде у Дом народног здравља, јер је већина ученика сиромашна и тешко живи, те да из тих разлога вероватно немају ни добру исхрану и гардеробу, па им је и здравље угрожено.[48] Развоју културе читања и књижевности, као и развоју образовања и фискултуре, доприносиле су и различите манифестације, а једна од њих је и Омладинска недеља, током чијег су одржавања (1946) биле организоване распродаја књига, фискултурни дан, рецитаторске и друге приредбе, представљање пионира и др.[49] Ова манифестација представљала је један од почетних покушаја ширења културе и организације великих манифестација у новопазарском крају, као и ширења аматеризма, али и значајну политичко-идеолошку манифестацију, с обзиром на то да је главни организатор био УСАОС и да се кроз програм тежило братству и јединству омладине Балкана, расправама о стварању „новог света, културно-просветним задацима и др“.[50]

Као значајан елемент културе, у овом тренутку можда и једини који се издваја, јесте култура читања и оснивање тзв. читалачких група. Тако је 1946. године ово питање разматрано из угла потребе за читањем и читалачким групама, али и према садржају онога што се чита, као и при-

46 Више: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945 – 4. 10. 1950. године, 67 седница, 27. јануар 1946.

47 Четрдесетих, па и педесетих година XX века, у читавој земљи, а пре свега у неразвијеним подручјима, па тако и у Новом Пазару, значајан елемент културе била је брига о здрављу и хигијени. Иначе, хигијена и здравље у Новом Пазару били су на изузетно лошем нивоу након рата, те је било заиста неопходно скретати пажњу на њих.

48 Више: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945 – 4. 10. 1950. године, 67 седница, 2553, 17. март 1946.

49 Випше о овоме видети у: АС, Ђ-46, 270, 21. 05. 1946.

50 Више: АС, Ђ-46, 22. 02. 1949.

лагођавању садржаја потребама полова. „Читалач. (лица) има доста код људи који читају нема мана. Код читања неупуштаћи се у политичке проблеме, већ читати лепе приче и лепе чланке и да се то прочита… препричава. До сада се тешко читало као на пр. говори министра Хебранга, које жене не могу схватити. Женама читати из кувара, из хигијене, о ћелавости и о стварима које их интересују. Просветни одбор да изнађе начин за читалач. групе“.[51]

Године 1947. оснива се Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, чији је оснивач и финансијер био Народни одбор општине. Поред библиотеке, као значајна институција за ширење културе у новопазарском крају, отворен је и Биоскоп „Црвена Звезда“, исте године. Он је, заједно с библиотеком, био основни, и можда најзначајнији инструмент помоћу којег се спроводила културна политика државе, јер је, са својим продуктом – филмом – представљао *лаку индустрију снова,* и као такав био примамљив за велики број људи и био медиј путем којег су се могле, на једноставан начин, провући све идеолошке вредности и поруке државне друштвене и културне политике.

Педесете године XX века

Већ на самом почетку педесетих година XX века истиче се потреба надоградње културе, те тако настају или се обнављају одређене секције – фолклорне, хорске и оркестарске, а формирају се и неке културне институције, као и објекти намењени за спровођење културних делатности.

У првој половини 1950. године, према подацима Среског народног одбора среза Дежевског (СНО), постојао је 21 фолклорни аматерски ансамбл. Ови ансамбли били су искључиво у оквиру секција и сви су основани тек након рата. Један ансамбл се налазио у граду, а остали су били по селима. Укупно су бројали 320 чланова, мушких 180, женских 140, радника 18, сељака 276, службеника и намештеника 26. Старијих мушких је било 7, омладинаца 173 мушких и 140 женских. Ови ансамбли су наступали и на фестивалима, приредбама и гостовањима у Новом Пазару и другим градовима, као и другим средиштима среза. У оквиру истог среза постојале су и хорске секције, којих је било осам. Једна хорска секција налазила се у граду, док је осталих седам било распоређено по осталим средиштима среза. Секције су бројале

51 Више: ИАРНП, СО-е, ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 67 седница, 1, 18. 07. 1945 – 4. 10. 1950. године; 2553, 17. март 1946.

укупно 156 чланова, од тога 118 мушких и 38 женских певача (сељака 114, службеника 42; старијих 2 мушких, омладине 116 мушких и 38 жена). Што се тиче хоровођа, само један је био стручан, али су и поред тога ови хорски ансамбли наступали на фестивалима и имали чак 26 гостовања. Фестивал (смотра) био је манифестација културе на којој су учествовале различите секције из уже Србије, са својим програмима – 8 хорова, 8 фолклорних и 8 драмских секција. На овом фестивалу учествовало је до 10 друштава, а награђене су две хорске секције (3.000 динара), три фолклорне секције (4.000 динара) и две драмске секције (3.000 динара). Ова смотра трајала је неколико дана, а организовали су је савези културно-просветних друштава. Као среске институције, у којима се обављају послови везани за културу и које доприносе развоју културних делатности у срезу Дежевском, посебно су значајни Задружни домови. Њих је било десет у срезу, а постојало је и још десет просторија које су служиле за културно-масовни рад.[52] Задружни домови, као и просторије за културни рад, углавном су служили за одвијање наставе, као својеврсни народни универзитети и као простори за одржавање приредби. На среском нивоу још увек нису биле развијене књижнице, концертна пракса, па ни биоскоп и позориште. Развијале су се скоро искључиво аматерске делатности засноване на ђачким секцијама и просветне делатности у виду народних универзитета.

Извештај Градског народног одбора Нови Пазар (ГНО) за прве две године педесетих година двадесетог века показује да је постојао изузетно мали број секција и да стање није било ништа боље од онога у срезу, иако би се можда очекивало да постоји више стручних лица, јер је у питању градско подручје. У граду су деловала само два фолклорна ансамбла у виду аматерских секција, који су настали одмах након ослобођења града. Ова два ансамбла бројала су укупно 38 учесника, од којих је било 18 мушких и 20 женских. Постојао је само један нестручан руководилац, али су ови ансамбли и поред тога имали четири наступа у граду и четири наступа у осталим местима, као и неколико гостовања и учешћа на приредбама и на фестивалу. У граду је постојао и један хор, настао након ослобођења града, који је бројао 60 певача. У овом хору хоровођа је такође био нестручан, али су и они имали учешћа на фестивалу, на приредбама, као и једно гостовање. За разлику од Дежевског среза, на градском нивоу постојао је и један тамбурашки оркестар, тј. инструментална секција која је настала након ослобођења града. Овај

52 О развоју културних делатности у срезу Дежевском за период 1950–1951. године, више: АС, Министарство за науку и културу (Г-187), 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

оркестар бројао је 10 чланова аматера, а гостовао је 2 пута у граду, 2 пута у осталим срединама среза, али је учествовао и на фестивалу и приредбама. Његова основна активност било је свирање на игранкама. Град је поседовао и Дом културе, који је имао своју зграду и дворану, а служио је за народни универзитет, културно-уметничка и просветна друштва, позоришне представе, концерте, приредбе и предавања. Поред Дома културе, културном развоју Новог Пазара доприносили су и један биоскоп, као и један фискултурни дом.[53]

Као најзначајније установе културе и можда најразвијеније у овом тренутку, издвајају се библиотека, завод за заштиту споменика и народни универзитет. Овим областима културе поклањало се највише пажње и на државном нивоу, а поред њих посвећивана је пажња и кинематографији, културно-масовном раду и др.[54] И поред великог труда који је улаган да би ове установе што боље функционисале, постојали су и бројни проблеми с којима су се сусретале. Тако је, 1950. године, Министарству за науку и културу послат допис у којем се износи да у Новом Пазару постоји једна библиотека с читаоницом која је врло слабо снабдевена, те стога и моли за финансијску помоћ за личне и материјалне трошкове, којих није имала од ослобођења. Ни Народни универзитет није био у добром финансијском положају, јер је био везан за масовне организације, а оне му нису придавале посебну пажњу, као ни Заводу за заштиту културних и историјских споменика, за који сматрају да би требало да постане самостална институција, те моле за новчану помоћ. Такође, проблеми су се јављали и у броју и стручности запослених, па се тако издваја чињеница да је до ове године у Заводу за заштиту споменика постојао само један хонорарни радник, за кога се чак више не могу издвајати средства, те се Министарство моли за помоћ.[55] Велики проблем представљало је и девастирање градске тврђаве, тзв. града и куле, као и хана, за које се предлагало да се ограде, очисте, да се посебно среди улаз, као и да се избаци дрвљаник.[56] Ове чињенице заиста су биле поражавајуће, поготову када се има у виду изузетно културно и историјско материјално богатство које поседује новопазарски крај. Ипак, треба имати у виду чињеницу да је ово тек почетак социјалистичког „препорода“ и да је чак и жеља

53 Више о развоју културних активности у граду Новом Пазару видети у: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

54 Више: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

55 Више о детаљима дописа видети у: АС, Г-187, 20, Финансијски послови, 29, 1950–1951, 14. 8. 1950.

56 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952. год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951. год.

за подизањем нивоа културе у овим првим послератним годинама била изузетно значајна, поготову када је реч о крају и људима који су тешко страдали, духовно и материјално, у свим претходним ратним разарањима и окупацијама.

Развој и учвршћивање идеје о образовању радника истиче се педесетих година XX века. Тако се у Новом Пазару ово питање поставило и на седници Савета за просвету и културу, 1951. године, где се наглашавала потреба за грађењем већег броја народних универзитета, али се предлагало и привремено решење да се предавања Народног универзитета могу одржавати и у сали биоскопа.[57]

Још једно важно питање, које се постављало на седницама Савета за просвету и културу СО Нови Пазар, у првим послератним годинама, било је питање забавног живота школске и ваншколске омладине.[58] Поред предлога да се при школама, и градским и сеоским, оснују различите радионице и књижнице, као и шаховски клубови, било је и предлога за оснивање секција – драмске, хорске, музичке и др. Највећу полемику међу члановима Савета за просвету и културу изазвала су питања игранки, матинеа и приредби, које би по једнима требало да се одржавају чешће, како би се омладина одвојила од кафане, а по другима ређе, јер се сматрало да ученици треба више да се посвете школи, а то би им само одвлачило време и заокупљало пажњу. Такође, проблем игранки је и социјално-моралне природе, јер се истицало да се игранке организују заједно за ученике и официре, те би на то требало обратити пажњу и „дозволити игранке ученицима у оквиру ђачких игранки само недељом поподне. Све друге игранке са грађанством забранити. Забранити ученицима појединачне посете биоскопима, позориштима и игранкама. Сваку овакву појаву казнити. Дозволити кретање ученицима до 8 часова увече. Игранке за ученике учит. школе и гимназије одржавати у просторијама гимназије“.[59] Поред ове строго постављене идеје о организацији културног живота омладине, издваја се и следећа, која је била и најдетаљнија у образложењу: „До сада се то није могло решити, а било би важно, јер би ваншколску омладину одвојили од кафане. Наши су омладинци у културном животу закржљали

57 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница –1951. год. и 10 седница –1952. год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 7. 3. 1951. год.

58 Мора се напоменути да су се ови проблеми истицали и у периоду између двају ратова, али су након Другог светског рата они свакако стављани у први план.

59 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952, год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17.

и ово је питање озбиљно. (…) Зато би им требало омогућити 1–2 приредбе месечно у оквиру школе и забранити им појединачно похађање биоскопа, већ колективна посета. Исто им дозволити разна матинеа. 90% ученика долази у читаоницу, јер немају где да проведу своје слободно време. Зато им треба обезбедити просторије за сакупљање. Иначе пионирски дом је немогуће створити онакав какав треба да је. Исто тако предлаже амблеме за ученике свих школа. Затим, ограничити време кретања ученицима свих школа увече".[60] Године 1952. наставља се расправа о овим питањима, али се долази и до одређених закључака: да ће се игранке одржавати у школи само за ђачку омладину; појединачне посете позоришту и биоскопу одобриће се само с родитељима; у Дому ЈНА моћи ће да учествују ученици само када су државни празници и по одобрењу школе уз дозволу директора; школе ће морати да припреме програм за културни рад за целу годину (нпр. за Нову годину и друге државне празнике); мораће да се формирају радне секције као што су литерарна друштва, а ђачке радове треба слати у лист „Братство"; секције би требало са својим програмима да обилазе околину.[61]

На градском нивоу, по питању културног живота Новог Пазара, којим би требало да руководи ГНО, као и Савет за просвету и културу, истиче се лоша организација и веома мали одзив посетилаца програма културе у установама културе. У оквиру културног живота постојала су два основна питања која су морала бити решена, а која су представљала основ за даље културно уздизање – питање посете, рада и организације позоришта, као и питање предавања везаних за културу, која би делом била организована за раднике културе и ученичке родитеље, а делом би представљала врсту агитације међу „широким народним масама" којима би приближила културне садржаје и вредности културе. За решавање првог питања, позоришта, предложено је да оно постане установа ГНО и да се издвајају средства за његове раднике, хонорарце, те би тако и они имали обавезу да дају неколико представа месечно, али и да обавезно у позоришту морају учествовати и Срби и Бошњаци, како би се ширило братство и јединство. Проблем слабе посете културним приредбама могао би се решити и одређеним системом награђивања њихових редовних посетилаца, мада је ова идеја с друге стране оповргнута коментаром да

60 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952. год., Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951.

61 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952. год., Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952. П. 1-17, 16. 10. 1952.

би тај новац било боље утрошити на људе који нису запослени. Највише пажње требало би обратити управо на проблем агитације, а пре свега међу женама, које веома ретко присуствују приредбама. Агитација би се најпре могла вршити путем предавања у која би се укључили сви културни радници града. И на самом крају, као највећи и увек присутан проблем, остаје финансијско питање у култури, без чијег се разрешења није могло адекватно ни деловати у организацији и спровођењу културних програма и агитације. Дакле, сматра се да је неопходно да ГНО уложи више средстава по овој основи, а пре свега како би се могао обезбедити рад Народног универзитета, различитих секција, шаховског клуба, Дебатског клуба, Народне библиотеке и др. Материјална ситуација у култури била је толико лоша, да је Савет за просвету и културу истакао како нема средстава чак ни за штампање плаката.[62]

До краја педесетих година постављају се иста питања у култури, али се, нажалост, мало тога решава. С радом настављају све до сада поменуте установе културе, школске секције, Народни универзитет, а највише пажње се обраћа на библиотечку делатност и заштиту споменика културе. Ипак, најактуелније, као и основно питање које је морало бити макар делимично решено, како би се уопште и могло напредовати у културном животу, било је просветно питање. Просвети је, дакле, поклањана највећа пажња у овом периоду, те се и највећи број извештаја Савета за просвету и културу Нови Пазар, као и Савета за просвету и културу НР Србије, када су у питању извештаји по срезовима, базирао на темама везаним за рад и организацију школа.[63]

Шездесете године XX века

Док је у Социјалистичкој републици Србији, тачније, у њеним великим градовима, поготову Београду, праћен општи светски тренд и док су од шездесетих година двадесетог века „политички радикализам, омладинске контракултуре, либералне активности улица и отворених простора, као и комерцијални захвати успоставили (су) нове облике театрализације“ (Лукић-Крстановић 2010, 104), Нови Пазар је живео прилично конзервативним животом, још увек покушавајући да постави

62 ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952 – 14. 1. 1955, 1 сед. 1952, 21 сед. 1953, 18 сед. 1954, 2 сед. 1955. године, 21. 12. 1952.

63 АС, Савет за просвету и културу НР Србије (Г-193), 13, 1951–56. и АС, Г-193, 28, 1951–56.

основе на којима би се даље могле развијати култура и уметност. Културна политика шездесетих година на државном/републичком нивоу посвећивала је велику пажњу развијању издавачке и новинске делатности, као и филмској продукцији и кинофикацији.[64]

Већ сâм почетак шездесетих година XX века доноси појачано интересовање за културни и забавни живот новопазарског краја. Значајна *Анализа стања и проблема културно-просветног и културног живота у Општини Н. Пазар*, изнесена на седници Савета за просвету и културу НОО Нови Пазар 1960. године, указује на извесне проблеме, недостатке, али и потребе становника овога краја, у складу с чиме се морају организовати и спроводити културно-забавни програми. С обзиром на чињеницу да је ове године израчунато да у општини Нови Пазар живи око 79% становника који су млађи од 40 година, и да су њихове потребе за културом велике, те да све више становника прелази из села у град, тако расте и општа потреба за културом. Дакле, све је више образованих људи и то с високом стручном спремом, а с развојем индустрије јача и економска моћ града, те се самим тим повећава и буџет који је могуће издвојити за културне делатности. Као посебно важња питања за развој друштва и културе, у овом тренутку, истичу се: „Рад на програму развитка културног и културно-просветног живота у нашој комуни, Рад на подизању елементарне културе, Културно-уметничка и забавна делатност и Рад на општем, стручном и техничком образовању“.[65] Први пут се конкретно помиње идеја о дугорочнијем плану и програму у развоју културе, који би требало да се одреди за ово подручје, а предложено је да обухвата период од пет година, тзв. петогодишњи план (1961–1966).[66] Анализом дотадашњег рада утврђено је да је скоро читав културно-уметнички и културно-забавни живот, како га раздвајају чланови Савета за просвету и културу, био препуштен школским секцијама. Оне су свакако биле најзначајније за културни развој друштва, јер су имале велики број чланова, али су и по својој природи имале великог утицаја на омладину. Ипак, подаци који су изнети у извештају Савета за просвету и културу НОО-а Нови Пазар показују да су школе у извесној мери остваривале задатке који су им постављени, али и да та активност није могла да задовољи потребе ученика и свих осталих грађана.

64 Више: AJ, 318-10-15, 1956–1967.

65 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

66 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, I седница 5. 2. 1960.

Примећено је да је најмањи број ликовних и музичких секција, а разлог томе налажен је у недостатку кадрова. Закључак је био следећи: „Ови подаци и сами говоре да заостајемо у неким врло важним компонентама васпитања и образовања наших ученика“.[67] Овај закључак могао би се проширити и на целокупан културно-уметнички и културно-забавни живот новопазарског краја и свих његових становника, оних који би требало да буду „конзументи“ културе. Иако економска моћ града расте, финансијска средства која се издвајају за културне делатности и даље нису довољна. Из овог разлога школе су организовале недовољан број изложби књига, фотографија, ученичких цртежа и ручних радова, док су једино Економска, Учитељска и градска Осмогодишња школа успеле да обезбеде знатнија средства за набавку инструмената, материјала и организацију карневала.[68] Као могуће решење за овакве проблеме, а пре свега проблеме организације културно-забавног живота, било је предложено „формирање културно-просветне заједнице као институције која би обављала рад на плану културе“.[69]

Поред школских секција, на територији општине Нови Пазар у то доба постоји и културно-просветно друштво у Дежеви (с четири секције), као и две самосталне секције у Трнави, три групе при ФТП „Рашка“ у Новом Пазару и једна при Радничком универзитету у Новом Пазару.[70] Ово је изузетно мали број удружења која би требало да развијају културни и забавни живот ове општине, али и поред тога, ове секције успешно су наступале по местима у општини и у другим градовима СР Србије. Поред свег труда ових друштава–секција, великог напретка у културном и забавном животу ипак није било. Савет за просвету и културу сматрао је да је неопходно пре свега посветити већу пажњу забавном животу, организовати колективна путовања, летовања, забавне и веселе вечери, а кривац за овако лоше стање, које се погоршало од 1955. године, видео се

67 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

68 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

69 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, VII седница, 13. април 1960, 6 седница, Л-196, 36.

70 Радnички универзитет у Новом Пазару основан је 1963. године, а потиснуо је Народни универзитет. Он је радио „на стручном и друштвено-политичком образовању радних људи, изграђује самоуправљача у привреди и ван ње, представља једног од основних носилаца културне делатности у Општини и развија културно-просветну делатност у граду, а посебно на селу. Радnички универзитет финансира се из средстава које оствари својом делатношћу, средства која добија од Општине преко друштвеног Фонда за школство и других извора“ (ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964).

у инертности Савета за просвету и културу. Како би се ситуација поправила, предложено је формирање Општинске културно-просветне заједнице „јер њену функцију за сада делимично врши Раднички универзитет у Новом Пазару, а предлаже се да се од група у ФТП „Рашка“ сачини једно културно-уметничко друштво у које би се укључили и други“.[71] Сиромашење културног и забавног живота примећује се и на забавама организованим поводом празника, на којима се све углавном сводило на народна кола и плес. Поред гостовања културних група које су долазиле из других градова, а које су биле прилично скупе, културни и забавни живот града, ваншколски, махом се свео на играње.[72]

Дакле, и почетак шездесетих година XX века у општини Нови Пазар представљао је кризне године, године прелома, окретања новој, више демократски оријентисаној културној политици, али још увек у расцепу између ње и остатака оне старе, совјетске, централистичке културне политике. И даље је, поред образовања,[73] тј. просвете, значајно место у културном развоју заузимало уређење града, тј. улица, паркова и споменика,[74] као и уређење канцеларија и вођење рачуна о хигијени и здрављу уопште. Може се закључити да, иако економски и друштвено сада већ изузетно развијен град, није био спреман, или можда није ни знао како да прихвати нове културне изазове који су у великој мери искакали из до тада живљених културних образаца.

Године 1963, на Саветовању о месту образовања и културе у статутима комуна, представљен је сепарат *Номенклатура проблема из области*

71 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

72 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956-1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, 31. март 1960.

73 Поред образовања деце и омладине, велика пажња је, како у Новом Пазару, тако и на републичко нивоу, била окренута образовању одраслих, поготову радничке класе. С отварањем Радничких универзитета, шири се и ова делатност, те се, у Новом Пазару, 1960. године предлаже отварање дискусије о програму Радничког универзитета, али и припрема дугорочног програма „рада на плану образовања одраслих (описмењавање, пољопривредно образовање, домаћичко образовање, стручно образовање и др)“ (ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, 05. 02 – 10. 12. 1960, 6 седница, Л-196, 36, I седница, 5. 2. 1960).

74 О значају заштите културних и историјских споменика, почетком шездесетих година XX века, сведочи и чињеница да је 1962. године, на седници Савета за просвету и културу Нови Пазар, речено да ће се донети предлог Правилника о чувању, заштити и коришћењу споменика културе на подручју Општине Нови Пазар, што ће представљати први званични и конкретан документ правила у овој области културе (више: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1962. год, Л-340, 24. 02 – 29. 12. 1962, 38, I седница, 24. 02. 1962).

образовања и културе за статуте комуна. Ово саветовање организовао је Орган културно-просветног већа Југославије, а све чињенице изнесене у овом сепарату везане су за давање делимичне самосталности локалним заједницама, а с тим и донекле за почетак децентрализације културе. Важно је истаћи следеће задатке и идеје, који стоје у овом сепарату: „Свака локална заједница треба да утврди смернице своје културне политике, то значи истовремено и приоритете, акценте, тежиште у одређеном периоду, као и циљеве, с обзиром на утврђене потребе, које су врло различите од једне комуне до друге“.[75] Дакле, потребно је било уредити статуте локалних заједница према новим правилима, а тиме би се дала велика самосталност утврђивању локалних политика, које морају донекле кореспондирати с државном културном политиком. Такође, овим планом назначено је и то да свака локална заједница мора сачинити своју дугорочну културну политику.

Године 1964. донесен је нови *Статут Општине Нови Пазар*, према којем је ова општина дефинисана као „основна друштвено-политичка заједница самоуправљања и основна територијално-друштвено-економска заједница грађана, радних организација, друштвених организација и других органа на својој територији“.[76] Нови Статут подразумевао је прецизније одређење основних идеја, потреба и права ове заједнице, као и институција које раде у њој, али и њених грађана. Тако су школство, култура и физичка култура издвојени као сегменти у којима би требало да се створе услови за јачање друштвеног стандарада. Важно је истаћи да је коначно, на званичном нивоу, истакнут значај културе за друштвени живот грађана ове општине. У складу с тим, у члану 79 Статута, наглашене су и обавезе Скупштине општине: „Скупштина општине је дужна да уз помоћ ширих друштвено-политичких заједница, радних организација и грађана подстиче, помаже и усмерава развитак просвете, науке, културе и физичке културе на својој територији, и у томе циљу оснива и помаже оснивање и рад предшколских установа и школа, радничких и народних универзитета и других установа и организација за образовање, васпитање и физичку културу, зависно од потреба грађана, радних заједница и материјалних могућности општине“.[77] Финансијска питања у култури на која се обавезује Општина тичу се финансирања „културно-просветних друштава, спортских друштава, организација које имају за циљ подизање

75 AJ, 318-10-15, 1956-1967, 8. новембар 1963.

76 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964 – 29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

77 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964 – 29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

опште техничке културе грађана, и обезбеђивање средстава за стварање других услова за развој културе отварањем биоскопа, читаоница, библиотека, домова културе и физичке културе, изградњом и размештањем спортских објеката“,[78] а средства која се додељују друштвима из области културе и физичке културе зависила су од резултата рада ових друштава. Као издвојен, и шездесетих година, један од значајнијих сегмената културе у Новом Пазару, истиче се значај историјских споменика и споменика културе, као и природних реткости. Овим статутом Скупштина општине обавезала се да се брине о њима и да омогући упознавање с њима, као и њихову доступност.[79] Пажња се придаје и образовању одраслих, путем Радничког универзитета, који се издваја као најзначајнија и најутицајнија институција за ову намену. За решавање питања везаних за просвету и културу и даље је задужен Савет за просвету и културу, који је према Статуту Општине Нови Пазар дефинисан као политичко-извршни орган који мора да се стара „о остваривању политике изражене кроз друштвене планове и друга акта Скупштине општине“,[80] али и да извршава законе, утврђује смернице и др. Савет се састојао од седам чланова бираних самоуправним поступком, који су решавали питања у оквиру следећих области просвете и културе: народног просвећивања, библиотека и читаоница, културно-историјских споменика, филма, музеја, али су истовремено и вршили надзор над радом радних организација из ових области и давали смернице за њихов рад.[81] Све ставке везане за културу, а записане у Статуту Новог Пазара, прилагођене су ставке *Номенклатуре проблема из области образовања и културе за статуте комуна*, о којој је било речи. Дакле, оно што је одређено Статутом, а назначено и у *Номенклатури* јесте: „1) обезбеђење услова постојећим установама за рад; 2) обезбеђење материјалних услова и инвестирање средстава за отварање нових културних установа. Дугорочна културна политика представља: 1) развој делатности, а то значи: развој културних потреба и њихово подизање на виши ниво као базе; неговање културних традиција и брига за културна добра, за очување споменика културе и сл.; развој материјалних услова за задовољавање културних потреба; проширење постојећих делатности и развијање нових, при чему се могу одредити

78 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

79 Више: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

80 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964

81 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница НОО-е, 3, 29. 2. 1964–29. 04. 1964, 29. 4. 1964.

приоритети; 2) обезбеђење услова за развој делатности, тј. инвестициона политика у култури; 3) организовање културног живота, односно, облици, институције, организације и други видови, који представљају ниво културе и културне делатности у комуни; 4) обезбеђење кадрова у култури".[82] На локалном нивоу такође су Статутом општине предвиђени годишњи и дугорочни (вишегодишњи) планови културне политике, што постаје тренд и на државном нивоу, с увођењем првог петогодишњег плана, 1964. године. Из претходно изложеног може се видети да је општина имала значајни утицај на формирање културне политике и њено спровођење у свим деловима своје територије. Тако се, 1965. године, и званично, на државном нивоу, на Сталној конференцији градова Југославије, званично истичу обавезе општина, које је у потпуности, а у складу са својим могућностима и потребама, општина нови Пазар покушавала да примени: „Општина помаже оснивање и рад установа у области културе у границама својих могућности. (...) У местима на подручју општине која имају више од 1.599 становника, обавезно постоји дом културе у чијем саставу се налазе књижница, читаоница и биоскоп".[83] Слично наведеним обавезама општина, Савез комуниста Југославије истиче услове у култури, за које треба да се боре комуне, а које је скоро у потпуности испуњавала општина Нови Пазар, што сведочи о пожртвованом раду општине Нови Пазар и труду да се уклопи у задатке државне културне политике. Услови су били следећи: „слободан и свестран развој уметничког и научног стваралаштва; демократизација културе на основама друштвеног самоуправљања; примена принципа дохотка као друштвено-економске претпоставке за развој самоуправљања у области културе; слободан развој, пуна равноправност и узајамно прожимање култура свих народа и народности Југославије, њихово отварање према светским културним токовима и уклапање у те токове".[84] Важан услов јесте „отварање према светским културним токовима" које је седамдесетих година XX века свакако значило демократизацију у култури и веће окретање ка културним вредностима Запада, па су тако све чешће били приказивани амерички филмови, промовисана рок музика и др.

Године 1965. шири се делатност управног органа за културу. Савет за просвету и културу мења назив у Савет за образовање, културу и физичку културу, те се бирају и нови чланови овог новоименованог савета.[85]

82 АЈ, 318-10-15, 8. новембар 1963.

83 АЈ, 318-128-171, 29. октобар 1965.

84 АЈ, 319, 68, 86, 1970.

85 Више о саставу Савета видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници седница НОО-е, 23, 16. 11 – 25. 12. 1965, 12680/1, 16. 11. 1965.

Важно је поменути да се ситуација на пољу интересних делатности у култури на територији Новог Пазара скоро и није променила све до краја шездесетих година XX века. Највеће интересовање и даље је изазивала заштита културних и историјских споменика, на којој се интензивно радило. Тако се 1965. године конзерваторска екипа, коју је предводила Оливера Марковић, архитекта, која је радила на конзервацији манастирског комплекса Сопоћани, обраћа Републичком секретаријату за културу, с молбом да се обезбеде средства и преноћиште за новинаре који би требало да обиђу радове.[86] Овом приликом био би организован и симпозијум у склопу прославе 700.годишњице Сопоћана.[87] Активности везане за заштиту споменика културе и историјских споменика настављају се и 1967. године, када Новопазарци моле за финансијску подршку Републичког фонда за унапређење културних делатности, намењену за конзерваторске радове на манастирском комплексу Ђурђеви Ступови, али Фонд одбија њихову молбу.[88] Дакле, приметно је, ипак, изостајање подршке овим делатностима културе, поготову када су у питању мање локалне заједнице, што је значајно утицало на општу ситуацију у култури у Новом Пазару, а пре свега на квалитет извођења одређених културних програма.

Нови Пазар је шездесетих година био град великог културно-забавног напретка, који је ишао у корак с привредно-економским растом. Ипак, он је и даље био град који је тек требало да се развија, поготову кад су у питању гостовања, туристичке посете и др. Тако се и са Сталне конференције градова поручивало да би „програм културно-забавног живота у граду, који би, поред задовољавања потреба стално настањених грађана, требало да значи и елемент подстицања туристичког промета“.[89] Такође, примећено је да „културно-забавни живот у градовима има велики значај за рекреацију и коришћење слободног времена грађана“, али да су у спровођењу и конзумирању културе бољи „они градови где је културно-забавни живот повезан са туризмом“.[90]

86 АС, Г-278, 4, 06, 1970, 16. 7. 1965.

87 АС, Г-278, 4, 02, 1912, 10. 7. 1965.

88 АС, Републички фонд за унапређење културних делатности (Г-335), 4, 06, 375, 1967, 23. 2. 1967, 15. 6. 1967.

89 АЈ, 319-27-33, 1967-1971, 28. септембар 1967.

90 АЈ, 319-27-33, 1967-1971, 28. септембар 1967.

Седамдесете године XX века

Седамдесете године доносе са собом нова управно-организациона тела у култури, а с њима и још веће јачање идеје подруштвљавања културе, као и приближавања културе привреди, у организационом и финансијском смислу. Свему овоме доприноси систем самоуправљања у култури, који је делимично уведен још 1968. године на републичком нивоу, када је донесен Закон о оснивању Заједница културе, а у Новом Пазару се то одиграло 1970. године. Дакле, прва Заједница културе у Новом Пазару, о којој је било детаљније речи, представљала је управно тело у култури, које је управљало, пре свега, финансијама свих организација и установа културе.[91]

Рад на заштити споменика културе и даље остаје једна од основних, тј. елементарних културних делатности у Новом Пазару, на чијим се основама заснива и рад будућег Завичајног музеја. Године 1972. сачињен је Програм за заштиту споменика културе и археолошка ископавања,[92] а тих, седамдесетих година, јача и сарадња са Заводом за заштиту споменика Краљево.[93] Године 1973. затражено је од Републичког завода за заштиту споменика културе да „именује комисију за конзерваторске/репараторске радове на санацији архитектуре и живописа манастира Сопоћани“,[94] који се одвијају већ дужи низ година, али је потребна већа стручна и финансијска подршка која би дошла с републичког нивоа. Поред заштите споменика културе, пажња је обраћана и на заштиту природе, те је тако 1974. године Скупштина општине Нови Пазар замолила Републички секретаријат културе да процени оштећење „културног“ стабла жалосне врбе у центру Новог Пазара,[95] код хотела „Београд“.[96] Године 1975, Републички завод за заштиту споменика културе финансирао је завршетак конзерваторских радова на живопису цркве Св. Петра у Новом Пазару, на хамаму, Лејлек џамији и Амир-агином хану.[97]

Године 1974. систем самоуправљања у култури додатно се учвршћује

91 Више: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници седница НОО-е, 32, 1969, 27. 2. 1970, 1109.

92 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

93 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

94 Више о овом допису видети у: АС, Г-278, 10, 633-642, 633-77/7302, 28. 11. 1973.

95 АС, Г-278, 11, 633, 64-68, 633-43/74-02, 9. 7. 1974.

96 Некадашњи хотел „Београд“ налазио се у самом центру Новог Пазара, изнад реке Рашке, и један је од најинтересантнијих социјалистичких архитектонских решења овога краја. Данас се овај хотел назива „Врбак“, а своје име добио је баш по леји ових жалосних врба које се налазе у његовој близини, а које су постале и заштитни знак центра овога града.

97 АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976.

с доношењем Закона о оснивању Самоуправних интересних заједница. Тако се, исте године, у Новом Пазару оснива СИЗ културе, касније (1986) преименован у СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар. Ово управно тело требало је да обезбеди доступност културе свим становницима новопазарске општине, али и да у свој рад (организацију и управљање) уведе, поред радника културе, и привредне раднике, како би се култура пре свега материјално приближила и садејствовала с привредом. Овакав вид децентрализације управног система у култури значио је већу аутономију седамдесетих и осамдесетих година XX века у свим локалним заједницама, па тако и у Новом Пазару. Исте године Нови Пазар излази из Међурепубличке заједнице из Пљеваља, с образложењем да програм Заједнице не одговара потребама општине Нови Пазар, тј. да се нуди све оно што Пазарци већ имају, те им није потребан додатни трошак.[98] Можда и као резултат приличне аутономије, локална културна политика Новог Пазара почиње да шири гране културе које нису до сада биле заступљене, те се тако окреће и уметничким гранама и постепено их прилагођава свом друштву. Подруштвљавање културе у социјалистичкој Југославији, које је дошло до пуног изражаја седамдесетих година XX века, сасвим се осликало и у локалним културним политикама, где је можда и више него у већим местима било заступљено и снажније примењивано.

У Новом Пазару се од 1974. године одржавају концерти класичне музике, прилагођени потребама становништва по дужини трајања, одабиру „популарнијих“, познатијих нумера и др.[99] Тако су 1974. године одржана два концерта класичне музике, за које, нажалост, није било великог интересовања, али је то било и очекивано, с обзиром на то да грађани Новог Пазара раније нису имали додира с овом врстом музике. Први концерт је представљен новопазарској публици (156 слушалаца) 14. новембра, а извели су га „Млади београдски солисти“. Други концерт извео је познати југословенски пијаниста Душан Трбојевић, а извођењу је присуствовало 105 људи. У публици су били углавном ученици основних школа, а недолазак ученика средњих школа искритикован је од стране Заједнице за културу Нови Пазар.[100] Ипак, примећено је да традиционална култура, па тако и народна музика, имају више

98 АС, Г-278, 1, 010-021, 022, 022-12/74-0, 19. 2. 1974.

99 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

100 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

одјека у народу, а ову чињеницу потврдило је и велико интересовање за гостовање Фолклорног уметничког ансамбла „Донски козаци“ из Совјетског Савеза.[101] Већ 1979. године на концертима класичне музике, тј. музичко-поетским рециталима, а „у част јубилеја 60-годишњице КПЈ и СКОЈ-а“, где су учествовали оперски, драмски и музички уметници из Београда, као и Војни оркестар Београдске армијске области (БАО), присуствовало је 1.400 слушалаца.[102] Приметан је знатно већи одзив слушалаца у односу на сличне концерте одржане 1974. године, но, свакако се не може сматрати да је порасло интересовање за класичну музику, која је донекле елитистичка и свакако се није уклапала у идеологију радничке класе, него је овакав одзив заправо резултат жеље да се присуствује обележавању јубилеја КПЈ и СКОЈ-а. Ипак, мора се признати да је оваква акција СИЗ-а културе Нови Пазар, у сарадњи с Републичком културном заједницом или Организационим одбором за културни део ове прославе, сасвим сигурно успела да донекле приближи класичну музику грађанима Новог Пазара.

Друга половина седамдесетих година XX века представљала је изузетно плодан период у развоју културе и уметности на територији Новог Пазара. Са својим радом наставила су бројна културно-уметничка друштва и основана су нека нова,[103] као и секције и друштва при школама, што је, како је сматрала СО Нови Пазар, представљало „довољну снагу за успешан развој културно-уметничког аматеризма на нашем подручју“.[104] Путујући биоскоп давао је преко 200 представа годишње, а из Републичке заједнице културе издвајана су средства за стимулацију приказивања филмских пројекција у местима која немају стални биоскоп.[105] Поред ових, издвајана су знатна финансијска средства за позоришна гостовања професионалних позоришта из Београда и других градова СР Србије,[106] али се наставило и с успешном организацијом концертне праксе класичне музике, а уводе се и гостовања оперских представа. Године 1977. одржан

101 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

102 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

103 Културно-уметничко друштво „Младост“ основано је при Радничком универзитету „Ослобођење“, 1976. године. Оснивач овог КУД-а је СИЗ културе Нови Пазар, а друштво је имало фолклорну, хорску, драмску и музичку секцију (више: Ivanišević i Ljuboja 1983).

104 АС, Г-278, 1, 010-021, 022, 022-12/74-0, 19. 2. 1974.

105 АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976, и АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

106 АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

је и први Фестивал омладинских хорова Србије у Новом Пазару, који је представљао значајан допринос популарисању аматеризма у Новом Пазару.[107] Његов оснивач био је СИЗ културе Нови Пазар, а овај фестивал представљао је манифестацију такмичарског типа и окупљао је хорове из читаве СР Србије.

Седамдесетих година оснивају се и нове институције културе у Новом Пазару, тачније, почињу да се осамостаљују већ постојеће и бивају транспарентније за јавност. Године 1973. отворен је за посетиоце Завичајни музеј у Новом Пазару, а 1976. године формирано је Архивско одељење у Новом Пазару, као део одељења Историјског архива из Краљева (будући Историјски архив „Рас“ – 1980. године). Поред ових двеју културних институција, 1972. године СО Нови Пазар основала је Новинску и радио-информативну радну организацију „Братство“,[108] која је била не само информативна организација, већ и посредник у културном деловању између управних органа и друштва, али и значајан инструмент помоћу којег се могао вршити културни, али и политички утицај на конзументе културе. У *Извештају о материјалном положају ОУР у области културе*, за Нови Пазар излажу се следећи подаци за стање у 1976. години – постојао је један дом културе, један архив, један музеј, пет Радничких универзитета / Народних универзитета, један Културно-просветни центар, Културно-просветна заједница, Културно-уметничко друштво и једна ставка се води под – остало. Библиотека, позориште, галерија и биоскоп, нису биле самосталне ОУР. Из овог извештаја се види и да је број запослених у ОУР у култури изузетно мали – просек је 5,8, тј. један запослени у култури на 1.867 становника.[109]

Осамдесете године XX века

Осамдесете године XX века у Новом Пазару започињу оснивањем Историјског архива „Рас“ (1980), као самосталне институције културе, чији је оснивач и финансијер СИЗ културе општине Нови Пазар. Основна делатност ове институције била је да ради на прикупљању и заштити архивске грађе из општина Нови Пазар, Сјеница и Тутин.

С изузетним јачањем забавне, тзв. популарне музике и популарних

107 О свим наведеним делатностима у култури, за 1976. и 1977. годину, видети више: АС, Г-278, 6, 385-632, 1978, 451-25/78-04, 11. 5. 1978. и АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06-811/77-01, 19. април 1977.

108 Више: Ivanišević i Ljuboja 1983.

109 Више: АС, Г-278, 6, 385-632, 451-25/78-04, 11. 5. 1978.

култура и контракултура у држави, по угледу на Запад, јача интересовање за ову врсту културе и у Новом Пазару. Развоју и популаризацији забавне музике доприносе пре свега радио-емисије, изузетно популарне осамдесетих година међу Пазарцима, као и популаризација програма Радија 202. У једном чланку у листу „Братство“ истакнута је ова појава: „Није тешко постати ХИТ чаршије, потребно је само добро дизање прашине. Ових дана смо у демоде убацили први и други програм Радио-Београда, а и наш Радио програм. У моди је Радио 202“.[110] Још један вид окретања забавној музици, представљало је и организовање неколицине гостујућих извођача забавне музике, међу којима су и неки од најпознатијих певача у држави. Један од њих, који је често гостовао у Новом Пазару, а који је 1984. године имао и солистички концерт, био је Мики Јевремовић. Он је овом приликом, у интервјуу датом за лист „Братство“, исказао своје велико дивљење Новом Пазару и новопазарској публици: „Диван град и непоновљива публика“.[111]

У овој, деветој деценији XX века, приметно је поновно окретање селу, тачније његовим становницима и ширењу културе на сеоском подручју. Тако је и новопазарска општина желела да појача културне делатности у својим селима, па је 1986. године упутила допис Републичком СИЗ-у културе да јој се доделе финансијска средства из Фонда за остваривање прогреса културе за општине с израженим миграционим кретањима. Финансије су биле неопходне за набавку инструмената за оркестарске секције КУД-а „Младост“ и израду ношњи за кореографију „Ибарски Колашин“, ради још бољих и квалитетнијих програма овог КУД-а на сеоским подручјима, где ти програми, поред Путујућег биоскопа за чије пројекције је такође тражен новац, представљају једини културно-забавни живот села. Такође, финансијска подршка тражена је и за уређивање и обнављање сеоских домова културе, који су били изузетно запуштени, у лошем стању, а неки чак и затворени. Финансијска помоћ била је неопходна, јер је већина ових програма била бесплатна, те локална заједница, тј. СИЗ културе Нови Пазар, није био у могућности да у потпуности финансира ова дешавања.[112]

У граду је такође улаган труд у то да се води што више рачуна о култури, а пре свега о институцијама као што су Дом културе, Историјски архив, Завичајни музеј и Библиотека. Тако се 1986. године СО Нови Пазар

110 *Појаве. У моди је 202*, „Братство“ (7. 2. 1986).

111 Више: *Други о нама: Мики Јевремовић, Диван град и непоновљива публика,* „Братство“, XXIV, 673 (11. 5. 1984).

112 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

одлучује да додели зграду суда и адаптира је, тј. прилагоди потребама ових институција, иако су постојале могућности да се простор изнајми за привредне локале. Потраживан је део средстава од Републичке заједнице културе, како би се адаптирао овај простор, али и други који су били неопходни за квалитетније вршење културних делатности. Потребан је био и простор за музејски депо, јер у Новом Пазару није постојао адекватан простор за чување експоната, те су Београд и Крагујевац желели да их узму. Такође, потребно је било проширити простор и на зграду поред постојеће зграде Историјског архива „Рас“, како би се добио већи простор за чување архивске грађе. Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, који је у том тренутку успешно радио већ 14 година, у врло тешким просторним условима, у просторијама подрума Дома културе у Новом Пазару, такође је захтевао адаптацију неког погодног простора, како би његов рад могао несметано да се одвија, а поготову знајући да у овај клуб долазе и бројни ликовни уметници из околних градова.[113]

Дакле, крајем седамдесетих и током осамдесетих година, културни и забавни живот цветају у Новом Пазару, а посебно оне делатности у којима учествује омладина. Тако су од 1976. до 1988. године организована различита такмичења омладинских друштава – драмска, фолклорна, ликовна, музичка и спортска. Такође, организоване су бројне трибине, предавања и изложбе.

*

Узевши све сегменте културе у обзир, Е. Мушовић закључује следеће: „Упоредо са свим успесима које је Нови Пазар забележио у ери социјалистичке изградње, извршене су револуционарне промене на свим пољима друштвене делатности, почевши од елементарне културе до крупних остварења у области људског стваралаштва“ (Мушовић 1979, 49). Слажући се са закључком Е. Мушовића, придодајући му податке из новије релевантне литературе и посматрајући из савремене перспективе, могло би се закључити да је у овом периоду свакако постигнут значајан помак у образовању и култури, иако још увек недовољно развијеним сегментима друштвеног живота, а под великим утицајем културне политике која је била усмеравана од стране тадашње власти и на фону доминантне политичко-друштвене идеологије. Оваква обнова и установљавање нових културних институција и дешавања били су усмеравани од стране владајуће партије, која је свој идеолошко-политички кредо утискивала у културно-друштвени живот читаве земље, па тако и овог

113 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, П: 116, Л-4, 37, 20. 2. 1986.

града, који је због познатог састава становништва представљао посебно погодно тло за ширење идеологије, промовисане кроз идеју о братству и јединству. Без обзира на све негативности и проблеме проистекле из оваквог приступа култури, не може се оспорити значајан бољитак који је тадашња културна политика донела овоме граду и његовим становницима.

Општој, објективној, статистичкој и документарној слици културног узрастања Новопазараца и њиховог града сведоче и значајни савременици, сугрђани – делатници културе, међу којима је и ликовни уметник, карикатуриста Мухамед Ђерлек Макс: „Моја генерација и ја смо почетком шездесетих година XX вијека, као основци, имали прилику да уживамо у благодатима старе концертне дворане (која се налазила у Улици 28. новембра у Новом Пазару), а од друге половине тих шездесетих година уживали смо у благодатима концертне дворане тек изграђеног Дома културе гледајући филмове, приредбе, представе аматерских позоришта, популарне пјеваче, ансамбле... Тих година било је много културних манифестација на којима су и школе узимале учешће, а ђаци свој таленат исказивали у пјевању, цртању, фолклору, глуми, рецитовању...“ (Đerlek 2022, 352).

***

Сублимирајући све наведено, долази се до закључка да су основни принципи на којима је била заснована културна политика били омасовљење културних делатности – стварање масовне културе, касније и масовних медија, те аматеризам као начин спровођења и представљања културних делатности. Тако се и југословенско друштво, декларацијом масовног друштва, супротстављало претходном, традиционалном друштву. Масовна култура, поготову медијска, подразумевала је стандардизацију, просечност и доступност, а њена прикривена функција била је одвраћање „грађана од битних социјалних и општедруштвених проблема путем разних облика разоноде (каналисање друштвене енергије)“ (Šabanović 2016, 259). Дакле, масовна култура била је супротстављена елитној култури, насупрот које је такође стајао и аматеризам, с друге стране тежећи својој супротности – професионализму.

II.2. Управни органи за културу

Значајну улогу у спровођењу културне политике имали су управни органи – државни (министарство, заводи, секретаријати, фондови) и заједнице, па касније и СИЗ-ови,[114] који су били „делегати“ ових органа. И једни, и други спроводили су идеје настале на државном или републичком нивоу и даље их представљали широј (на нивоу републике) или ужој (на локалном нивоу) друштвеној заједници.

II.2.1. Државни/републички ниво

Након 1945. године, као управно тело за културу на државном нивоу, постојало је Министарство просвете Југославије, које је било задужено и за културу, али и Комитет за културу и уметност Владе ФНР Југославије, који се углавном бавио просветним питањима. Тринаестог августа 1946. године оснива се у склопу Комитета Пословница за културно-уметничке приредбе, чији је задатак: „1) да организује приредбе, посете и предавања иностраних уметника и културних радника у нашој земљи и домаћих у иностранству; 2) да организује гостовања домаћих уметника и културних радника између народних република; 3) да обавља и друге сличне послове које одреди Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ“.[115] Поред овог комитета четрдесетих и почетком педесетих година, на државном нивоу постојао је и Савет за науку и културу ФНРЈ.[116] Године 1947. јавља се идеја за формирањем овакве организације на републичком нивоу, јер је она, са седиштем у Београду, била у државној надлежности. Друга идеја била је да се прецизније одреди делокруг рада ове организације, а све то „у циљу правилног и планског развијања и организовања културно-уметничких приредби на територији НР Србије“.[117] Над свим овим институцијама стајао је агитпроп, који је „усмеравао руковођење укупним културно-просветним активностима на савезне, али и републичке, покрајинске, среске и општинске партијске форуме. Нижи партијски комитети од

114 СИЗ-ови су били „основне ћелије договарања, споразумевања и усклађивања потреба и интереса радних људи и грађана“ (Hadžagić 1979, 170).

115 *Правилник о оснивању и раду Пословнице за културно-уметничке приредбе*, „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, II, 65, Београд, (13. август 1946) и АЈ, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ (317), 83 (116).

116 Документација овог савета налази се у Архиву Југославије у фонду 317.

117 АЈ, Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ (314), 314-9-32-37, 9-(1-670) и АЈ-314-9-35, 9-(181-219), 6. јуна 1947.

савезног су, према томе, програмско утемељење за свој рад налазили у политичким документима централног партијског комитета и његових тела, надлежних за 'културно-просветни' рад" (Đukić-Dojčinović 1997, 47).

Педесете године донеле су извесне промене у формирању управних тела, те је 1950. године основано Министарство за науку и културу НР Србије, а одмах је затим (1951) преименовано у Министарство за просвету, науку и културу НР Србије. Исте године формиран је и Савет за просвету и културу НР Србије,[118] који је постојао до 1956. године. Овај савет основан је одлуком Народне скупштине Србије под називом Савет за просвету, науку и културу и преузео је послове Министарства просвете НР Србије и Министарства за науку и културу НР Србије, који су истом уредбом укинути. Назив Савет за просвету и културу добија 1953. године, а након његовог укидања, 1956. године, његови су послови пренети на Савет за школство и Савет за културу НР Србије, „у чију су надлежност дошли и послови физичке културе".[119] Како се сматрало, „у бившем Савету за просвету и културу НРС питања из области културе била су скоро сасвим запостављена, и то из двају разлога: 1) бивши савет организационо и стурктурно није се био уопште усмерио на рад по културној проблематици и 2) многобројни и неодложни проблеми школовања били су апсорбовали сву његову пажњу".[120] Дакле, пошто је култура трпела, као и културне институције и манифестације, дошло је до формирања Савета за културу НР Србије, који је имао право да одлучује о примени закона, да врши надзор и да прати рад културних и других институција и друштава. При Савету за културу НР Србије постојао је и Фонд за унапређење издавачке делатности, Фонд за унапређење културне делатности и др. Од 1956. до 1958. године своју функцију вршила је и Заједница за културну делатност. Доношењем Закона о Републичком фонду за унапређење културне делатности, 29. априла 1957. године, оформљен је овај фонд који „служи за помагање већих подухвата или подухвата од посебног значаја у области науке, уметности, народног просвећивања и других културних делатности",

118 „На основу Основног закона о управљању културно-просветним, уметничким и научним установама и посебних закона установљени су у свим установама и предузећима органи друштвеног управљања – савети. Савети су се у досадашњем раду показали као значајан елемент у борби за правилно идејно и естетско усмеравање рада установа и предузећа" (АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956).

119 АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

120 АС, Г-291, 1, 1–800, 115, 30. 06. 1956.

који је постојао све до 1965. године.[121] Године 1957, као допринос унапређењу и проучавању културе, формиран је и Завод за проучавање културног развитка.[122] Поред ових тела, на државном нивоу је 1957. године, на седници Сталне конференције Председништва, одлучено да се формира Одбор за културни и забавни живот градова.[123] Такође, на државном нивоу педесетих и шездесетих година, као организационо тело, постојао је и Савезни секретаријат за образовање и културу.[124]

Шездесете године доносе велике промене у управљачком систему у култури. Поред помињаних, формирају се и управни органи названи Интересне заједнице (1968), међу којима су и Интересне заједнице културе које су основане 28. децембра 1968. године Законом о финансирању културе и о заједницама културе, а назначено је да морају почети с радом најкасније до 1. априла 1969. године, иако и после тог датума велики број заједница културе није био основан.[125] Према Закону, интересне заједнице основане су „ради трајног обезбеђивања средстава за делатности у области културе, њихово унапређивање и стварање материјалне основе за развитак културе на самоуправним основама, овим законом се утврђују извори прихода, расподела и коришћење средстава за финансирање културе“.[126] Финансирање делатности у култури било је замишљено као поливалентни систем у којем су се финансијска средства добијала од грађана који су плаћали накнаду „за коришћење културних услуга и добара, затим средстава која радне и друге организације издвајају из свог дохотка за унапређивање културног живота, финансијских средстава која друштвено-политичке заједнице обезбеђују за подмиривање друштвених потреба и извршавање задатака у области културе“ и др.,[127] а поред ових

121 *Указ о проглашењу закона о Републичком фонду за унапређење културних делатности*, „Службени гласник Народне републике Србије“, XIII, 16, Београд, 29. април 1957.

122 Задаци Завода су: „1. Проучавање друштвених потреба у области културе; 2. Изучавање друштвено-економских односа материјалне основе развоја културне делатности; 3. Изналажење могућности примене савремених метода рада на унапређењу културне делатности; 4. Објављивање резултата рада Завода; 5. Организовање стручног усавршавања“ (АС, Г-278, 3, 022-43/76-02, 8. 7. 1976).

123 Више: АЈ, 318-10-15, 1956–1967.

124 Документа овог Секретаријата налазе се у Архиву Југославије у фонду 318.

125 О непоштовању новог закона у неким локалним заједницама сведочи и следећи извештај Републичког секретаријата за културу из 1973. године: „Закон о финансирању културе и о заједницама културе усвојен је крајем 1968. Иако је законом било одређено да заједнице отпочну са радом од 1. априла 1969. године, у 8 општина ни данас (1973) нису почеле да раде“ (АС, Г-278, 2, 06–184, 1973).

126 *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

127 *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53,

начина финансирања, ту је и део прихода од републичког пореза на промет робе (ово важи за општинске Интересне заједнице културе) којим се омогућава куповина опреме и инвестирање у области културе. Важност материјалног и економског статуса културе, тј. њених делатности, огледа се у општеприхваћеној чињеници да је култура „саставни дио друштвеног и економског развоја“ (Božić 1974, 269), а да ти повољни материјални услови јесу један од важних фактора за „развој културног и умјетничког стваралаштва“ (Božić 1974, 269). Циљ оснивања Заједница културе био је да се развој културе усклади с друштвеним развитком, као и да се повежу културне организације, самостални културни радници, стручна удружења, привредне и друге радне организације, удружења грађана и политичке заједнице, а све то у сврху образовања самоуправних односа у култури. Оснивачи ових заједница биле су друштвено-политичке заједнице чије скупштине су доносиле Акт о оснивању, док за оснивање заједница културе које обухватају више општина овај су акт доносиле скупштине општина које оснивају ове заједнице у заједништву. Заједница културе сматрала се самосталном и самоуправном организацијом и имала својство правног лица, а могла се основати за територију једне општине, више општина, аутономну покрајину и териорију републике. С оснивањем Републичке заједнице културе „укидају се Републички Фонд за унапређивање културних делатности и Републички Фонд за унапређивање кинематографије и престају да важе Закон о Републичком Фонду за унапређивање културних делатности (...) и Закон о Републичком Фонду за унапређивање кинематографије“.[128] Крајем шездесетих година из Савезног секретаријата за образовање и културу израста Савезни савет за образовање и културу (на државном нивоу).[129] Дакле, Заједнице културе припремале су терен за оснивање Самоуправних интересних заједница.

Све до 1974. године, када настаје нови, другачији период у управљању културом у најширем смислу, примећујемо да је културна делатност била дуже „под непосредним утјецајем државних органа, преко одређених буџетских одбора, комисија и сличних тијела и органа. Административно-бирократски начин финансирања културе поставио је ову изузетно значајну сферу друштвеног живота као дио властитог стандарда произвођача, елемент потрошње који је потребан за репродукцију радне снаге“ (Hadžagić 1979, 166). Овакво стање довело је

Београд, 28. децембар 1968.

128 *Закон о финансирању културе и о заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 53, Београд, 28. децембар 1968.

129 Документација Савета налази се у Архиву Југославије у фонду Савезног савета за образовање и културу (319).

културну делатност у неповољни положај, јер су тиме „створени услови за формирање отуђених центара моћи који подразумевају и борбу и утјецај и привилегије“ (Hadžagić 1979, 166).

Године 1974. настају Самоуправне интересне заједнице (СИЗ), које су директни наследници претходно основаних Интересних заједница. Као државни управни орган за културу, на републичком нивоу радио је Републички секретаријат за културу СР Србије (седиште у Београду) у оквиру којег су радили: „Савет за заштиту културних добара, Библиотечки савет и Републички савет за задужбине, фондове и фондације; њихове чланове именује Извршно веће СР Србије“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 7). Поред овог секретаријата, постојали су и Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Савезни завод за међународну научну, културно-просветну и техничку сарадњу и Културно-просветна заједница Србије. Године 1974. извршена је реорганизација Републичке заједнице за културу. Она је била врховно управно тело у култури на нивоу републике и њој су се обраћали сви локални СИЗ-ови културе. Тако су СИЗ-ови културе могли бити формирани „на функционалном и територијалном принципу, као и СИЗ и основне заједнице на нивоу општине као примарног степена глобалне друштвене заједнице. Исто тако, омогућено је формирање јединица самоуправних интересних заједница око појединих институција културе, мјесних заједница итд“ (Hadžagić 1979, 168).

Како се данас сматра, време СИЗ-а је „време делегиране одговорности, када је Министарство културе било сасвим неважно у поређењу са СИЗ-овима, и када је демократски принцип управљања културом бивао донекле и остварен, да није било партијског уплива (индиректним механизмима и партијским каналима, али никада кроз систем) и велике аутоцензуре“ (Dragićević-Šešić 2005, 387). Њихов значај, пре свега, огледа се у томе што су настале као органи управе, а требало је да послуже у организовању новог, демократичнијег и децентрализованог управног система, који је требало да буде свакако бољи од претходног, а постале су један од елемената који је довео до економског краха државе.

СИЗ културе, као управно тело, основан је 1974. године, с доношењем новог Устава СФР Југославије[130] исте године и Закона о самоуправним

130 Овим Уставом желела се постићи привидна „стабилност“ система, почетком 1970-их, и да се појача политичка репресија (заустављање било каквог нарушавања Федерације). Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974. године погледати на сајту: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1974) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) (прегледано 20. 10. 2022).

интересним заједницама у култури у СР Србији.[131] Формирање СИЗ-ова представљало је „прве неопходне нормативне претпоставке за удруживање и слободну размену рада и средстава између области производње и друштвених делатности“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 8). Циљ је био да „слободном разменом рада и средстава и равноправним заједничким одлучивањем, радници, радни људи и грађани задовољавају личне и заједничке потребе у области културе“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 8), као и да СИЗ-ови „постану мјесто договора између реализатора културних потреба и других дијелова удруженог рада, те тако и витални субјекти демократизације односа у култури и општег подруштвљавања културне политике“ (Hadžagić 1979, 167). Важну улогу, која је била истакнута формирањем ових заједница, одиграло је самоуправљање, које је 1974. године званично ушло и у културу, док се до тада односило само на привреду.[132] Дакле, идеја је била да сви радни људи и грађани активно почну да одлучују и утичу на културни развој и потрошњу средстава у вези с њим. Сходно томе, функција и рад СИЗ-ова заснивали су се на следећим принципима: „1. развијања културе као саставног дела друштвеног рада у складу са хуманистичким опредељењима самоуправног социјалистичког друштва и стварања услова да култура постане доступна радним људима и грађанима, 2. права радничке класе да управља средствима друштвене репродукције у култури, као и права свих радних људи да управљају делом дохотка који издвајају за задовољавање културних потреба, 3. обезбеђивања једнаког друштвено-економског положаја радника у организацијама удруженог рада и других радних људи који обављају културне делатности са радницима и другим организацијама удруженог рада и другим радним људима (...) 7. дугорочног планирања и унапређивања културе у складу са друштвеним плановима и унапређивањем и развојем друштвених делатности“.[133] Делатности и активности којима су се СИЗ-ови културе бавили биле су: књижевност, издавачка делатност и библиотекарство, музичка, позоришна и ликовна делатност, кинематографија, заштита споменика културе и природе, културно-уметничке манифестације, институције културе (домови културе, раднички и народни универзитети, библиотеке, позоришта, архиви, музеји и др.), културно-уметничке групе и аматеризам, сарадња (међународна, међурепубличка, етничка), награде

131 *Закон о самоуправним интересним заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

132 Више: Hadžagić 1979.

133 *Закон о самоуправним интересним заједницама културе*, „Службени гласник СРС“, 48, Београд, 5. децембар 1974.

у култури, инвестиције и др.[134]

Као и Интересне заједнице културе, СИЗ-ови културе могли су се основати на територији једне општине, или више њих, и то самоуправним споразумом или, уколико се не оснују на тај начин, оснивала их је скупштина општине. Скупштина друштвено-политичке заједнице више није оснивач, као што је то био случај за Интересне заједнице културе, али има задатак да „разматра самоуправне односе у заједници културе, политику заједнице, начин коришћења средстава и друга питања значајна за извршавање послова и задатака заједнице културе“.[135] Врховна заједница, којој су се обраћали сви локални СИЗ-ови културе и која је била главни кофинансијер, јесте Републичка заједница културе (РЗК), поново основана 1974. године, али према члановима из новог Закона о самоуправним интересним заједницама у култури у СР Србији. Сви локални СИЗ-ови културе финансирали су се из доприноса за културу које су уплаћивали радни људи из личног дохотка, а према самоуправном споразуму.[136] Са ступањем на снагу новог закона, 31. децембра 1974. године, престао је да важи претходни Закон о финансирању културе и о заједницама културе.

Осамдесетих година и даље је функционисао овакав управни апарат, али су СИЗ-ови све више постајали двојнице државе и осећале су се, пре свега у економском смислу, последице децентрализације. Иако је постојала тенденција да се СИЗ-ови оптужују за све горе стање културе, мора се имати у виду да они нису били у потпуности независни од друштвено-економске ситуације, па ни од централизованих, републичких институција. Истина је да су СИЗ-ови често оскудевали са стручним службама, те нису могли испунити све захтеве своје средине и „због тога се неријетко проглашавају пасивним, буџетским и бирократским установама“ (Hadžagić 1979, 172). Такође, проблем идеје да је „култура дјелатност којој могу сви валентно да одређују токове“ (Hadžagić 1979, 173), доводи до смањене расправе о потреби културних радника као стручних лица, па се чак свако такво питање „проглашава пуким просветитељством, елитизмом и слично“ (Hadžagić 1979, 173). Мора се, ипак, нагласити да је постојао велики број СИЗ-ова који су били и

134 Више о СИЗ-овима културе видети у: Ivanišević i Ljuboja 1983.

135 *Закон о самоуправним интересним заједницама културе*, „Службени гласник СРС“ 48, Београд, 5. децембар 1974.

136 Самоуправни споразум је општи правни акт којим су се, од 1974. до 1990. године, уређивали односи међу радним људима, радни интереси и удруживање рада и радних организација, планови рада, као и расподеле личних доходака и др.

изузетно активни носиоци, финансијери, организатори и чувари културе у свом крају. Новим Уставом из 1974. године укинут је самоуправни систем и враћен је централизован систем културне политике увођењем Фондова за финансирање културе, 1990. године.

II.2.2. Локални ниво

Локалне заједнице, тј. општине и Градски одбори били су носиоци културних планова, они који су се морали бринути о сваком сегменту културног развоја, како би могли из фондова добити што више за своје потребе, повезати се с привредом и економски ојачати град. Управљање културном делатношћу у Новом Пазару након Другог светског рата било је изузетно сложено. Културним животом у првим годинама након рата управљао је Окружни народни одбор Нови Пазар (ОНО НП), који је уз помоћ смерница државне и републичке културне политике креирао сопствену, локалну културну политику, према потребама становника овога краја, као и према економским могућностима. „Окружни народни одбор Нови Пазар формиран је 30. марта 1945. године", а „укинут је и престао с радом априла 1947. године" (Поповић и др. 2008, 40–41). У састав ОНО НП улазили су: Опште одељење са бројним одсецима, Одељење унутрашњих послова, Одељење за индустрију и рударство, Одељење за грађевину, Одељење за трговину и снабдевање, али и Одељење за народно здравље, Одељење за социјалну политику, као и Одељење за просвету, и друга одељења и одсеци. Из прегледа ових одељења може се закључити да је акценат стављен на материјална добра, економски развој, па и социјални аспект у смислу обраћања пажње на здравље, хигијену и образовање, али и то да нити у једном сегменту култура и уметност нису издвојене као засебне гране, тј. да о њима нема чак ни говора.

Поред ОНО НП, о култури, односно, образовању, у првим годинама након рата водили су бригу и Народни одбори срезова (НОС),[137] од којих су неки основани већ крајем 1944. године. Они су се, поред осталих задужења (брига о саобраћају, трговини и др.), бавили и просветом

137 Из теза Закона о срезу, 1964. године, издваја се да се „срез као друштвено-политичка заједница образује (се) за вршење послова од заједничког интереса за више општина, као и за вршење послова који му се утврде законом и потврде одлукама општинских скупштина". Територију среза чине територије више општина, а он „се стара за развој општина на својој територији у области привреде и друштвеног развоја"; „у том циљу срез, у складу са посебним законом, утврђује програме развоја установа које врше делатности у области образовања, науке, културе, заштите здравља и социјалне заштите" (АС, Г-278, 1, 5, 2376, 04, 1964).

и културом, за које су имале повереништво у својој организацији (1946–1948). Дакле, с доношењем Општег закона о народним одборима, 28. маја 1949. године, „дата је већа самосталност народним одборима као локалним органима државне власти. Након укидања обласних народних одбора, крајем 1951. године, срески народни одбори преузели су све њихове послове. (…) Општим законом о народним одборима од 1. априла 1952. године и Уставним законом из 1953. године[138] народни одбор среза постаје основни орган државне власти. (…) У даљој децентрализацији политичке власти у локалној самоуправи, увођењем комуналног система, 1955. године, уместо среза основна друштвено-економска заједница постаје општина“ (Поповић и др. 2008, 45). Ипак, НОС не губи своје функције и не престаје с радом. Тако, „Законом о органима управе у НР Србији од маја 1956. године образовано је у народним одборима среза седам обавезних секретаријата: за унутрашње послове, за општу управу, за финансије, за привреду, за рад, просвету и културу и народно здравље и социјалну политику“ (Поповић и др. 2008, 47). НОС Нови Пазар формиран је тек 1955. године, а укида се 1959. године, када од њега настају општине Нови Пазар, Сјеница и Тутин, и све бивају припојене НОС Краљево.[139]Следеће управно тело – Народни одбор општине, руководио је општинама, тј. приградским и градским заједницама, за разлику од већ помињаног Народног одбора градске општине. Године 1952. донет је Општи закон о народним одборима, који је потпомогао радничко самоуправљање и допринео јачању локалних управних органа, те тако и децентрализаовао читав систем. Овој децентрализацији доприноси и укидање месних народних одбора, уместо којих су основане општине настале спајањем неколико наведених одбора.[140] Исте године донесен је и Закон о подели територије НР Србије на општине. „Дакле, народни одбори општина били су „локални органи

138 Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти из 1953. године видети на сајту:Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти (1953) - Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) (прегледано 13. 6. 2022).

139 Више: Поповић и др. 2008.

140 Месни народни одбори постојали су од 1944. до 1952. године, а представљали су народну власт која „се организује преко сеоских и месних зборова, у којима сви грађани који имају право гласа одлучују о народним пословима“ (Поповић и др. 2008, 103). Они су били органи државне власти од локалног значаја, а поред општих задатака имали су за циљ да учврсте братство и јединство. Године 1952, Законом о подели територије НР Србије на општине, градове и срезове, „укинути су и престали са радом месни народни одбори, а формирани су народни одбори општина и народни одбори градских општина, у чији састав улазе подручја укинутих месних одбора“ (Поповић и др. 2008, 105).

државне власти и органи народног самоуправљања на територији општине“ (Поповић и др. 2008, 71) који су у свом саставу имали одређене комисије, као и савете, међу којима је био и савет за просвету и културу. Даља децентрализација извршена је 1955. године, када се доноси Општи закон о уређењу општина и срезова, након којег се у оквиру општина формирају комуне, на које, као и на општине, прелазе сви послови који су до тада били у надлежности срезова, а међу њима и брига о просвети и култури. Након формирања НОС Новог Пазара 1955. године, смањен је и број општина. С 45 народних одбора општина, прешло се на само 12 општина, а тај тренд је настављен све до 1959. године, када је Законом о подручјима општина и срезова у НР Србији укинут Народни одбор среза Нови Пазар, а од њега су формиране општине Нови Пазар, Сјеница и Тутин, које су део среза Краљево.[141] „Народни одбори општина укинути су уставним променама из 1963. године. Уместо њих, образоване су општинске скупштине општина, односно скупштине општина“ (Поповић и др. 2008, 73).

Друга фаза управљања културним животом у Новом Пазару почиње шездесетих година XX века и приписује се Скупштини општине Нови Пазар и њеним управљачким телима/органима. „Уставом СР Србије од априла 1963. године народни одбори општина прерасли су у скупштине општина. По Уставу, скупштина општине је највиши орган власти и орган друштвеног самоуправљања“ (Поповић и др. 2008, 56). Скупштина општине Нови Пазар формирана је крајем 1944. године „као Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара са седиштем у Новом Пазару“ (Поповић и др. 2008, 58).[142] Након оснивања, па све до 1963. године, када добија назив Скупштина општине Нови Пазар и постаје највиши орган власти, мењао је своје називе,[143] као и припадност одређеним срезовима или регионалним центрима.[144] Скупштина општине Нови Пазар

141 Више: Поповић и др. 2008, 70–73.

142 НОО, као организација која је служила за сузбијање непријатељске пропаганде, формирана је још 1942. године у Пожеги, а затим је 1943. престала с радом. Пред ослобођење Новог Пазара, 1944. године, поново је формиран НОО у Пожеги, „илегално, јер тада другачије није могао“, а радио је „на ширењу идеја НОП-а у овом крају и у том смислу је представљао клицу будуће социјалистичке власти“ (Мушовић 1969, 7).

143 Између 1946. и 1947. године Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара постаје Градски народни одбор, али већ 1947. године прелази под управу републичких органа, а од 1949. до 1951. године припаја се Народном одбору области Крагујевачке. Од 1952. до 1955. ради под називом Градски одбор општине Нови Пазар, док од 1955. до 1963. године бива назван Народни одбор општине Нови Пазар.

144 Градски народни одбор, тј. Градски народноослободилачки одбор града Новог Пазара, и Градски одбор општине Нови Пазар, од 1944. до 1955. године били су у саставу среза Дежевског. Од 1955. до 1959. године Народни одбор општине Нови Пазар био је у саставу

постојала је све до уставних промена СР Србије из 1974. године. У оквиру Скупштине општине били су формирани савети који су представљали политичко-извршне органе скупштине, а сваки од њих имао је своја задужења, тј. области којима се бавио/управљао. Тако је, поред других савета, постојао и савет за просвету и културу. Из овога се види да се почело водити мало више рачуна о култури, али да је она и даље зависна, или макар само функционише у чврстом садејству с просветом, тј. образовањем. Идеја о потреби савета за културу при НО срезова на републичком нивоу јавила се још 1956. године, када је истакнуто да то није примењено свуда, а да су у неким срезовима обједињени савети, као што је то и касније случај у Новом Пазару, док су у другим још постојали секретаријати.[145]

Заједница културе у Новом Пазару основана је 1970. године, „ради трајног обезбеђивања средстава за делатност у области културе, рационалног коришћења ових средстава и стварања основе за развитак културе на самоуправним принципима“.[146] Заједница је имала управљачку и организациону моћ над институцијама културе, а органи управљања Заједнице су били Скупштина и Извршни одбор. Њени задаци се одређују Статутом заједнице. Тако је, према свим овим одредбама из Одлуке о оснивању Заједнице културе, Оснивачком скупштином основана Заједница културе Нови Пазар, 11. маја 1970. године. Председник Иницијативног одбора, а затим и Скупштине заједнице, био је Томислав Кијевчанин, а на седници Скупштине изабрана су радна тела, усвојен је Пословник о раду, изабран секретар Заједнице – Миодраг Радовић, као и представници Извршног одбора.[147] Већ 14. маја 1970. године, Окружном привредном суду у Крагујевцу достављени су подаци о Заједници, као и њен Статут, како би се уписала у регистар установа. Међу првим подацима налазиле су се делатности Заједнице (организација културног живота и финансирање културе у општини Нови Пазар), оснивач (Скупштина општине Нови Пазар) и

НОС Нови Пазар, а затим, од 1960. до 1967. године, Народни одбор општине Нови Пазар, а потом и Скупштина општине Нови Пазар, били су у саставу среза Краљево. Године 1967. Скупштина општине Нови Пазар припадала је региону Краљево (о овоме више: Поповић и др. 2008, 58–61).

145 Више: АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

146 Историјски архив „Рас“ Нови Пазар (ИАРНП), СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 27. фебруар 1970.

147 Више о Седници Оснивачке скупштине видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970–1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 11. маја 1970.

име органа управљања (Миодраг Радовић, секретар Заједнице културе општине Нови Пазар). Првог јуна 1970. донета је одлука да се упише Заједница културе у Новом Пазару, као установа под бројем 397.[148] Након три године од оснивања ове Заједнице, поднет је захтев да се промени секретар Заједнице, а нови секретар био је Владета Паламаревић.[149] Ова заједница имала је изузетног успеха у промовисању и подржавању културних институција, као и културних манифестација, а највише пажње обраћало се на археолошка истраживања и заштиту споменика културе (добра сарадња са Заводом за заштиту споменика Краљево) за шта је направљен и посебан програм.[150]

Самоуправна интересна заједница културе (СИЗ културе) општине Нови Пазар основана је 20. децембра 1974. године у Новом Пазару на основу Закона о самоуправним интересним заједницама на републичком нивоу,[151] а оформљен је Самоуправним споразумом о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар.[152] Директан је наследник Заједнице културе општине Нови Пазар, која је била формирана још 1970. године. Године 1983. у свом саставу имала је „у скупштини 41, а у Извршном одбору 7 делегата“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 19). Њени задаци „били су да путем слободне размене рада обезбеђује средства за културу и услове за развој стваралаштва и делатности културе у складу са заједничким потребама и интересима“ (Поповић и др. 2008, 126), а у оквиру свог деловања имала је и „Комисију за стипендирање, Издавачки савет, Савет Смотре аматеризма“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 19).

Тек након шест година рада, 1980, СИЗ културе уписан је у регистар Окружног привредног суда у Краљеву, под бројем 419/80.[153] Иницијативу за формирање Заједнице покренуло је Веће Савеза синдиката општине

148 Дељанији текст захтева за упис у регистар установа видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, Број 2646/1, 14. маја 1970.

149 Решење о промени секретара видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 12. 12. 1973.

150 Више: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину и Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину.

151 Прва седница Скупштине Заједнице културе општине Нови Пазар одржана је 20. децембра 1974. године, у 10 часова, с 31 делегатом, а седницу је отворио председник Иницијативног одбора за формирање Заједнице културе општине Нови Пазар – Томислав Кијевчанин (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:122, Л-31, 20. 12. 1974).

152 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

153 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:124, Л-31, 30. 06. 1980.

и Општинска конференција Социјалистичког савеза, уз помоћ збора радних људи на којем је коментарисан Самоуправни споразум. Како се сматрало, делатност заједнице требало је да буде од посебног друштвеног интереса. Тако је, према првом члану овог споразума, ова организација основана „ради организованог задовољавања личних и заједничких потреба и интереса у културним делатностима и самоуправног и доследног остваривања равноправности културе народа и народности".[154] Дакле, СИЗ културе општине Нови Пазар основан је како би радни људи с територије ове општине могли да помогну управљању, тј. одређивању културних идеја и да, у складу с потребама своје заједнице, формирају планове културног развитка у својој општини. Рад аједнице требало је да буде јаван и транспарентан, доступан свим грађанима општине. Делатности којима се Заједница бавила биле су: библиотечка, издавачка делатност и књижевност, позоришна делатност и сценска уметност, музичка делатност, ликовно стваралаштво и манифестације, музејска и архивска делатност, заштита споменика културе, кинематографија и филмско стваралаштво, аматерска делатност и др. СИЗ културе требало је да се бави свим видовима културе и уметности који су се неговали на територији општине Нови Пазар, а које су биле у складу с општим, републичким прописима и плановима у овој области. Тако је, у оквиру ових делатности, брига СИЗ-а културе морала да се води о следећим институцијама културе: Народна библиотека, Завичајни музеј, Историјски архив, Књижевни клуб, КУД „Младост", Раднички универзитет, Радио станица и др., али и удружења стваралаца у култури. Као управно тело, СИЗ је имао права и да оснива нове организације удруженог рада у култури. Водио је и финансијску бригу о постојећим установама у култури (распоређивао средства добијана од стране радника из личног дохотка и др.), али је и осмишљавао план и програм рада институција културе и подносио годишњи извештај (на Збору радних људи). Као основни финансијски моделатор, средства је распоређивао према процени потреба институција или културних акција, а за „подстицање уметничког стваралаштва, подстицање и развој културе рада и културе живљења, подстицање културних акција од општег значаја за буђење и развијање културних потреба радних људи и грађана, подстицање развоја уметничког аматеризма, као и остваривање других потреба и интереса у културном и уметничком стваралаштву".[155] Важно самоуправно тело

154 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

155 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Самоуправни споразум о оснивању Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, 10. децембра 1974.

Заједнице била је Скупштина заједнице – која је имала 41 делегата, а била је састављена од 22 члана из организација удруженог рада, 12 чланова из месних заједница и 7 чланова из организација културних делатности. Овакав однос чланова доприносио је и бољој сарадњи Заједнице са Скупштином општине, месним заједницама и друштвено-политичким организацијама, као и удружењем културних радника, од којих су, свакако, значајније првопоменуте организације, као доносиоци већих материјалних средстава.

Овај СИЗ културе престаје с радом 10. јуна 1986. године, када је у регистар Окружног привредног суда Краљево уписан престанак рада (под бројем 448/86), због тога што се формирала Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, чији је споразум о оснивању закључен 15. маја 1986. године.[156] Овај новоформирани СИЗ настаје удруживањем неколико СИЗ-ова: СИЗ-а основног образовања и васпитања општине Нови Пазар,[157] СИЗ-а културе општине Нови Пазар и СИЗ-а физичке културе општине Нови Пазар,[158] а радио је све до 1990. године, када се укидају сви СИЗ-ови, и поново централизује управни систем и оснивају фондови.

Поред ових основних управних тела, постојала су и политичка тела/удружења, која су имала удела пре свега у организацији одређених манифестација одржаваних поводом државних празника и историјских јубилеја. Окружни комитет (ОК) Комунистичке партије Србије округа новопазарског постојао је од 1945. до 1947. године, када се укида „након административно-територијалних промена и престанка рада Окружног народног одбора новопазарског“ (Поповић и др. 2008, 282). Овај ОК био је надлежан за Срески комитет Савеза комуниста Србије среза Нови Пазар, који је функционисао од 1944. до 1959. године. Први назив овог комитета био је Срески комитет Комунистичке партије Југославије за срез Дежевски, који под овим називом ради до 1955. године. Трећи комитет, који је најдуже трајао и који је покривао ширу територију, био је Општински комитет Савеза комуниста Србије Нови Пазар, који је постојао од 1944. до 1990. године. Први назив овог комитета био је Месни комитет

156 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:127, Л-210, 07. 1986.

157 СИЗ основног образовања и васпитања општине Нови Пазар формиран је 1974. године и функционише све до 1986. године. Ова заједница била је „правни наследник Општинске заједнице образовања Нови Пазар“ (Поповић и др. 2008, 124).

158 СИЗ физичке културе општине Нови Пазар основан је 1974. године и радио је до 1986. године.

Комунистичке партије Југославије са седиштем у Новом Пазару, затим 1949. године мења назив у Градски комитет у Новом Пазару, да би од 1955. до 1990. радио под називом Општински комитет Савеза комуниста Србије у Новом Пазару.[159] Поред ових комитета постојале су и друге организације и одбори, углавном политички, који су, у мањој мери, доприносили културном животу новопазарског краја. Међу њима су: Срески одбор Социјалистичког савеза радног народа Србије среза Нови Пазар (1944–1959), Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије у Новом Пазару (1944–1990), Срески комитет народне омладине Србије среза Нови Пазар (1944–1959), Општинска конференција Савеза социјалистичке омладине Србије – Нови Пазар (1944–1990), Срески одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата среза Нови Пазар (1947–1959), Општински одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата у Новом Пазару (1947–1993) и др.

***

Управни систем у култури на државном/републичком, па тако и на локалном нивоу био је изузетно сложен и променљив. Од фондова и одбора за културу у првим годинама након рата развили су се савети, а затим и заједнице за културу, да би се 1990. године управна тела поново вратила на систем фондова. Приметан је кружни пут током којег је покушано да се децентрализују управни органи и подели економско управљање културом, али када је дошло до апсолутног цепања и немогућности финансијске контроле од стране државе, управни систем се поново враћа централистичком организовању. Може се закључити да развој управних органа у Новом Пазару у потпуности прати догађања на републичком/државном нивоу, а разлог за овакво „слепо праћење“ треба тражити у економској зависности од републичких фондова, пошто је Нови Пазар био неразвијена локална заједница, која није у потпуности могла да финансира своје културне програме, али свакако не треба занемарити ни политичке разлоге оваквог понашања једне локалне управе.

159 Више: Поповић и др. 2008.

II.3. Аматеризам[160]

С обзиром на то да ћемо се у овоме тексту бавити институцијама, удружењима и њиховим манифестацјама културе које се тичу најпре аматерског институционалног деловања, пре свега ћемо предочити неколике одредбе аматеризма, једног од сегмената културне политике након Другог светског рата, а можда и најважнијег , јер је „културно-уметнички аматеризам (је) традиционално саставни део културе Србије“ (Рабреновић 2008, 3).

Аматерске делатности познате су још од давнина, а у Србији су „у XIX и почетком XX века програми аматера извођени (су) јавно или по кућама, а њихови уметнички програми укључивали су наступе хорова, вокалних солиста, оркестара и глумаца“ (Рабреновић 2008, 4). Аматеризам се развијао пре рата у оквирима грађанске лаичке културе, док се његов даљи пут развија на селу, али остаје грађанског карактера. С развојем радничке класе, аматерска делатност се шири и на ову класу друштва, па тако и у градове и мања места, а радници је користе „за своју класну, радничку традицију, за радничке садржаје и за радничку класну робу“ (Supek 1974, 9). Аматеризам у култури, у периоду комунистичке, а затим и социјалистичке политике у ФНР и СФР Југославији, „био је основни начин функционисања, тј. базични систем спровођења/примењивања културне политике и као такав један од њених најзначајнијих сегмената“ [прев. Н. А.] (Аксиќ 2018, 203). Он је у првим годинама након рата „био приоритетно васпитно-образовног карактера“ (Đukić-Dojčinović 1997, 95). Године 1948, „с оснивањем Савеза културно-просветних, а потом и Савеза културно-уметничких друштава аматеризам добија на замаху и 1972. оснива се Савез аматера Србије“ (Рабреновић 2008, 5). То је био „период аматеризма у функцији просвећивања ’сиромашне, неписмене и духовно троме народне масе’“ (Đukić-Dojčinović 1997, 95), док га у наредном периоду социјализма „карактеришу професионализација културно-просветног рада и одвајање аматерске од професионалне делатности, тј. приписује му се корективна улога у односу на институционализам и професионализам у култури, који често нису кореспондирали с циљем културне политике да се ’аутентичне’ културне вредности не само приближе радном човеку, већ да постану део ње-

160 Овај одељак монографије заснива се на двама ауторским радовима аутора монографије, који су овде измењени и знатније допуњени: Аксић 2018; Аксиќ 2018.

говог друштвеног бића“ (Đukić-Dojčinović 1997, 95–96). Дакле, аматеризам је имао своју идеолошку потку током читавог периода социјализма, која се супротстављала институционализму, па чак и професионализму у култури, а исто тако је и представљала детерминисање термина *креативна самоделатност*, који је био у служби партијске идеологије и, као такав, аматеризам поставио као „важан чинилац у преобликовању традиционалног и обликовању новог културног живота и то не само на селу, већ и у граду“ (Đukić-Dojčinović 1997, 95). У вези с претходним, треба истаћи да је функција аматеризма на селу била та да се путем њега изврши утицај „на обликовање новог културног идентитета села и разграђивања традиционалног обрасца културног живота, против којег је, за сво време, била управљена оштрица самоуправног социјалистичког преображаја села“ (Đukić-Dojčinović 1997, 95). Ипак, „како стасавају у јавности признате уметничке личности, аматеризам се полако ослобађа идеолошких стега, и самим тим све више добија на уметничком квалитету“ (Рабреновић 2008, 5).

У самом почетку социјалистичког система, па и наредних година, док се аматеризам није устоличио као *аутентична форма народне креативности*, он је имао и негативну конотацију. У овим колебањима, облици аматеризма су се сматрали анахроничним и конзервативним, „у појединим заосталим срединама још увек јединих форми културних активности“,[161] а друга крајност ишла је „до величања аматерског традиционализма као једине аутентичне форме народне креативности“.[162] У другој половини педесетих година XX века интересовање за аматеризам почело је да опада због лоше решаваних организационих структура у култури, а сматрало се и „да ће се аматеризам угушити са развојем институција“,[163] као и да је у периоду од 1953. до 1963. године дошло до опадања аматерских делатности због развитка и великог пораста популарности радија и телевизијског програма.[164] Тако је 1960. године, организовано и саветовање о културно-забавном животу, од стране Културно-просветног већа Југославије, о свим значајним темама и проблемима с којима се он сусреће.[165] Дакле, морало се размотрити следеће: „Место и карактер различитих видова културно-уметничке забаве у склопу слободног времена нашег радног човека, (…) проблематика неких видова културно-забавног живота, (…) неки организациони проблеми за-

161 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.
162 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.
163 AJ, 318, 196, 279, 1953–1967.
164 Више в.: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. 02. 1966.
165 Више в.: АС, Г-291, 4, 03, 1668, 21. 08. 1960.

бавног живота“, као и питање објеката „који служе културно-забавном животу“.[166] Основна идеја културне политике у држави, којом је био вођен и аматеризам, а која се провлачила кроз читав период социјализма, била је да се култура приближи радном човеку и да она постане „свеукупна пракса радника“, те да се код радника најбоље може продрети хоровима и то популаризацијом националне хорске музике. Концепт који је произишао из читаве ове идеје приближавања културе радном народу и свим становницима називао се *подруштвљавање културе*. Важно питање подруштвљавања културе, које се тиче аматеризма, крајем шездесетих година, било је следеће: „Колико се кроз подстицање и развој оваквих активности естетски и културно савладава историјска заосталост и конституише културна сфера у којој праве културне вредности имају све више привржених, а све шири круг људи стиче могућност да се изрази и креативно потврди“.[167]

Средином и крајем шездесетих година XX века и даље није била јасна функција аматеризма, па је он „често изједначаван са фолклором а овај са сеоском традицином и нижим, анахроним стањем свести, укуса и интересовања, према којима се има однос ’стида према превазиђеној прошлости’“.[168] Ипак, тих година се устаљује мишљење да „аматерска активност представља једну од важних компонената креативности, развоја и хуманизације личности, трансмисије преко које се у културну сферу може укључити велики број људи“.[169]

Узлазна линија аматеризма достигла је можда и свој врхунац седамдесетих година, када ову делатност додатно потпомажу, како организационо, тако и финансијски, месне заједнице и ОУР-и, као и новоформирани СИЗ-ови. Ово „је довело до поновне друштвене реафирмације ове делатности без које би културни живот у многим срединама и слојевима становништва – поготово културни живот младих, затим сеоских подручја, радних организација, школа, итд. – био доста сиромашнији и више пасиван него креативан“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 140). Тако се показало „да су најбољи резултати остварени у оним градовима у којима су на овом подручју деловали на бази утврђеног програма, у коме је значајно место имало и организовање културно-забавног живота, и где су заједнички деловали општинска скупштина, туристичко друштво, пословница за уметничке приредбе, културне установе, фонд за унапређење туризма,

166 АС, Г-291, 4, 03, 1668, 21. 08. 1960.
167 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.
168 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.
169 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

културно-просветна заједница, спортско друштво итд.“.[170] Тих година аматеризам се поставља „насупрот институционализовању културе, што је само по себи парадокс, ако се посматра друштвени однос према аматеризму, који се није ни по чему разликовао од професионалног стваралаштва“ [прев. Н. А.] (Аксић 2018, 204). Тако, „аматеризам је по свему носио особине друштвено пожељног и друштвено санкционисаног рада, те се због тога може рећи да се као делатност којој је било одређено место и положај у друштву, може звати институционализованим радом“ (Đukić-Dojčinović 1997, 98). Ова се теорија може доказати и примером постојања Савеза аматера Србије,[171] као институције, макар на државном/републичком нивоу.

Како би се приближила радничкој класи, култура се спроводила кроз разнолике аматерске организације (културно-просветна и културно-уметничка друштва), у којима се, као и у школама, развијала кроз секције (драмска, хорска, рецитаторска, литерарна и др.). Поред школа и аматерских организација, аматеризам се шири, углавном од средине шездесетих година, и по локалним заједницама, као и у оквиру рада институција културе – с једне стране омладинских удружења (музичка омладина, књижевна омладина и др.), а с друге стране самих културних институција (позориште, биоскоп, библиотека, дом омладине, музеј, архив и др.) због непостојања довољног професионалног кадра. Дакле, аматерске делатности се могу срести у скоро свим областима културе, па је тако у Републици Србији аматеризам „организован у Савезу аматера Србије, Савезу културно-уметничких друштава Београда, Савезу радио-аматера Србије, Савезу организација аматерског филма и др.“ (ЕСН, 2008: *аматеризам*). „Брзи развој аматеризма значајан је резултат демократизације наше културне политике. Аматеризам све више добија општедруштвену подршку“.[172] Сматрало се да подстиче братство и јединство, заједништво, ствара радне навике, оспособљава младе да буду део колектива, да аматерска удружења „енергију младих усмеравају на стваралаштво и одвајају их од деструктивних чинилаца“ (Рабреновић 2008, 3) и др., а свему овоме доприносе и форме представљања културних „производа“ које су биле заступљене у аматерским делатностима, као што су: културне манифестације, такмичења, смотре аматера у различитим дисциплинама (фолклор, певање, рецитовање и др.), концерти аматерских друштава и др.

170 АЈ, 319-27-33, 1967–1971, 321/1, 28. 09. 1967.

171 Овај савез организовао је бројне семинаре за руководиоце фолклорних група, редитеље аматере и др.

172 АС, Г-278, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

Дакле, аматеризам је био база за стварање, па и функционисање читавих установа културе у појединим местима, као што је нпр. Нови Пазар, чак и до средине осамдесетих година двадесетог века, када постепено примат преузима професионализам с довођењем специјализованих/професионалних кадрова на одређена водећа места у култури, а затим и на места самих извођача у овим аматерским саставима. Оваква ситуација очигледнија је и на републичком нивоу већ крајем седамдесетих година, али свакако аматеризам, све до 1990. године, не губи своје место у културно-друштвеном животу. О значају аматеризма сведочи и чињеница о броју културно-уметничких друштава у Републици Србији из 1983. године: „Код нас према подацима Савеза аматера Србије, делује преко 700 културно-уметничких друштава, група и клубова са око 350.000 чланова, од којих млади радници, студенти, ученици и пољопривредни произвођачи чине преко 70%“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 140).

*

У првим послератним годинама Нови Пазар с околином био је општина у којој су се развијали бројни облици аматеризма, а неки од њих започети су још пре рата. Као основне аматерске делатности ових година издвајале су се разне школске секције, из којих су израсла културно-уметничка друштва, аматерско позориште и др. Свему овоме доприносили су бројни програми „шарене“ садржине, тј. приредбе и концерти, целовечерњи или организовани у оквиру прослава годишњица, јубилеја, државних празника, као и такмичења. Ипак, и поред великог труда да аматеризам заживи у овом крају, све до седамдесетих година и формирања великих аматерских смотри и такмичења, као и институција културе које су пропагирале аматерске делатности, аматеризам није био на високом нивоу у смислу квалитета програма. Ову чињеницу потврђује и закључак једног од чланова Савета за просвету и културу НОО Нови Пазар из 1960. године: „Забавни живот у граду по његовом мишљењу не задовољава. Сматра да је то последица тога што се оријентисало искључиво на гостовање група са стране, а мање на снаге са којима ми располажемо у граду. Аматеризам је сведен скоро на нулу и по његовом мишљењу треба настојати да се он развије“.[173]

У Новом Пазару „аматеризам је доживео процват седамдесетих година прошлог века, када су поред већ постојећих аматерских делатности

173 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, Л-196, 36, 0502, VII седница април 1960. год.

у школама отворене нове аматерске секције из којих је проистекла манифестација Смотра аматеризма“ [прев. Н. А.] (Аксиќ 2018, 208). Како је аматерска делатност подизана на све виши ниво, у Новом Пазару је, 1973. године, основана Смотра аматеризма која је била централна аматерска манифестација на локалу, а о значају самог аматеризма, исте године, СИЗ се изјаснио на следећи начин: „Културно-уметнички аматеризам треба да представља основну компоненту културно-забавног живота у нашој општини, па му је стога Перспективним планом развоја културе Општине Нови Пазар и Програмом рада заједнице културе за 1973. годину, посвећено доста пажње. У бржем развоју и поспешивању аматеризма, видимо могућности за оживљавање неких давно замрлих облика и активности на пољу културно-забавног живота. Из тог разлога, Заједница културе је у прошлој години уложила доста напора да се формирају културно-уметничка друштва при школама и да на тај начин школе постану центри културно-забавног живота и рада“.[174]

Априла и маја 1974. године први пут је одржана Смотра аматеризма, а „1975. и 1976. наставља се и активан развој аматеризма у новопазарској општини, па је тако Заједница културе била организатор и општинског, и међуопштинског такмичења рецитатора, док је 1976. године организовала и Фестивал средњошколских хорова Србије“ [прев. Н. А.] (Аксиќ 2018, 209). Као аматерска делатност у Новом Пазару „и Дечји хор постиже успехе на зонским и републичким фестивалима, а 1975. године је формиран и Омладински хор при Гимназији у Новом Пазару“ (Аксић 2018, 35),[175] који је имао неколико успешних наступа. Као велики проблем у функционисању одређених аматерских делатности, као што су фолклор, позориште и оркестар, истиче се недостатак професионалног кадра који би водио и припремао ове секције.[176] Нажалост, обезбеђен је само један кореограф за фолклор, док остале секције и даље остају препуштене саме себи. Заједница културе желела је да употпуни аматерску делатност у Новом Пазару, те је сматрала да се овакви недостаци морају уклонити што пре и да ће „аматеризам бити развијен тек онда када град

174 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. год.

175 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976. год. и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. год.

176 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976. год. и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. год.

буде имао комплетно културно-уметничко друштво и аматерско позориште“.[177]

Године 1976. и наредне, 1977, стање културног аматеризма у Новом Пазару побољшава се утолико што су у току ових година формирани Фолклорни ансамбл при културно-уметничком друштву „Младост“ и Оркестар забавне музике „Лауруси“, који је постигао значајне резултате на фестивалу у Зајечару, као и што је запослен фолклорни кореограф за потребе новоформираног фолклорног анасабла и као испомоћ фолклорним секцијама при школама. Остале аматерске делатности у Новом Пазару наставиле су свој рад изузетно успешно и у овој години, и сада већ формирале традиционалне аматерске манифестације као што су Смотра аматеризма и Општинско такмичење рецитатора.[178]

Наредне, 1978. године, акценат се ставља на нова стремљења у оквиру аматерске делатности, која би, према мишљењу Заједнице културе, требало да иду у смеру развоја аматеризма „у удруженом раду и на сеоском подручју“.[179] Као основни носилац ових аматерских програма истакнут је Дом омладине у Новом Пазару. И поред свих уложених напора у афирмацији аматеризма „у неким областима постигнути су изванредни резултати, док се у неким тек започиње с правим радом. У целини гледано, аматеризам је у нас добио своје место, истакао конкретне вредности и афирмисао неке ствараоце“.[180] Године 1979. ова питања и проблеми ипак остају нерешени.[181]

Према укупном извештају Заједнице културе за период од 1978. до 1982. године, сматра се да је „планским документима о развоју културе општине Нови Пазар до 1980. године аматеризму (је) дато посебно место. Може се рећи да је аматерска делатност у нашој општини веома развијена, али и да се може још више и боље“.[182] Намеће се, као питање од изузетног значаја за развој аматеризма током ових година, а

177 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

178 О свему овоме више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978. год.

179 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979. год.

180 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979. год.

181 О овоме више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. год.

182 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

наизглед нерешиво или само делимично решено, питање „могућности за формирање културно-уметничких друштава у производном раду (…) као и на сеоском подручју“.[183] Као најзначајније манифестације аматеризма издвајају се Смотра аматеризма, која „пружа велике могућности за личну афирмацију аматера у драмском, фолклорном, музичком, хорском и другим облицима стваралаштва“[184] и такмичење рецитатора, а истакнута институција је Аматерско позориште које је оформљено 1980. године и које је већ у првим двема годинама постигло значајне резултате, чак и без професионалног редитеља. Поред ових аматерских делатности, велики успех постигла је и фолклорна секција КУД-а „Младост“.[185]

Поред већ помињаних и традиционално афирмисаних манифестација аматеризма, као и изузетно успешне фолклорне секције КУД-а „Младост“, са значајним резултатима у области аматерског деловања, истиче се и КУД ТК „Рашка“. Важно је истаћи да се, када је у питању афирмација аматерских извођача из организација удруженог рада у сфери културног аматеризма Новог Пазара, учинио један искорак – на Смотри аматеризма младих, поред КУД-ова „средњих и основних школа и неких месних заједница, учествовали су и аматери из организација удруженог рада“.[186] Наредних година аматеризам су такође развијали КУД-ови, гостујући и у иностранству, с изузетно квалитетним концертима, али углавном фолклорним.[187]

С деградацијом, све слабијим финансирањем, па тако и мањим могућностима за организацију аматерских делатности, почиње се 1984. године, након чега се скоро ништа посебно не може чути ни прочитати о аматерском културном раду. Заоставштина аматеризма остају једино Аматерско позориште као институција и Смотра аматеризма и Фестивал омладинских хорова Србије, као културне манифестације.

183 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

184 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978 – 1982. године, фебруара 1982. год.

185 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

186 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

187 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978. до 1982. године, фебруара 1982. год. и Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

III ИНСТИТУЦИЈЕ КУЛТУРЕ С АМАТЕРСКОМ ДЕЛАТНОШЋУ, ЊИХОВА УДРУЖЕЊА И МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Институције у култури имале су најзначајнију улогу у ширењу „културне“ свести код грађана, као и у преношењу културне политике, тј. културне идеологије система који је владао у социјалистичкој Југославији. Њихова улога данас се огледа и у мотиву због којег су настале – „буђење националне свести и конституисање националног културног идентитета европских народа у XIX веку наметнуло је стварање одговарајућих институционалних форми у културном животу“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 93). Културне установе служиле су неговању традиционалне музике и игре, као и „властитој афирмацији (већина приредби има елиминациони карактер за даља такмичења), и, као такви, доприносе функционисању локалних и ширих друштвених система“ (Ћупурдија 1988, 46). Како „многе радне организације у својим нормативним актима имају регулисане обавезе у организовању културног живота радника“ (Stojičić 1973, 219), многе су, у жељи да својим радницима приуште што богатији културни живот, „склопиле самоуправне уговоре с културним установама о сарадњи, а у оквиру неких предузећа раде културно-уметничка друштва, секције итд.“ (Stojičić 1973, 219–220).

Значај ових институција био је и у томе што су запошљавале (веома често не застално и не уз новчану надокнаду) велики број радника, а поготову младих који су желели да се истакну и буду део једног културног друштва, као и да својим ентузијазмом допринесу стварању нове, лепше атмосфере, оне која ствара братство и једнакост код својих суграђана. Институције културе, са својим актерима и уз помоћ Заједница културе, развијале су многобројне садржаје културе, програме, манифестације, курсеве, школе и др. Неке од ових институција имале су манифестације које су постале познате у читавој Југославији, неке су биле изузетно популарне у одређеним републикама, док су треће промовисале културу на локалном нивоу, те самим тим и садржински биле прилагођене локалној заједници. Најзначајније институције културе биле су позоришта, биоскопи, библиотеке, архиви, музеји, домови културе (углавном у склопу њих дом омладине) и др. Неке од институција, као што су позориште и биоскоп, у мањим локалним срединама припадале су домовима културе, а они су, пак, били у саставу Радничког универзитета све до седамдесетих година двадесетог века, када су почели да се издвајају и постају самосталне самоуправне организације.

Све организације за *основно ширење културе* (именовање делатности преузето од Иванишевић и Марић), раднички и народни универзитети, домови културе, домови омладине, култруни центри и др., поред свог образовног карактера врше и организацију „приредби, изложби, биоскопских представа, културно-уметничког аматеризма, кино и фото--секција и клубова, а често су у њиховом саставу општинске народне библиотеке“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 44).

Финансијску потку институција културе у Србији представљала је пре свега Републичка заједница за културу, а затим појединачне локалне заједнице за културу и скупштине општина. Поред ових институција, институције у култури имале су сопствене приходе прибављане „избацивањем“ својих програма на тржиште – приход од улазница за биоскопску или позоришну представу, од улазница за музеј или изложбу, од куповине издатих књига и др. Нажалост, финансијских средстава некада није било довољно, иако је култура била подигнута на изузетно висок ниво од стране власти, тј. била је велика потреба за што бољим и доследнијим спровођењем одређене културне политике, јер је социјалистичка власт сматрала „културу“ добрим манипулативним средством.

Неколико културних политика које су деловале у Југославији, као и начини на које се долазило до организације културе, па тако и установа током периода од 1945. до 1991. године, утицали су и на развој институција у култури. Тако се, насупрот самоуправљању у култури, које је владало седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века, о чијим се позитивним и негативним ефектима данас воде многобројне расправе, може срести и синтагма *монополизам у култури*, са своја три облика: етатизам, институционализам и елитизам. У институцијама културе, од седамдесетих година двадесетог века, примат заузима самоуправање. Насупрот основној идеји самоуправљања у институцијама културе, стајао је инстиуционализам, који није био заступљен на тако високом нивоу као самоуправљање, али је, представљајући врсту монополизма, значио директно „уплитање“ политичке власти у одређивање кретања и дозирања одређених грана културе, „на тај начин што су се оснивале нове установе са одвојеним и наглашеним културним задацима и програмима, како би се битно унапредила одређена културна делатност која је била у заостајању или која је представљала неке нове културне продоре. Оснивањем таквих установа постизани су запажени резултати и унапређења у култури, па је и данас незамисливо културно кретање без оваквих институција“ (Илић 1987, 86–87).

Организација институција културе и осмишљавање њихових културних садржаја у периоду социјализма зависили су од интересовања публике, које је било дискретно усмеравано у правцу онога што је Партија желела да прокламује у датом тренутку, кроз културну политику. Тако и М. Драгићевић-Шешић као један од разлога постојања мисије културних установа (овај појам се пре свега везује за модерно доба, али је донекле примењив и на период социјализма), наводи „да су установе културе често, под притиском друштвених промена и промена на тржишту, присиљене на промене пословне политике и унутрашње структуре“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 67). Као важне аспекте деловања институција у култури, М. Драгићевић-Шешић помиње и „пословну политику“ – „избор између различитих опција и различитих задатака које треба реализовати током дужег периода“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 67), „стратешку анализу“ која у своју анализу укључује спољне и унутрашње факторе „који утичу на формирање пословне политике“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 69), стратегију компетитивности, као и конкурентност, но ова последња два ипак нису доследно примењива у периоду социјализма због другачије, некомерцијалне и антикапиталистичке структуираности друштва и културних политика.[188] Дакле, у периоду социјализма постојале су културне политике детерминисане политичким утицајима Партије и позивањем на начела социјализма, које су биле примењиване кроз организацију културних програма установа културе. Ово за собом повлачи одређену врсту зависности организационих и програмских одбора установа културе у односу на више инстанце државне управе, као што су Заједнице културе, тј. директни инструменти власти.

*

У мањим општинама и градовима НР/СР Србије, у организацији, а пре свега у спровођењу културног живота, главно место имале су институције културе. Финансијска помоћ државе, тј. републике, пружана је за обнову и подизање институција културе у мањим местима, а „захваљујући посебном програму за неразвијена подручја и средствима Републичке заједнице културе, која је за ту намену у периоду 1971–1980. године издвојила преко 400 милиона динара, веома много је учињено за побољшање услова рада и материјалне основе ових организација културе. У назначеном периоду у 62 општине адаптирани су, дограђени или подигнути нови објекти за домове културе, народне и радничке универзитете и друге установе ове врсте. Данас се у њиховим дворанама,

188 О пословној политици установа културе, више в.: Dragićević-Šešić i Stojković 2000.

које се свакодневно користе за разне врсте приредби и филмске представе, налази око 80.000 седишта“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 25).

Институције културе, у мањим местима и срезовима, често су биле вођене идејама које је пред њих постављала културно-просветна заједница. Она је орагнизовала смотре, фестивале и предавања, а служила је и „да подстиче рад масовних културно-просветних институција и организација. (…) Ове заједнице бавиле су се и организацијом масовног културно-просветног рада, у који су спадала културно-уметничка друштва и секције, раднички и народни универзитети, домови културе, задружни домови и домови омладине, културно-пропагандни центри и др“.[189]

У даљем тексту биће представљене делатности културних установа на територији Новог Пазара у послератном периоду, па све до деведесетих година XX века. Нови Пазар је током низа послератних година од касабе прерастао у град развијен и на привредном и на културно-просветном плану и у град који је утицао на развој културног живота читавог краја. Овај град је имао и има важне установе културе, које су се развијале и уз помоћ волонтера, љубитеља уметности. Поред ових установа имао је и бројне културне манифестације, од којих су неке у своме успону достигле завидни ниво и превазишле локалне оквире у којима су настале, постајући познате и признате и у републичким, и у државним оквирима.

Најзначајније културне институције/установе које су деловале у Новом Пазару у периоду од 1945. до 1991. године (неке и данас раде) јесу: Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Завичајни музеј у Новом Пазару, Нижа музичка школа, Раднички универзитет, Дом културе „Ослобођење“, Дом омладине, Градско позориште, Биоскоп „Црвена звезда“ и др. Рад ових установа културе махом је зависио од финансијских и кадровских могућности којима је био ограничен, па су тако поред велике воље и жеље за радом и напредовањем у датим пољима културе, ипак, скоро стално, постојали и неки проблеми. Највећи проблем, поред кадрова, представљале су финансије, које су биле неопходне како за финансирање радника, тако и за закуп одговарајућих просторија за ове установе културе. Тако се, у већ поодмаклој економској кризи која је уздрмала читаву државу, 1988. године, на седници Скупштине СИЗ-а, доноси следећи закључак: „Установе у култури квалитетно и садржајно су остваривале своје програме, почев од оних који су локалног карактера, па све до манифестација које имају

189 Више в.: АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

шири југословенски значај. Чињеница је, међутим, да се током 1987. године, изразито осећао недостатак средстава, а посебно се то односи на средства за закуп просторија Библиотеке и Галерије“,[190] што се уклапа у општу слику финансирања културних установа на државном нивоу у овом економски нестабилном периоду.

Поред основних институција културе, допринос културном животу Новог Пазара давале су и институције информисања (НРИО „Братство“), институције образовања (школе са секцијама, вечерње школе, курсеви) и организације удруженог рада (фабрике са својим библиотекама, секцијама, организацијом приредби и др.). Све ове институције функционисале су као добар и продуктиван систем у погледу ширења културе, али и организовања културних делатности.

Као једна од најзначајнијих институција културе, али свакако и институција с најширом аматерском делатношћу, био је Народни, тј. Раднички универзитет, а затим Дом културе „Ослобођење“. Стога ће у даљем тексту фокус бити стављен на рад ових институтција и оних које су из њих проистекле. Кроз анализу рада ових институција покушаћемо да представимо организацију и рад културних институција уопште, али и задатке које је културна политика постављала пред ове институције у складу с друштвено-политичким променама на државном/републичком нивоу. Такође, представићемо и ситуцију на локалном нивоу, тј. (не) уклапање локалне у државну културну политику, која се на локалном нивоу мењала у зависности од различитих друштвено-културно-образовних фактора, тј. потреба становништва.

III.1. Народни универзитет, Раднички универзитет и Дом културе „Ослобођење“

Народни универзитети,[191] из којих су се само неку годину касније развили и раднички универзитети, били су својеврсни образовни центри у ФНРЈ, друштвене институције, а превасходно су имали за циљ образовање одраслих особа, па затим и стручно усавршавање радника. Ови универзитети постојали су у мањој мери и између двају ратова, а њихове претече били су различити течајеви, предавања и курсеви, који

190 ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записник са VII седнице, 31. марта 1988. године.

191 Први народни универзитет који је основан у Србији јесте Коларчев народни универзитет из 1932. године, док су народни универзитети у већини места НР Србије били оснивани тек након Другог светског рата.

су заправо били „акција која је требала да сељаштво уведе у 'живот у култури' и приближи му савремене цивилизацијске тековине“ (Đukić-Dojčinović 1997, 39). Дакле, они су били „наше најстарије установе за просвећивање и образовање одраслих“ (Филиповић 1997, 181).[192] Народни универзитети су се развијали „у саставу других установа и организација (културно-просветних друштава, домова културе, читаоница итд.) или у мањој мери као самосталне институције. С осамостаљивањем културно-просветних установа, нарочито после реорганизације савеза културно-просветних друштава, народни универзитети постају у највећем броју самосталне културно-просветне институције које се ослањају на подршку Социјалистичког савеза“ (Филиповић 1997, 187). Прве послератне године обележене су углавном просвећивањем и описмењавањем становништва, потпомогнутим од стране народних универзитета, који су деловали пре свега на селу. Све до 1957. године, народни универзитети фокусирали су се на опште, тј. друштвено-економско и идеолошко-политичко образовање и постепено прешли на вид стручно-пољопривредно-техничког образовања, које се даље развијало у правцу стручног, радничког образовања, оног које је било неопходно ради стицања знања радничке класе у оквирима својих фабрика и других јавних установа/организација. Тако су, поред предавања, биле организоване и друге активности, које су, пре свега, биле усмерене ка образовању, али су народни универзитети напредовали у смислу културе и уметности, популаризације науке, јер су делом били конзервативни у погледу организације таквог рада. Ипак, у складу с временом и могућностима, дали су велики допринос образовању.[193]

Раднички универзитети, као и народни, бавили су се масовно-културним радом, тј. народним просвећивањем, организовањем течајева за здравствено и пољопривредно просвећивање у првим послератним годинама, док су у каснијим годинима постали не само образовни, већ и културни центри, који су под својим окриљем имали и биоскоп, библиотеку, културне групе, организовали културне манифстације и др.

С већим бројем народних и радничких универзитета, педесетих година XX века, и повећањем броја запослених радника, као и жељом државе да се потпомогне економија преко привреде, мења се и пословна политика ових универзитета. „Током 1957. године направљен је и радикалан заокрет

192 Први народни универзитет у држави, настао је у Загребу 1912. године, а у Београду и Скопљу 1920. године. За свако предавање морало се обраћати Министарству просвете за одобрење и на тај начин је вршена контрола (више в.: Филиповић 1997).

193 Више в.: Филиповић 1997.

у односу на дотадашњу програмску концепцију народних и радничких универзитета који су деловали у селима Србије. Одустало се од општег образовања сељаштва и прешло на стручно-пољопривредно-техничко образовање, што је, по оцени политичке олигархије, било неопходно да би се повећала продуктивност у пољопривреди. Тиме су народни и раднички универзитети на селу добили изразито образовну функцију и то нарочито у области стручног образовања за потребе пољопривреде, при чему су опште друштвено-економско и идеолошко-политичко образовање губили на значају“ (Đukić-Dojčinović 1997, 41).

Највећи проблеми с којима су се сусретали раднички и народни универзитети у првим годинама постојања били су ти што програми нису одговорили плановима и што у још неким радничким универзитетима нису решена организациона, материјална и кадровска питања. „На основу Општег закона о школству из 1958. године, раднички и народни универзитети укључени су у јединствени систем васпитања као установе за образовање одраслих и стручно усавршавање грађана“.[194] Ипак, ови универзитети су имали изузетан значај и били су основни покретачи скоро свих образовних и културних активности у мањим местима. Овај значај показује и велики број радничких (68) и народних универзитета (196) у Србији 1959–1960. године.[195]

Раднички универзитет, као градски центар образовања и културе, имао је за циљ да омогући „широким друштвеним слојевима да стекну знање неопходно у борби за емнаципацију – националну, класну, елитну, полну“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 115). Он је осниван „ради општег, стручног, друштвено-економског и идеолошко-политичког образовања и оспособљавања радника“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 115).

Поред народних и радничких универзитета, ширила се и мрежа **домова културе** по градовима и у селима. Ова три типа институција образовања и културе била су веома слична, али „током шездесетих година, долази до спајања ових институција у срединама где их је било више“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 116). Седамдесетих и осамдесетих година XX века раднички универзитети у републици углавном бивају у потпуности замењени домовима културе, који добијају превасходно културну функцију, док се образовна смањује, па чак и губи у свом основном виду. Градски дом културе углавном је био замишљен као „комплексна

194 АС, Г-291, 1, 21. јануар 1961.

195 Више в.: АС, Г-291, 1, 21. јануар 1961.

културна институција“ (Ivanišević 1969, 140), која „обично поседује само просторије за друштвене активности и често се бави пословима који га много не диференцирају од народног или радничког универзитета“ (Ivanišević 1969, 140). Дешавало се да су, од средине шездесетих година „раније његове делатности и секције – библиотека, аматерске дружине, биоскопске активности и друге приређивачке активности – замењене (су) самосталним институцијама“ (Ivanišević 1969, 140).

*

Народни универзитет оформљен је 1945. године „као установа која организује образовање одраслих“ (Малетић 1969, 460). Године 1950. престаје да постоји Народни универзитет као засебно тело, већ бива везан за Градски одбор фронта, Савез Културно-просветног друштва и Среско синдикално веће.[196] Због ових промена, Народни универзитет доставио је извештај о плану предавања Министарству за науку и културу, с молбом да им се узврати упутствима за рад у новим условима. Из извештаја о плану рада примећује се образац социјалистичке културне политике која је спровођена кроз ову институцију. С тим у вези, организована су предавања о Петољеци, здрављу, 7. јулу – Дану устанка у Србији и др.[197] Из овога се закључује да је пословна политика била заснована на предавањима за широке народне масе које је требало образовати у правцу социјалистичких вредности које су спровођене кроз културну политику. Према извештају који је достављен Министарству за науку и културу 1950. године, у Дежевском срезу постојала су 63 народна универзитета, од којих су 62 била сеоска, а један срески. У њима су, према извештају за период од 1. јануара до 30. јуна 1950. године, одржана 744 предавања, с 52.824 посетилаца. Срез Нови Пазар имао је један Народни универзитет који је припадао градском реону, који је успешно радио и за овај период остварио 13 предавања и једно гостујуће у Новом Пазару, с 2.350 посетилаца. Овај универзитет имао је и сопствене предаваче, њих чак петнаесторо.[198] Иако финансијски није много потпомаган, Народни универзитет у Новом Пазару добијао је финансијска средства од различитих радних орагнизација, које су биле својеврсни донатори. Ипак, 1950. године Народни универзитет затражио је 30.000 динара од Министарства за науку и културу, који су правдани као потребни за

196 АС, Г-187, 21, 30, културно-уметнички сектор, 1950–1951.

197 Више о овом допису в.: АС, Г-187, 24, 33, културно-уметнички сектор, 1950–51, 22. 6. 1950. г.

198 Више о народним универзитетима у Новом Пазару и околини в.: АС, Г-187, 24, 33, културно-ум. сектор, 1950–51, 8. јули 1950. г.

материјална средства, с обзиром на то да масовне организације до тада нису давале довољно новца.[199] Дакле, већ на самом почетку педесетих година почињу финансијски проблеми Народног универзитета, који ће касније пратити и његовог наследника – Раднички универзитет.

И поред финансијских проблема, у школској 1953/1954. години предавања на Народном универзитету одржавана су једном недељно, а нова школска година, 1954/1955, започета је предавањем, 9. октобра. Поред предавања из области друштвеног и научног живота, за нову школску годину планирана су и предавања из политике. Народни универзитет организовао је углавном предавања, литерарне вечери и усмене новине, јер за друге облике рада није било ни финансијских, ни просторних могућности.[200]

Као што је већ помињано, на републичком, а и на локалном нивоу, с развојем фабрика и све већим бројем радника у њима, јавља се и повећано интересовање за радничком обуком, тј. стручним образовањем, што условљава и промену програмске концепције народних и радничких универзитета. Тако и у Новом Пазару, 1955. године, с отварањем фабрике текстилних производа „долази до промене у многим схватањима и критеријумима о народном просвећивању. (...) Радио, штампа, књига, средства јавног информисања и јавне комуникације развили су се до тог степена да су могућности индивидуалног образовног и културног рада постале велике. (…) Тако је дошло до наглог успона секције за радничко образовање при Народном универзитету и то у толикој мери да је она потиснула све друге делатности универзитета“ (Малетић 1969, 460).

Након низа година током којих је јачала радничка секција при Народном универзитету, основан је **Раднички универзитет** школске 1958/1959. године.[201] Он је био културно-просветна установа и институција за образовање одраслих, која је преузела делатности дотадашњег Народног универзитета. Раднички универзитет се окреће ка стручном и културном образовању радника, које постепено постаје доступно свим становницима новопазарског краја, а уз стално испитивање образовних и културних потреба локалне заједнице. Тако, с оснивањем Радничког универзитета, заправо започиње и институционално бављење

199 АС, Г-187, Финансијски послови, 1950–1951, 14. 8. 1950.

200 Више в.: *Отпочео је рад Народног универзитета у Новом Пазару*, „Братство“, IX, 155, (18. октобар 1954).

201 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

културом у Новом Пазару. Ипак, његов прави рад почиње 1963. године, када је и Скупштина општине званично прогласила његово оснивање, наденувши му назив Раднички универзитет „Ослобођење“.[202] Основна пословна политика и задатак Радничког универзитета у Новом Пазару дефинисани су и Статутом општине Нови Пазар из 1964. године: „Раднички универзитет ради на стручном и друштвено-политичком образовању радних људи, изграђује самоуправљаче у привреди и ван ње, представља једног од основних носилаца културне делатности у Општини и развија културно-просветну делатност у граду, а посебно на селу“.[203] Када је у потпуности оформљена пословна политика Радничког универзитета, он постаје „највиши домет организације и програмирања културно-просветног рада у Новом Пазару, облик успешног обједињавања најразноврснијих облика културно-просветног стварања, једну савремену и модерну концепцију организовања и обједињавања културно-просветне делатности“ (Малетић 1969, 462). Дакле, Раднички универзитет представљао је прво „институционално бављење културом у Новом Пазару“,[204] након Другог светског рата.

Раднички универзитет финансиран је из средстава која је остваривао сопственом делатношћу, а део средстава добијао је и од Општине преко Друштвеног фонда за школство.[205] Из ових разлога, већ 1960. године долази до отежане организације културно-забавног живота, за коју су потребна већа финансијска средства: „Културно забавни живот у граду такође не можемо да организујемо јер за свако гостовање треба да се плати по 100.000 а негде и више хиљада динара а ми својим приходима од улазница ни половину не можемо да обезбедимо. Филмске представе за село не можемо да дајемо јер кола па и апаратура је дотрајала и нерентабилна затим плата киноапаратера, плаћање филмова, оправка кола и другог далеко прелази приходе од представа. Ове године мање смо добили дотација за 700.000 динара него што је то дато прошле године“.[206] Као предлог за решење ових великих финансијских проблема у којима се нашао Раднички универзитет, изнесена је идеја да се ова институција финансира првенствено преко Друштвеног фонда за школство.[207]

202 Више в.: Ivanišević i Ljuboja 1983.

203 ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964.

204 http://www.kcnovipazar.com/about (прегледано 15. 10. 2022).

205 Више в.: ИАРНП, *Статут Општине Нови Пазар*, Члан 92, 1964.

206 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

207 Више о финансијским проблемима Радничког универзитета и предлозима за њихово решење, в.: ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за

И поред ових проблема. Раднички универзитет је, почетком шездесетих година, „дао добар допринос на идејном, стручном, општем, економском, културном пољу, забавном животу и образовању грађана наше општине“.[208] У његовом саставу радили су: „библиотека, Центар за културу и образовање, и биоскоп. Има дворану са 712 седишта“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 38). Он је био организатор друштвено-економских и политичких семинара, семинара и курсева општег и стручног образовања радника, затим проучавања, гостовања позоришта и других културних група, рада Аматерског позоришта, приредби, филмских пројекција како у граду, тако и по селима, уз помоћ путујућег биоскопа и др. Што се тиче гостовања позоришта и културних група, Раднички универзитет имао је релативно богат програм. Тако је био организатор и домаћин бројним уметницима који су долазили из других градова НР Србије, па и околних република. У заједници с Општинским комитетом НО и другим организацијама, Универзитет је организовао приредбе, фестивале, програме у оквиру празника и др., у којима је углавном учествовала омладина.

Ипак, велики проблем представљала су финансијска средства којих је било мало, те није било могућности да се позове већи број гостујућих уметника, као ни да се позову неки квалитетнији састави. Ово питање свакако се постављало и у односу на све већу потребу становника Новог Пазара за културом. Кад су у питању филмске пројекције, такође је било великих финансијских проблема који су утицали на рад биоскопа. Дакле, ови проблеми морали су бити решени у што краћем року, како би културни живот у Новом Пазару могао да настави да се одвија како ваља и евентуално да се подигне његов квантитативни и квалитативни ниво.

Поред финансијских проблема, постојао је и проблем простора у којем су се организовали програми Радничког универзитета. Као и финансијско питање, тако и просторно, требало је пре свега да реши Културно-просветна заједница из Новог Пазара. Највећи проблем био је у томе што просторије у којима је радио Раднички универзитет нису одговарале својој намени, а нису биле „довољно ни обезбеђене од ометања извођења представа са улице“.[209]

просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

208 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

209 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

Решење претходног проблема, између осталог, била је изградња Дома културе. Тако су се 1962. године вршиле припреме за отварање Радничког Дома културе у Новом Пазару, у којем ће Савет „узети активног учешћа у припремању прославе око отварања овог објекта тако важног за куклтурнопросветну и забавну делатност на нашем подручју“.[210]

С подизањем Дома културе и с њим јачањем Радничког универзитета, у њихов састав улазе и Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, као и неколико година касније Нижа музичка школа у Новом Пазару, које су у једном свом периоду деловања радиле под овом кровном институцијом. Иако су обе институције годинама биле део Радничког универзитета, оне су ипак припадале институцијама с професионалним деловањем (макар делимично због недостатака кадра), а не аматерским, тако да ће овде бити поменуте само као део система рада у оквиру кровне институције. **Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“** у Новом Пазару основана је 1947. године и била је најзначајнија установа културе која је доприносила писмености, као и вишем ступњу културе читања и писања.[211] Ову библиотеку основао је Народни одбор општине, а поседовала је књижницу и читаоницу са четрдесет места. Библиотека је била самостална институција, која се у почетку сама и издржавала.[212] Период након рата карактерише и на државном нивоу окретање књизи и књижевности, а са тим и подизање читаоница, књижница и библиотека.[213] Ипак, Нови Пазар могао се похвалити и отварањем првих читаоница и књижница у оквиру школа и удружења, као и приватних библиотека још пре Другог сватеског рата.[214] Са отпочињањем рада градске Библиотеке постепено је током година повећаван библиотечки фонд, као и број чланова од којих је већина била омладина.[215] Године 1957. ова Библиотека мења назив у Градска библиотека „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару и тиме локализује своју делатност.[216] Сагледавајући рад Градске библиотеке „Доситеј Обрадовић“ кроз велико залагање за унапређивање њеног рада,

210 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1962. год., Л-340, 38, 24. 02 – 29. 12. 1962, I седница, 24. 02. 1962.

211 Више о Народној библиотеци „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару в. у монографији поводом јубилеја библиотечке делатности у Новом Пазару: Stefanović i Fetahović 2021.

212 Више в.: АС, Г-187, Финансијски послови, 1950–1951, 14. 8. 1950.

213 Више в.: Ivanišević i Ljuboja 1983.

214 Више в.: Стефановић 2012.

215 О овоме више в.: *Успешан рад градске библиотеке у Н. Пазару*, „Братство“, V, 78 (25. мај 1949) и *Све већи број нових чланова*, „Братство“, XIII, 224 (10. 02. 1957).

216 Више в.: *Библиотека у Пазару већ неколико дана не ради*, „Братство“, XV, 296 (10. 02. 1959) и *Зашто је библиотека у Новом Пазару готово престала са радом*, „Братство“, XIV, 324 и 325 (28. 11. 1959).

може се закључити да се њена делатност у потпуности уклапала у правце развоја зацртане на републичком нивоу, наравно – у складу са својим могућностима и локалним потребама. Према правилима Правилника рада Градске библиотеке „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару, из 1962. године, Библиотека је дефинисана као народна и требало је да „служи општем образовању и задовољењу културних потреба грађана“[217]. С обзиром на то да је ове године донет Закон о библиотекама у којем се истиче формирање матичних библиотека, Градска библиотека постаје матична „за све библиотеке на териорији Општине Нови Пазар.[218] Иако је 1963. године према предлогу о надлежности срезова у институцијама у области културе и библиотека потпала под надлежност општине, њена финансијска ситуација се не побољшава, већ је само „улога општине у развоју мреже ових установа и обезбеђења услова за њихов рад постала већа и значајнија“.[219] Због ових проблема Библиотека исте године потпада под надлежност Дома културе, „где је деловала као јединица удруженог рада под именом Народна библиотека ’Доситеј Обрадовић’“.[220] Проблем с финансирањем био је актуелан и током седамдесетих и осамдесетих година, али је број чланова библиотеке растао, као и број библиотека које су радиле у оквиру ове матичне Библиотеке.[221] Развој Народне библиотеке настављен је и наредних година, па тако „1983. године Скупштина општине Нови Пазар доноси одлуку о њеном издвајању и осамостаљивању“.[222] Дакле, у склопу Дома културе, тј. Радничког универзитета, Библиотека је радила пуне две деценије, све до укидања Радничког универзитета. Након њеног издвајања као самосталне институције, Библиотека добија нове раднике, а затим и директора, па и нове просторије за рад.[223] Огроман рад и предани труд да библиотечка делатност опстане и прошири се, да се што већи број грађана приближи књизи и да се шире писменост и наклоност према књижевности, нису остали незапажени и новопазарска Народна библиотека 1985. године добија награду „Милорад Панић Суреп“.[224]

217 ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 16. 7. – 25. 12. 1962, 23, 25. 12. 1962, 20484/1.

218 Више в.: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963, Записници са материјалима Општинског већа НОО-е Нови Пазар, 23, 16. 7 – 25. 12. 1962, 25. 12. 1962, 20484/1.

219 АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

220 http://biblioteka-np.org.rs/2016/index.php/o-nama (прегледано 10. 10. 2022).

221 Више в.: АС, РЗК, XIX седница, 30. 12. 1981.

222 http://biblioteka-np.org.rs/2016/index.php/o-nama (прегледано 10. 10. 2022).

223 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

224 Више в.: Стефановић, 2012.

Нижа музичка школа у Новом Пазару оформљена је 1968. године као истурено одељење Школе за основно музичко образовање у Крушевцу, а на иницијативу тадашњег директора Радничког универзитета, Томислава Тома Кијевчанина.[225] Ова школа радила је у оквиру Радничког универзитета, тј. финансирана је делом од уплата родитеља, а делом од стране Радничког универзитета, за шта се, према речима Т. Кијевчанина, у том тренутку наилазило „на велики отпор тзв. самоуправних органа због издвајања дела средстава из доходака за ове сврхе, а шансе да се добије помоћ од општине – органа за образовање и културу – биле су минималне, поготову што тада нису постојале заједнице за културу, а заједнице за основно образовање нису биле обавезне да финансирају ову врсту образовања“ (Белоица и Дердемез 1999, 26). Нижа музичка школа била је једина школа овог типа у Новом Пазару. Она је поред своје основне делатности – образовања у области музичке уметности, имала и организациону делатност, тако што је са својим ученицима приређивала самосталне концерте за грађанство Новог Пазара и концерте у оквиру одређених културних манифестација и културних догађаја, као што су књижевне вечери, ликовне изложбе и др. Тако је 1972. године, када се рад ове школе значајно побољшао и проширио, и када је стручни учитељ музике запослен застално, Нижа музичка школа организовала „два самостална концерта за грађене нашег града, а исто тако суделовала у програмима свечаних академија и других јавних приредби одржаних у граду“.[226] Нажалост, и поред свих активности, ова школа била је на сталном рубу егзистенције. Школу је финансирала Општинска заједница основног образовања, као и родитељи који су плаћали упис својој деци, међутим, од 1974. године, довео се у питање опстанак школе, али ипак није укинута.[227] Године 1978. у листу „Братство“ изашао је текст о Музичкој школи као институцији бесплатног образовања, а веома значајног за децу која тако могу и практично допунити своје знање стечено на часовима музичке културе у редовним школама.[228] Ове године било је пријављено и много више ученика него што је школа могла да прими. Дакле, ова школа је постепено излазила из кризе, а пре свега уз помоћ родитеља који су почели да схватају значај што ширег

225 Више о проблемима при оснивању и о раду Ниже музичке школе у Новом Пазару, касније Школе за основно музичко образовање „Стеван Мокрањац“, видети у: Белоица и Дердемез 1999.

226 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

227 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

228 Више в.: *Концерт за хармонику и основце*, „Братство“, XVIII, 399, (31. октобар 1978).

образовања своје деце.[229] Постепеним развојем и све већим приливом ученика, школа је добила статус самосталне образовне институције. Године 1983. издваја се из Дома културе и добија назив Школа за основно музичко образовање (ШОМО) „Стеван Мокрањац“. Две године након осамостаљења, 1985, престаје с радом Музичка омладина и тада се читав њен рад и задаци препуштају ШОМО „Стеван Мокрањац“, те она добија и облик институције културе.[230]

Године 1973. Раднички универзитет мења назив у Раднички универзитет „Ослобођење“ у Новом Пазару, који је имао следеће радне јединице: Друштвени клуб, Библиотеку, Центар за образовање, Култуно-забавни центар, Музичку школу и Службу заједничких послова. С променом имена и даље ради у оквиру Дома културе, који није био реновиран још од изградње, 1963. године. У ту сврху, 1979. године, Раднички универзитет „Ослобођење“ тражио је пет милиона динара, од Републичке заједнице за културу, као партиципацију коју би уложио у доградњу Дома културе. У том захтеву наглашено је да позорница Дома културе није завршена, иако је Дом изграђен још 1963. године. „Пошто је дошло до рестрикције у инвестиционој политици СИЗ културе Нови Пазар и Раднички универзитет нису у могућности да обезбеде сва потребна средства за доградњу Дома, па је то и основни разлог за одлагање предвиђене доградње. Као што је у првобитном захтеву наглашено у самом објекту Дома културе изграђена је универзална концертна дворана са великом позорницом на којој се могу реализовати највеће позоришне оперске и друге представе. Међутим, због незавршене позорнице многе представе су импровизовано реализоване, а неке нису могле бити уопште изведене. За завршетак позорнице постоји комплетан пројекат. Од предузећа 'Јединство' из Т. Ужица добили смо понуду за реализацију пројекта позорнице са предрачунском вредношћу од 3.4000.000,00. (…) Напомињемо да је комплетан објект ДК у НП изграђен средствима радних људи и грађана и да је ово први захтев РЗК за учешће у завршетку овог објекта за РУ 'Ослобођење'“.[231]

С оснивањем Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар (1974. године), и Дом културе „Ослобођење“ Нови Пазар потпада под надлежност овог СИЗ-а. Тако, 1983. године, настаје уговор о реализацији програма који ће обављати Дом културе, који су потписали

229 Више в.: *Концерт за хармонику и основце*, „Братство“, XVIII, 399, (31. октобар 1978).

230 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

231 АС, РЗК, 1, 020-454, 454-1941/79-11, 6. 6. 1979.

секретар Заједнице Владета Паламаревић и директор Радничког универзитета „Ослобођење“ из Новог Пазара Назим Адемовић. Овим уговором СИЗ културе се обавезао да финансијски помаже све акције Радничког универзитета за које он буде поднео валидне рачунске обрачуне и да на име Универзитета уплаћује сва доспела финансијска средства која достави Републичка заједница културе. Поред финансијских обавеза и договора, уговором су предвиђене и обавезе, тј. програми које морају да испуне и Дом омладине и Путујући биоскоп, као области културе, а који раде у склопу Радничког универзитета. Тако је Раднички универзитет, тј. Дом културе „Ослобођење“ у Новом Пазару, био и посредник у финансирању одржавања, адаптације и набавке опреме за Домове културе на селу, иако није на њих вршио никакав организациони утицај, сем што је повремено одржавао пројекције Путујућег биоскопа.[232]

Дом омладине, који се развио још 1974. године, био је институција културе која је имала изузетно богат културни садржај, о чему сведочи и следећи сегмент из Уговора: „У погледу реализације програма Дома омладине Раднички универзитет се обавезује: 1. Да уз сагласност Заједнице културе, односно њеног секретара, организује концерте озбиљне музике у сарадњи са Музичком омладином Србије; 2. Да приреди најмање 5 књижевних вечери у граду у сарадњи са Књижевном омладином Србије, удружењем књижевника Србије; 3. Да организује у оквиру Аматерске сцене, смотру аматеризма младих, затим најмање два јавна концерта у граду и три сусрета младих Новог Пазара, са гледаоцима са којима буде постигнута сарадња са удружењем књижевника Србије; 4. Да организује ликовне изложбе у Новом Пазару, као и да обави све организационо-техничке послове око реализације „Сопоћанских виђења“; 5. Да у оквиру Предавачке трибине, организује најмање три научно-популарна предавања; 6. Да у сарадњи са регионалном културно-просветном заједницом, уз претходно реализовање општинског такмичења, организује зонско такмичење хорова“.[233] У оквиру Дома омладине деловале су Књижевна омладина, Музичка омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, аматерска сцена с различитим културним манифестацијама и предавачким трибинама,[234] хорска делатност, КУД „Младост“ и Кул-

232 Једна од акција помоћи Радничког универзитета Домовима културе на селу јесте и куповина пећи за њихове потребе, 1975. године, што је одобрио Извршни одбор (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са одржане седнице Извршног одбора Заједнице културе Нови Пазар, одржане 29. децембра 1975).

233 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

234 Једно од традиционалних такмичења које се одржавало у организацији Дома

турно-забавни центар с Путујућим биоскопом, а за чије пројекције је био задужен Раднички универзитет.[235]

Како се на републичком нивоу потреба за образовањем радника све више смањивала, тако је и Раднички универзитет губио своју примарну, образовну функцију, а јачао културну. Стога, и у Новом Пазару, Раднички универзитет „Ослобођење“ 1983. године мења назив у **Дом културе „Ослобођење“ Нови Пазар**,[236] те тако постаје једна институција, по одобрењу Скупштине Самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, на одлуку Радничког савета Радничког универзитета „Ослобођење“ из Новог Пазара. Овде је приметно каскање у спајању институција, које је на државном нивоу започето већ шездесетих година. Овакво „закашњење“ могло се правдати великим образовним значајем који је Раднички универзитет имао до осамдесетих година у Новом Пазару, с обзиром на број радних људи који су радили по многобројним фабрикама и којима је било потребно и стручно образовање. Тако је с променом назива измењена и делатност институције, те ће „уместо раније делатности (истраживање, планирање и задовољавање васпитно-образовних и културних потреба радних људи, омладине и грађана), Дом културе обављати следеће делатности (према јединственој класификацији делатности): Основна делатност 120331 Културно-образована делатност, Споредне делатности 120364 Приказивање филмова 120311 Издавачка делатност 120312 Новинско-издавачка делатност 080190 Вршење услуга преко бифеа за коришћење програма

омладине било је и такмичење рецитатора које спада у значајне облике културног аматеризма. Оно је, поред љубави према поезији, развијало и реторичке способности код деце и омладине, као и такмичарски дух. Тако су у Новом Пазару организована бројна такмичења у рецитовању на градском, општинском и регионалном нивоу. Године 1975. такмичења ове врсте подигнута су на виши ниво, када је Дом омладине организовао општинско и међуопштинско такмичење рецитатора, које је трајало четири дана. Кроз ово такмичење прошло је 40 рецитатора, а било је присутно 1.350 грађана (више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976). Наредне, 1976. године, такмичење се шири у смислу бројности учесника, а у њему учествују и „представници градова краљевачког региона“ (ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977). Такмичење рецитатора постало је традиционална манифестација, која се одржавала сваке године у Новом Пазару.

235 Више о Путујућем биоскопу у 1983. години в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

236 Под овим називом делује све до 2010. године, када мења назив у Културни центар Нови Пазар.

Дома културе 120190 Остало образовање“.[237] Делатности су се мењале и у складу с општом културном политиком, која се тих година све више окретала културно-забавном животу, модернијим програмима који су долазили са Запада, економски исплативијим манифестацијама, а све мање оним програмима који су имали образовну функцију.

С променом делатности и назива институције морао је бити промењен и састав Програмског савета Дома културе „Ослобођење“, који је бројао деветоро чланова, четворо из Дома културе и петоро из различитих друштвених организација (Текстилни комбинат „Рашка“, Општинска конференција ССРН, СО, СИЗ културе Нови Пазар и Општинска конференција ССО). Основни задаци Програмског савета, као једног од најутицајнијих тела, били су да „доноси годишње планове програма рада и програма развоја Дома културе, утврђује предлог Самоуправног споразума о основама плана Дома културе, даје мишљење о предлогу Статута Дома културе, даје мишљење о предлогу договора о основама плана друштвено политичке заједнице када такав договор закључује Дом културе, обавља послове из своје надлежности предвиђене законом о кинематографији, издавачкој и информативној делатности, одређује посебне комисије ако то нађе за сходно, за све културне манифестације које се у Дому обављају“.[238] Дакле, Програмски савет водио је бригу о програмима Аматерског позоришта, Фолклорног ансамбла, Књижевне и Музичке омладине, Омладинског хора, Клуба ликовних уметника „Сопоћани“, Центра за филмску и сценску делатност, као и о организацији манифестације „Сопоћанска виђења“, Фестивала омладинских хорова Србије и Смотре аматеризма младих.

Наредних година Дом културе наставио је да развија своје програме, а уз помоћ СИЗ-а културе Нови Пазар и донација од стране Републичке заједнице културе унапредио је и своју техничку опрему. Тако је, 1988. године, добио 5.000.000 динара за набавку комбибуса који је био неопходан, јер је, како се сазнаје из захтева, Дом културе организатор великог броја значајних манифестација („Сопоћанска виђења“ – симпозијум, Ликовна колонија и Школа старих сликарских техника; затим Октобарски сусрет писаца и републички Фестивал омладинских хорова Србије), за које је главни проблем био превоз учесника. Такође, и Галерији „Сопоћанска виђења“ било је неопходно возило, како би могла пре-

237 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:98, Л 1.

238 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л- 36, П: 101-106, Акта по деловоднику 1984, П: 104, Л-6, 389, 11. 06. 1984.

возити слике по различитим градовима СР Србије, јер је развила добру сарадњу с УЛУС-ом и проширила своја гостовања. Дом културе молио је за финансијска средства која би утрошио на ово возило и због потребе истог за Путујући биоскоп, КУД „Младост“ с опремом, као и одлазак на археолошка истраживања.[239] Молба за доделу финансијских средстава убрзо је уважена од стране Републичке заједнице културе и то је била једна од њених највећих донација Дому омладине од почетка постојања ове институције.[240]

Иако с прекидом у раду у првим ратним годинама деведесетих, Дом културе носи ово име и послује све до 2010. године, када мења назив у Културни ценатр.[241]

*

Развој институција образовања за одрасле, затим образовања за раднике, па институција културе, заснованих на аматерској делатности, развијао се у складу с идејама државних културних политика у датим периодима. Кроз развој ових институција можемо пратити и развој, тј. формирање културних потреба Новопазараца и њиховог аматерског деловања. Иако је Нови Пазар, посебно у првим двема деценијама након Другог светског рата припадао неразвијеним подручјима у погледу културе, индустријализација и масовна миграција село–град допринеле су брзом прилагођавању људи новој социјалистичкој култури с којом је прихваћен и аматеризам, као природна потреба за културом.

С оваквим полазиштем, природно је било да су институције културе које су неговале аматеризам имале и доброг одјека код становништва Новог Пазара, а посебно омладине, која је и лакше и брже прихватала. Тако се институционални аматеризам развија на овој територији, тежећи ка професионализму и у томе успевајући добрим делом.

239 Више о образложењима у овој молби в.: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988.

240 Више о одобрењу молбе в.: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988.

241 Више: Статут Културног центра Нови Пазар: https://www.novipazar.rs/images/dokumenti/javne_ustanove/kulturni_centar/Statut.pdf (прегледано 17. 11. 2022.).

III.2. Институције и удружења који су деловали у оквиру Народног универзитета, Радничког универзитета и Дома културе „Ослобођење“

III.2.1. Биоскоп и кинофикација[242]

Још сам тронут дечак, све даљи октобри,
Играни по тафичном слову сценарија,
Предатом претходно да речи одобри
Орган чија реч је виша и старија.
Одломак из песме *Црвена земља* Д. Хамовића

Филм и биоскоп у ФНР и СФР Југославији били су сегменти уметности, забаве, добро осмишљене државне културне политике, као и медиј и медијатор масовног комуницирања. Када се помињу филм и култура, „под складно и смислено разријешеном релацијом ове врсте – није тешко претпоставити – сматрамо јасно оцртани и признати статус филма као органског и пуновриједног дијела културе једне земље, а одатле, и статус равноправног дионичара у сфери бенефиција одређене културне политике и њеног провођења“ (Munitić 1972, 157). С откривањем кинематографа, крајем XIX века почиње епоха филма и биоскопских пројекција,[243] а „филмски медиј врхунац достиже половином прошлог века“ (Миленковић 2007, 21).

У периоду комунизма и социјализма филм је био једно од главних средстава манипулације широким народним масама, тј. он је био „најважније поље за, како би комунисти рекли, ’идеолошко обликовање маса’“ (Marković 2012, 58). Тако је и Лењин сматрао „да је филм најмоћније пропагандно средство и зато је својевремено СССР много улагао у филмску производњу“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 225). Баш због тога што је погодан за преношење поруке на велики број људи одједном, као масовни медиј, на филм је било обраћано много пажње и у културној политици ФНРЈ и СФРЈ. У Анкети *Југословенски филм*

242 Овај одељак монографије објављен је као ауторски научни рад: Аксић 2021, 89–119, али је за ову прилику допуњен новим подацима из литературе: Daleore 1998; Ranković 1977; Ђукић 2010 и архивских докумената.

243 Појави кинематографа су „претходили бројни проналасци читаве плејаде научника и проналазача који су открили и усавршили филмску траку. Историјски тренутак у настанку филмског медија десио се 28. децембра 1895. године, када су браћа Луј и Огист у Паризу организовали прву јавну филмску представу“ (Миленковић 2007, 21).

у овом тренутку из 1972. године, разматрало се питање политике и филма, за које се наглашавало следеће: „Филм је од своје појаве, а посебно у земљама са великим социјалним превирањима увек налазио начина да филмским језиком обрађује горућа питања друштва. Тако се догодило да је брзи развитак филма остварен управо у деценијама после октобарске револуције: пролетерско-комунистичкој политици био је потребан филм као моћна уметност маса и она га је пронашла“,[244] а с тим у вези је и коментар Сергеја Ајзенштајна који каже да је филм опасније оружје од бомбе.[245] У биоскопима у ФНРЈ и СФРЈ, у периоду након Другог светског рата, приказивани су пре свега руски, а затим амерички и филмови западних земаља, који су били опозити – „док је већина совјетских филмова била експлицитно идеолошка (Отаџбински рат + изградња социјализма), дотле су амерички били много суптилнији. Оно што су они нудили биле су америчке вредности и амерички начин живота. Када се почетком педесетих година појавио први амерички мјузикл *Бал на води*, то је било једнако културној револуцији: амерички гламур против партизанске аскезе“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 225). Тако, седамдесетих година, долази до мишљења да, ако се жели да филм опстане у Југославији, мора доћи до схватања да филм има право и на друштвену критику стања.[246]

Поред ових мишљења било је универзалнијих приступа филму, који је посматран као уметност која „више него икада раније потврђује свој универзални карактер“ и која „се развила у заједничко наслеђе духовних вредности за људе са свих континената“ (Daleore 1998, 102). Ово се посебно односило на период од 1968. до 1986. године, тј. „доба повећања броја међународних филмских фестивала, копродукција и светске афирмације ’малих’ кинематографија, у доба када југословенски филм постаје међународни појам“ (Daleore 1998, 102).

Важно питање везано за филм представљала је и цензура која је била сегмент културне политике у ФНР и СФР Југославији,[247] посебно оног

244 АС, Г-278, 2, 06-112, 06-35/72-03, 11. 9. 1972.

245 О утицају филма на различите аспекте живота, а посебно обликовања свести код омладине, говори и чињеница да је карате постао популаран у Европи баш уз помоћ филмског представљања овог спорта широким народним масама (више в.: *Прича о карату, Карате и филм*, „Братство“, XVIII, 368 (21. март 1978)).

246 Више в.: „Политика“, (четвртак, 24. август 1972. године).

247 „Ради надзора над кинематографијом, тј. бриге да само идеолошки исправни филмови стижу пред домаће гледаоце, 7. августа 1945. године, донета је *Уредба о цензури кинематоградфских филмова*. На основу ње основане су цензорске комисије у којима су седели представници Министарства народне одбране, Министарства информација и

њеног сегмента који је у вези с филмом шездесетих и седамдесетих година XX века. Дакле, „филмско стваралаштво је највише осетило оштрицу репресије, зато што је цензура увек погађала највише оне области уметничког стваралаштва које имају највише публике“ (Ђукић 2010, 219). Тако је нпр. шездесетих година било забрањено приказивање домаћих филмова који спадају у тзв. црни талас.[248] Увек под будним оком Партије, тј. власти, „најбројнији сукоби су избијали око филмова који су 'погрешно' приказивали социјалистичку стварност. У такозвани црни талас су углавном сврставани филмови са темама из савременог живота, са реалистичким, скоро документаристичким приступом“ (Marković 2012, 61). Цензура је углавном била тајна и све се завршавало пре него што би избило на увид јавности. Ипак, уколико се то и десило, „Партија је показивала своје право, нефлексибилно лице. Политички проблематични филмови нису имали скоро никакав масовни утицај, и у демократском друштву би банкротирали. Овако им је напад режима омогућавао међународну промоцију и блиставе каријере у западном свету“ (Marković 2012, 62). Посебан проблем за филмске ствараоце представљало је и непостојање јавних, тј. прецизно осмишљених принципа „једне генерално замишљене и функционално постављене политике у којој би поред разјашњавања 'оног што се даје' такође недвосмислено било формулисано и 'оно што се тражи'“ (Munitić 1972, 158).[249] Осмишљени и проверени до најситнијег детаља, филмови су затим доспевали у биоскопе, пред публику. Ни страни филмови који су увожени у нашу државу нису били изузети од цензуре, у смислу прихватања/одбацивања пројектовања. Крајем шездесетих година број увезених филмова је растао, док је већ почетком сеамдесетих година почео да опада. Разлози су били пре свега „неподобност“ и лош квалитет ових филмова, али су се увозници бо-

Министарства просвете“ (Janjetović 2011, 176). Наредних година комисије су мењане, а с делимичном либерализацијом у култури, од 1953. године „дистрибутерска предузећа могла су да изнајмљују филмове и ван својих република, али су тада неки власници биоскопа основали репертоарске комисије које су вршиле неку врсту интерне цензуре, одбијајући да прикажу одређене филмове, без обзира на одобрење службене цензуре“ (Janjetović 2011, 177). Године 1962, с доношењем *Закона о заштити домаћег филма и органима друштвеног самоуправљања у области филма*, регулисана је и цензура, „а после 1965. – у складу са све већом децентрализацијом – цензура је делимично пренета на републичке комисије за преглед филмова, надлежних за филмове произведене у дотичним републикама и за филмове које су увозила предузећа из тих федералних јединица“ (Janjetović 2011, 178). Цензура је у овом облику престала да постоји 1971. године, „када је обавеза оцењивања филмова који ће бити приказани пренета на филмске произвођаче и дистрибутерске куће“ (Janjetović 2011, 178).

248 Више о филмовима црног таласа в.: De Cuir 2011 и Lazarević Radak 2016.

249 Више в.: Ranković 1977.

рили да сви филмови доспеју на репертоар наших биоскопа правдајући то економским разлозима, а касније и тиме да од 200 увезених филмова који се сниме у свету није могуће да сви буду изузетно добри. Тако су ипак, крајем седамдесетих година, републичке и покрајинске комисије за преглед филма, од којих се очекивало да буду брана „продору страног филмског шунда на домаће филмско тржиште“ (Ranković 1977, 156) допринеле оваквој импортацији.

Проблем с цензуром покретао је и увек актуелно питање о томе да ли филм треба третирати као уметност или као робу,[250] тј. стављао је уметност насупрот привреди, што је у другој половини седамдесетих година, с појавом самоуправљања у култури, покушано да се изједначи. Ово нерешено питање вукло је са собом економске (питање финансирања биоскопа, цене улазница и др.), организационе, па затим и васпитно-образовне проблеме (уметнички насупрот комерцијалном филму), о којима ће у даљем тексту бити речи најпре на локалном нивоу.

Биоскопска култура у Републици Србији након Другог светског рата доживела је процват. Биоскопи су били једна од најпосећенијих институција културе, тј. „најмасовнијих стецишта потрошача културе“.[251] Тако је, већ 1956. године, на територији НР Србије било 535 биоскопа, од којих су неки били „у саставу привредних предузећа, привредних и друштвених организација“,[252] у којима су радили тако што „ова предузећа и организације ангажују хонорарне кинооператоре, а остале послове врше са својим службеницима, те се тако велики број биоскопа и одржава“.[253] Од шездесетих година биоскопска посета била је у константном паду, али он прераста у постепени пораст средином седамдесетих година. Тако је на територији „СР Србије 1974. године било (је) регистровано 594 биоскопа са 203.509 седишта“ (Ranković 1977, 160), од којих је било 60 путујућих биоскопа, а њих 10 биле су баште за пројекцију филмова. Ипак, већина тих биоскопа одржавала је само једну пројекцију недељно, док „свега 43 биоскопа, односно нешто преко 16% од укупног броја сталних биоскопа, са две, три и више представа дневно може да се уброји у професионалне биоскопе“ (Ranković 1977, 161). О значају биоскопске културе сведочи и издавање двају годишњака из 1969. и 1970. године од стране Института за филм, у којима је, између осталог, писано о „биоскопској мрежи у Србији и опремљености

250 Више в.: Munitić 1972.
251 АС, Г-291, 4, 1960.
252 АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.
253 АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

биоскопа“, а које такође „региструју делатност сваког биоскопа, у сваком насељу, у свакој општини“ (Hadži-Slavković 1972, 176). По питању технике у биоскопима стање је сваке године било све боље, те тако 1956. године, „скоро у свим срезовима постоје 2–3 кинопројектора за уски филм“,[254] али су недостајале основне ствари, као што су возила којима би се пројектори превозили од села до села и агрегати за производњу електричне енергије,[255] како би у селима могле да се приказују филмске пројекције. У Развојном плану културе у ФНРЈ, за период од 1957. до 1961. године, за кинематографију се предлагало следеће: „– проширити мрежу биоскопа, – филмове приказивати помоћу покретног биоскопа у селима, – дати средства за набавку кинопројектора, – паре за набавку филмова“.[256] И наредних година настављено је с изградњом и уређењем биоскопских сала, те је тако 1959. године број ових сала износио 660 у читавој Републици, док је пре Другог светског рата, 1939. године, било само њих 176.[257]

Биоскоп је, заједно с библиотеком, био основни и можда најзначајнији инструмент помоћу којег се спроводила културна политика државе, јер је, са својим продуктом – филмом – представљао лаку индустрију снова и као такав био примамљив за велики број људи. Он је био медиј путем којег су се могле, на једноставан начин, провући све идеолошке вредности и поруке државне друштвено-социјалне и културне политике.

*

У Новом Пазару, већ 31. марта 1945. године, оснива се Биоскоп „Црвена звезда“ одлуком Окружног народноослободилачког одбора (ОНОО). Овај биоскоп представља још једну у низу установа која ће значајно допринети развоју културне делатности у Новом Пазару и читавој новопазарској области, укључујући и сеоска насеља. Ипак, већа потреба за културним уздизањем, као и већа потреба за самим културним институцијама, јавља се тек средином педесетих година протеклог века, јер су прве године након рата, тзв. агитпроп период, биле усмерене ка

254 АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

255 Године 1988, Дом културе у Новом Пазару молио је за финансијска средства која би утрошио на ово возило и због потребе истог за Путујући биоскоп, КУД „Рашка“ с опремом, као и одлазак на археолошка истраживања. Више о образложењима у овој молби в.: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988. Молба за доделу финансијских средстава уважена је од стране Републичке заједнице културе убрзо и то је била једна од њених највећих донација Дому омладине од почетка постојања ове институције. Више о одобрењу молбе в.: АС, РЗК, 2, 454-6, 454-1290/88-11, 17. мај 1988.

256 АЈ, 318-128-171, 1956–1967.

257 Више в.: АС, Г-291, 4, 1960.

подизању свести о потреби образовања и социјалне заштите.[258] О овоме сведочи и чињеница да је у локалном недељнику „Братство“ тек 1953. године активно почео да излази програм за Биоскоп „Црвена звезда“.

Од оснивања је Биоскоп „Црвена звезда“ имао успоне и падове, али је ипак био посећен и у њега се доста улагало. Прво и изузетно важно питање у развоју биоскопа било је његово финансирање. Овај биоскоп, као и друге институције културе, али и културне делатности, финансиране су и подржаване од стране Интересне заједнице (ИЗ) културе, а каснијих година Заједнице културе (ЗК),[259] па и Самоуправне интересне заједнице (СИЗ)[260] културе у Новом Пазару,[261] који је распоређивао средства добијана од стране радника из личног дохотка и др., али је и осмишљавао план и програм рада институција културе и подносио годишњи извештај (на Збору радних људи). У првим годинама након рата из савезног буџета одвајала се одређена сума за потребе културе и просвете, а већина новца остајала је у Београду. „Нешто мање средстава од оних којима су располагали овакви центри, одлазило је у оне средине у којима је већ постојала културна традиција, тако да су материјална средства тешко или никако стизала до села и до заосталих крајева. Јасно је, дакле, да су од висине материјалних средстава зависиле и форме рада, њихов обим и квалитет такође“ (Ђукић 2010, 212). Може се закључити да развој управних органа у Новом Пазару у потпуности прати догађања на републичком нивоу, а разлог томе можда треба тражити у економској зависности од републичких фондова, пошто је Нови Пазар био неразвијена локална заједница. Ово потврђује и следећа чињеница, којом се истичу обавезе општина прописане од стране државе, али и почетак пребацивања све веће одговорности на локалне самоуправе. Године 1965. на Сталној конференцији градова Југославије, званично се истичу обавезе општина, које је у потпуности, а у складу са својим могућностима и потребама, општина нови Пазар покушавала да

258 Више в.: *Новопазарска културна група приказала је Гогољеву „Женидбу“,* „Братство“, II, 35 и 36 (21. септембар 1946).

259 Заједница културе основана је 1970. године, „ради трајног обезбеђивања средстава за делатност у области културе, рационалног коришћења ових средстава и стварања основе за развитак културе на самоуправним принципима“ (Историјски архив „Рас“ Нови Пазар (ИАРНП), СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 120-127, 1970-1986, Л- 89, П: 120, Л-11, СИЗ културе општине Нови Пазар, 27. фебруар 1970).

260 СИЗ културе почиње да функционише 1974. године и престаје да постоји 1990. године, када се, с распадом државне заједнице, поново централизује управни систем и формирају се фондови у култури.

261 СИЗ културе општине Нови Пазар, основан је 20. децембра 1974. године на основу Закона о самоуправним интересним заједницама на републичком нивоу (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П:122, Л-31, 20. 12. 1974).

примени: „Општина помаже оснивање и рад установа у области културе у границама својих могућности. (...) У местима на подручју општине која имају више од 1.599 становника, обавезно постоји дом културе у чијем саставу се налазе књижница, читаоница и биоскоп“.[262]

Друга половина седамдесетих година XX века представљала је плодан период у развоју културе и уметности на територији Новог Пазара. Путујући биоскоп давао је преко 200 представа годишње, а из Републичке заједнице културе издвајана су средства за стимулацију приказивања филмских пројекција у местима која немају стални биоскоп.[263]

Неке од институција, као што су позориште и биоскоп, у мањим локалним срединама припадали су домовима културе, а с оснивањем Радничких универзитета, у другој половини педесетих година, раде у оквиру њихових културно-забавних центара. Овако је било све до седамдесетих година двадесетог века, када су почели да се издвајају и постају самосталне самоуправне организације.[264] Ипак, у Новом Пазару биоскопска делатност и седамдесетих година остаје под окриљем Радничког универзитета „Ослобођење“ (који је радио у оквиру градског Дома културе),[265] тј. од 1983. године преименованог у Дом културе „Ослобођење“.[266] Активан рад Радничког универзитета био је и у области приказивања филмских пројекција, како у граду, тако и по селима уз помоћ путујућег биоскопа, што је спадало у културно-забавну, тј. приказивачку делатност Дома културе.[267] Године 1983. настаје уговор о реализацији програма

262 АЈ, 318-128-171, 29. октобар 1965.

263 АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976, и АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06811/77-01, 19. април 1977.

264 Више о домовима културе, тј. културним центрима в.: Ђукић 2010.

265 Поред народних и радничких универзитета ширила се и мрежа домова културе по градовима и у селима. Ова три типа институција образовања и културе била су веома слична, али „током шездесетих година, долази до спајања ових институција у срединама где их је било више“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 116). С овим спајањем сусреће се и новопазарски крај, у којем се оснива Раднички универзитет, као институција с обједињеним деловањем. У Новом Пазару, поред Радничког универзитета у који се практично утапа Народни универзитет, постојао је и Дом културе, у оквиру којег је деловао Раднички универзитет. Дакле, долази се до малтене идентичне ситуације која се одиграла и с Народним универзитетом. Седамдесетих и осамдесетих година XX века раднички универзитети у републици, па тако и на локалном нивоу, углавном бивају у потпуности замењени домовима културе, који добијају превасходно културну функцију, док се образовна смањује, па чак и губи у свом основном виду.

266 Под овим називом делује све до 2010. године, када мења назив у Културни центар Нови Пазар.

267 Више о делатностима домова културе в.: Ђукић 2010.

који ће обављати Раднички универзитет „Ослобођење“, тј. Дом културе „Ослобођење“. Овим уговором СИЗ културе се обавезао да финансијски помаже све акције ове институтције. Поред финансијских обавеза и договора, уговором су предвиђене и обавезе, тј. програми које морају да испуне и Дом омладине и Путујући биоскоп, као области културе, који раде у склопу Радничког универзитета, тј. Дома културе. За све пројекције Путујућег биоскопа Раднички универзитет био је задужен да се одрже у договореном броју, као и да се сале у домовима културе на селу одржавају и адаптирају тамо где је то било потребно. Филмски репертоар био је утврђиван од стране Центра за културу Радничког универзитета уз сагласност СИЗ-а културе општине Нови Пазар.[268] Дакле, седамдесетих година XX века, Новопазарци су имали прилику да посећују две биоскопске сале, једну у оквиру Биоскопа „Црвена звезда“ и другу, која се налазила у концертној дворани Радничког универзитета.

Биоскоп „Црвена звезда“ имао је и значајних финансијских проблема. Како би се олакшао рад биоскопа, 1958. године донет је предлог Савета за просвету, да се оформи Фонд за кинофикацију на нивоу општине Нови Пазар. Предложено је да се финансијска средства за Фонд добијају „а. повећањем биоскопских улазница за синемаскоп филмове по 10 дин. б. Од паушала који овај Биоскоп плаћа НОО на име друштвених обавеза, в. од једног мањег процента стамбеног доприноса који плаћају све привредне и друге организације и д. Од целокупне добити коју у 1958. год. ово предузеће оствари, односно која му остане после подмирења свих обавеза“.[269] У образложењу одлуке о потреби оснивања овог фонда било је истакнуто да у општини Нови Пазар станује око 65.000 становника за које постоји само један биоскоп с 360 седишта, што је био веома мали број, те се дешавало да се грађани буне што не могу доћи до улазница за биоскоп. Сматрали су да би овај Фонд био одлично решење за све финансијске проблеме овог биоскопа, али и улагање у изградњу нових сала, као и у куповину нове опреме и технике за биоскоп и Путујући биоскоп. Средства су била намењена и за кинофикацију села, тј. адаптирање и реновирање просторија у селима у којима би се приказивали филмови.[270] Исте године новопазарски биоскоп добио је и

268 Више о Путујућем биоскопу у 1983. години в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92-99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

269 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 04. 1958. године.

270 Више о свему овоме в.: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са

синемаскоп, који је захтевао посебне, веома скупе уређаје, како би се филмови могли приказивати у овој техници. Како је и директор биоскопа Асим Ђуловић истакао, било је неопходно набавити ову нову опрему, јер су се сви новији филмови снимали у синемаскоп техници, те је тако и требало да буду пројектовани. Дакле, и у овом тренутку новопазарски биоскоп био је модернизован, а то му је донело већи број гледалаца који су могли гледати квалитетнију слику за исту цену улазница.[271] Истакнуто је и да је биоскоп пословао у овој години без губитка, што је било изузетно добро када се погледа да је у читавој земљи чак 45% биоскопа пословало с губитком.[272] Ипак, већ наредне, 1959. године, цене улазница се повећавају за 20%, „од 30, 40 и 50 динара, улазнице су повишене на 40, 50 и 60 динара“[273], баш због велике цене откупа синемаскоп филмова, али се мора напоменути да и нове цене улазница нису веће од оних у околним местима.[274] Развоју и унапређењу биоскопа допринело је и подизање Дома културе у Новом Пазару, 1958. године, те је тако добијена и нова биоскопска сала с већим бројем седишта. Године 1958. планирано је и отварање баште биоскопа са 700 седишта, на Бедему код Дома ЈНА,[275] а до реализације ове идеје долази 1960. године када је отворена башта са 600 седишта, што је омогућавало да биоскоп посети већи број грађана.[276] Овоме је допринела и једна од првих акција која је спроведена 1961. године. Средствима из Фонда за кинофикацију купљено је 500 баштенских столица које су додељене предузећу за приказивање филмова „Црвена звезда“ у Новом Пазару.[277] Исте године средства из овог Фонда намењена су и адаптацији зграде Биоскопа „Црвена Звезда“ у Новом Пазару.[278] Ипак, 1960. године, финансијско стање биоскопа умногоме се

материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, II седница, 25. 02. 1960. год.

271 Више в.: *Нови Пазар добио синемаскоп*, „Братство“, XIV, 258 (20. 01. 1958).

272 Више в: *Биоскоп 'Црвена Звезда' стекао поверење својих гледалаца*, „Братство“, XIV, 268/9 (1. мај 1958).

273 З*ашто су поскупеле улазнице?*, „Братство“, XV, 296 (10. фебруар 1959).

274 Више в.: *Зашто су поскупеле улазнице?*, „Братство“, XV, 296 (10. фебруар 1959).

275 Више в.: *Куда са биоскопом? Разговор са директором Асимом Ђуловићем*, „Братство“, XV, 310 (10. јули 1959).

276 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

277 Више в.: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 27. 02. – 30. 06. 1961. год., 20, 4408/1, 27. 2. 1961.

278 Више в.: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 30. март 1961.

погоршало, па „и поред тога што смо приказали наведени број филмских представа расходи покретног кинопројектора су били већи од прихода односно приходи су били некада једва толики да покривају откупнину филма и бензин кола, док су остали трошкови падали на терет установе. У доста случајева приходи нису могли да покрију ни наведене расходе откупнине филма и бензин, оправке и дневница шоферу. Ово долази из разлога што смо улазнице наплаћивали само по 20. и 30. динара, због прилично малог броја посетилаца представа посебно преко лета кад сељаци раде на имањима. Било је доста случајева да су представе и одлагане из наведених разлога“.[279]

Фонд за кинофикацију био је једна од добрих идеја које је општина Нови Пазар спровела како би сачувала и побољшала рад биоскопа, поготову ако се има у виду то да је средином шездесетих година у Србији дошло до кризе у овом сегменту културног живота. Број биоскопа почео је знатно да се смањује, техника је била застарела, а и број посетилаца је почео да опада. Разлог за ове проблеме био је велики пораст трошкова, тј. висока цена биоскопских улазница.[280] Биоскоп „Црвена звезда“ опстајао је свих ових година у оквиру Радничког универзитета, тј. Дома културе, али делећи салу с позориштем. С формирањем Заједнице културе и касније Самоуправне интересне заједнице културе, почетком седамдесетих година, биоскоп, као и целокупни Дом културе, тј. Раднички универзитет, прелази у њену надлежност, те настају и нови проблеми. Године 1973. од Извршног одбора Заједнице културе затражено је да се средства од 70.000 динара од кинофикације дају „за адаптацију зграде Биоскопа у парку, истичући да је прека потреба за овај град (постојање) још једног биоскопа, јер у граду живи преко 30.000 становника“.[281] Такође, истакнуто је и то да ће „због извођења позоришних и других представа, у току године град остати без филма најмање два месеца, што је недопустиво и да Заједница културе мора имати у виду и градити биоскоп и да је то и њена брига“.[282] Тражена сума је додељена, али се није смела утрошити пре доношења закључака ОК СКЈ. Године 1975.

279 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

280 Више в.: АС, Г-278, 2, 1101-1600, 1965.

281 У парку на градској тврђави, „на развалинама старе турске касарне зване Кршле“, прво је подигнута касарна Краља Петра II (1939), а затим и „Официрски дом у коме је касније радио биоскоп“ (Kahrović Jerebičanin 2014, 235). Данас је на овом месту Градска библиотека.

282 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице која је одржана 16. (…) 1973. године.

Раднички универзитет поднео је захтев да се доделе средства за адаптацију сале Биоскопа „Црвена звезда“, јер је постојећа сала мала за потребе града, те је биоскопу додељено осам милиона старих динара.[283] У складу са свим потребама Новог Пазара и његове биоскопске публике, дошла је и донација Републичке заједнице културе 1976. године, која је СИЗ-у културе Нови Пазар доделила 25.000 динара, као „стимулацију приказивању филмова у местима која немају стални биоскоп“.[284] Исте године Радничком универзитету „Ослобођење“ Нови Пазар, из Фонда за кинофикацију додељено је 50.000 динара за куповину пројектора.[285] И наредне, 1977. године, додељена су средства за оваква места, па је тако Раднички универзитет у Новом Пазару добио 27.000 динара за приказивање 180 филмских представа, а СИЗ културе Нови Пазар 25.000 динара, такође за приказивање филмова.[286]

Економска криза у земљи имала је одјека и на финансијске дотације у свим сферама културе, а поготову када су у питању мање локалне заједнице, тј. општине. Године 1980. цена улазница поново је достигла минималну од 10 динара, а за један папир требовања могло се добити максимално 20 улазница, које су тапкароши често користили за препродају по свом „ценовнику“ – „индијски филм 60 динара, секс-прича 50, па тако редом по жанровима“.[287] У прилог економским проблемима иде и чињеница да су, крајем исте године, биоскопске улазнице поскупеле, како би биоскоп опстао. Наиме, цене улазница су са 10 динара скочиле на 12, 15, 20 и 30 динара, у зависности од дужине трајања и садржаја филма.[288] Након три године, 1983. поново је покренута прича о промени цена улазница, у односу на категоризацију биоскопских сала која се вршила на државном нивоу.[289] Ипак, и поред малих финансијских средстава, Биоскоп „Црвена звезда“ радио је без престанка.

Када су у питању техничке могућности Биоскопа „Црвена звезда“, мора се имати у виду да су већ крајем четрдесетих и почетком педесетих

283 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице која је одржана 25. 7. 1975.

284 АС, РЗК, 4, 06-1586/71-76, 20. април 1976.

285 Више в.: АС, Г-278, 5, 06, 07-110, 06-108/76-02, 9. 11. 1976, VIII седница Комисије за развој материјалне основе културе, 15. 11. 1976.

286 Више в.: АС, РЗК, фасцикла, 06-811/77-01, XV седница, 27. 04. 1977.

287 *Биоскопи, Између вредног и комерцијалног филма*, „Братство“, XX, 460 (12. фебруар 1980).

288 Више в.: *Нема више јефтине забаве, Поскупеше и биоскопске улазнице*, „Братство“, XX, 494 (14. октобар 1980).

289 Више в.: *Биоскоп и категорије, Јевтиноћа гледања*, „Братство“, XXIII, 654 (23. децембар 1983).

година улагани велики напори да се овај биоскоп оспособи за приказивање иностраних филмова високе продукције. Директор биоскопа, општинске власти и волонтери помогли су рад биоскопа реновирањем сале и куповином пројектора. „Такође, већ се 1951. године први пут реновира сала биоскопа 'Црвена звезда'“,[290] док је следеће реновирање биоскопа обављено 1956. године, када је добијен и бољи систем за пројектовање филмова – виставизион систем, што са собом доноси и промену платна, тј. платно је дуж целог зида. Овакав систем приказивања филмова наведене се године први пут јавља у читавој држави, а само осамнаест биоскопа, међу којима је новопазарски, има привилегију да га користи.[291] У листу „Братство“ даван је месечни програм Биоскопа „Црвена звезда“ и уз филмове је често стајала одредница да ли су у колору, црно бели и у којој се техници приказују (виставизион, синемаскоп, техниколор и др.),[292] што је информисало, али и одређивало гледалачки избор (нешто налик данашњим одредницама 2D, 3D, 6D и др.). Уз технику, вођено је рачуна и о модерности биоскопа у смислу његових запослених. Наиме, 1958. године, управа Биоскопа Црвена звезда купила је лепе и „укусне“ униформе за своје запослене, што је допринело „стварању једног модернијег изгледа биоскопа 'Црвена звезда'“.[293] Првог јануара 1959. године, у листу „Братство“ објављена је и важна вест да је Биоскоп Црвена звезда добио синемаскоп,[294] а већ је за 1958. годину било уговорено 30 синемаскоп филмова.[295]

Потпомогнут реновирањем и техничким унапређењем, биоскоп је био једна од најзначајнијих установа културе у Новом Пазару, о чему сведоче и многобројне биоскопске представе, а можда још више и сама посећеност ових представа – „само 1959. године, биоскоп је посетило 220 000 особа“ (Малетић 1969, 452), као и формирање клуба „Љубитељи филма“ 1958. године.[296] Како би се поред културе унапредио и туризам,

290 Више в.: *Реновира се сала биоскопа „Црвена Звезда“*, „Братство“, VII, 107 (1951).

291 Више в.: *Преуређује се биоскоп „Црвена Звезда“*, „Братство“, XII, 204 (20. јул 1956).

292 У биоскопском репертоару из листа „Братство“, 1954. године први пут се уз називе филмова јавља одредница „у колору“.

293 *Укусно и допадљиво*, „Братство“, XIV, 265 (1. април 1958).

294 Више в.: *Добро и разноврсно*, „Братство“, XV, 292–3 (1. јануар 1959).

295 Више в.: *Биоскоп 'Црвена Звезда' стекао поверење својих гледалаца*, „Братство“, XIV, 268/9 (1. мај 1958).

296 „Предузеће за приказивање филмова „Црвена звезда“, сарађујући са просветним органима, покренуло је оснивање клуба „Љубитељи филма“. Клуб треба да обезбеди највећа филмска остварења, литературу везану за филм и дискусије и дебате на теме филмова, а то за све узрасте“ (*Оснива се клуб љубитеља филма*, „Братство“, XIV, 274 (1. јули 1958)).

општинско руководство донело је одлуку да се у новопазарском крају сними документарни филм, који је требало да буде снимљен у Дежевском срезу 1953. године.[297] Године 1955. у Новом Пазару боравила је екипа „Ловћен филма“ и снимила неколико кадрова првог црногорског уметничког филма, под називом „Шћепан Мали“.[298] Још један начин на који се подстицала потреба за биоскопском културом јесте и обучавање младих,[299] тј. ученика основне школе, у оквиру Клуба кино-аматера, за руковање биоскопском апаратуром.[300] И наредних година настављено је с развијањем интересовања за филм, па је тако 1975. године за љубитеље филмске уметности одржано предавање о филму и филмским пројекцијама у Дому омладине.[301] Наилазимо на податак и да су у Новом Пазару 1979. године готовали Жика Митровић и Ана Марија Цар, те је новопазарска публика имала прилике да слуша о филму из угла његових стваралаца.[302] Једна од последњих већих идеја о томе како треба да се развија биоскопска и филмска култура у Новом Пазару јесте и та о оснивању Кино-клуба, 1981. године.[303] Напомињемо да до податка да ли је овај план на крају и остварен нисмо успели да дођемо. Организовање разговора с филмским уметницима наставило се, па је тако 1983. године новопазарска публика имала прилику да слуша Томислава Готовца и да разговара с њим.[304] Кинематографској култури у овом крају требало је да у знатној мери допринесе и „Мини ФЕСТ“, одржан у Новом Пазару 1986. године, након одржавања ФЕСТ-а у Београду. Међутим, одзив гледалаца био је слаб и сâм Дом омладине, у којем се ФЕСТ одржавао, био је на губитку, иако су филмови били изузетно квалитетни, као и сама организација.[305] Може се претпоставити да је оваква ситуација на „Мини ФЕСТ-у“ била само одраз општих прилика које су владале крајем

297 Више в.: *У Срезу дежевском снимаће се филм*, „Братство“, VIII, 130 (1953).

298 Више в.: *Последњи кадрови „Шћепана Малог“ снимљени у Новом Пазару*, „Братство“, X, 172 (1955).

299 Ученици основних и средњих школа у Војводини имали су седамдесетих и осамдесетих година XX века у оквиру наставе културе и књижевности, основе филмске културе, а 1980. године настао је приручник под називом *Основе филмске културе*, Мицића, Бабца, Тежака и Врабеца, 1980. О овој теми видети више: Lazić 1982.

300 *Осмогодишња школа у Новом Пазару јединствена у земљи*, „Братство“, XIV, 289 (29. новембар 1958).

301 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруар 1976.

302 *Филм, Фото вести из културе*, „Братство“, XIX, 420 (10. април 1979).

303 *Уметнички програми Радничког универзитета, Корак напред*, „Братство“, XXI, 509 (5. фебруар 1981).

304 *Личност Томислав Готовац, Филм и живот*, „Братство“, XXIII, 633 (1. јул 1983).

305 Више о одржавању Мини ФЕСТ-а у Новом Пазару в.: *Фест у Новом Пазару, Добар филм без публике*, „Братство“, XXVI, 758 (21. 03. 1986).

осамдесетих година XX века у култури овога краја, јер су политичка дешавања условила постепено осипање и разграђивање културне сцене – како у читавој држави, тако и у новопазарском крају (распад централизоване културне заједнице на мање заједнице које не сарађују међу собом).

Поред ових, ипак спорадичних активности, биоскоп, а пре свега СИЗ, имао је добро испланирану политику рада биоскопа, те је на различите начине привлачио публику. Репертоар је био добро осмишљаван, често су се могле прочитати критике, као и представљање филмова и важне вести из филмског света у листу „Братство“, у рубрикама „Филм“ и „Филмски свет“, издаван је и репертоар у истом листу у рубрикама „Биоскоп ’Црвена звезда’“, а касније „Кроз град“ и „Нови Пазар“ (од 1977); коментарисана је биоскопска култура, али и проблеми везани за њу у рубрици „Културни живот“, филмови су били коментарисани на седницама СИЗ-а, организоване су колективне посете биоскопским пројекцијама, а цене улазница биле су ниске, како би сви могли да их приуште и др.

Образовно-васпитна пропаганда – репертоарска политика

Као што је поменуто, окренутост образовању, па и културном, а кроз њега и социјалистичком просвећивању, у првих десетак година након рата, огледа се кроз организовање бројних курсева, оснивање библиотека и књижница, али и кроз улагање у биоскоп и подстицање развоја биоскопске културе.[306] Филм представља пропагандно средство и снажно идеолошко оружје, прикривено различитим жанровским решењима, у највећој мери комерцијално-забавног циља. Тако је, у периоду социјализма, кроз филм покушавано да се представи оно што је наметано „одозго“,[307] али и да се „упакује“ у форму коју гледалац жели. „Биоскопски гледалац склон је да у кино-дворане долази тражећи, пре свега, забаву, и, потом, и по могућству, и уметнички доживљај. Ретко и документ, друштвену хронику. Анализу неког друштва и друштвених

306 Више в.: *За протеклих десет година од ослобођења, у Срезу дежевском постигнути су велики успеси на пољу културе и просвете*, „Братство“, IX, 156 (2. новембра 1954).

307 „Дошавши на власт и следећи Лењинове и Стаљинове смернице у свим областима, па и у погледу кинематографије, југословенски комунисти су и играном филму, као и осталим областима културе, наменили првенствено васпитно-пропагандну улогу. У ту сврху су током првих послератних година увожени совјетски филмови (који су једини сматрани за идеолошки, а тиме и уметнички, довољно добре)“ (Janjetović 2011, 173–174).

односа и евентуалну критику – још мање. (Ово, наравно, не значи да такви филмови нису никад снимани). Али, гледалац, потрошач високопрофитне филмске индустрије не очекује да га са платна бомбардују пароле, поруке, идеје и идеологија“.[308] Ипак, и југословенски филм, као и у прво време совјетски, требало је да „васпитавају гледаоце ’у духу наше народне и културне револуције’, да упознају публику са друштвеном и политичком природом земље, и са унутрашњом природом њених историјских процеса, као и да гледаоци на екрану могу да виде све стадијуме југословенске ’јуначке и културне прошлости’, укључујући и Народноослободилачки рат. (...) Филм је требало да буде уметнички и народу приступачан, али и идеолошки усмерен – дакако од стране КПЈ“ (Janjetović 2011, 175).

Кроз неколике коментаре СИЗ-а и Савета за просвету, лако се могу уочити претензије истих на осмишљавање, тј. препоручивање одређеног репертоара биоскопу, а у сврху васпитно-образовне пропаганде. Тако је нпр. 1958. године Савет за просвету похвалио рад биоскопа и препоручио је „управи Биоскопа да још већу пажњу посвети набавци оних филмова који ће имати посебан васпитни значај за децу и омладину“.[309] Савет се обавезао да ће и сâм преузети одређене мере „које ће помоћи да се прошири број посетилаца у биоскопу код оних филмова који су од посебне уметничке, васпитне, идејне и политичке садржине, али који су, због ниског нивоа свести код наших људи, слабо посећени“.[310] Дакле, образовно-васпитна функција филма и биоскопа приметна је и у раду овог биоскопа, а била је потенцирана и на Републичком и државном нивоу. Ово потврђује и део текста из Извештаја о раду Биоскопа „Црвена звезда“ у Новом Пазару из 1966. године: „Не ћемо се упуштати у објашњавању значаја и важности филма као најачег пропагандно васпитног средства на широке масе грађана, јер то присутним је врло добро познато“.[311] Како су се дискусије о утицају филма на омладину повећавале, тако се дошло на идеју да Предузеће за приказивање филмова „Црвена звезда“ у сарадњи с просветним органима оснује Клуб љубитеља филма. Васпитни, тј. образовни утицај филма на омладину истакнут је и кроз

308 *Платнена идеологија; Преко платна па у главу*, „Братство“, XXI, 519 (17. април 1981).

309 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

310 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

311 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

бригу органа: „О оправданости рада једног оваквог клуба сматрамо да није потребно истицати већ да би родитељи, школски одбори а посебно омладинске организације требале да настоје да клуб пре свега највише окупи омладинце и омладинке јер ће бити у могућности да озбиљније и свестрано упознају филмску уметност“.[312]

О васпитном карактеру филма, 1958. године, Савет за просвету Нови Пазар изнео је закључак да су, од 18 вестерн филмова,[313] 10 криминалистичких, 8 музичких, 19 драма, 11 комедија, 12 авантуристичких, 7 из НОБ-а, 3 са савременом темом, 2 ратна, 9 социјалних, 2 фантастично-научна, 9 историјских, 2 спортска и 1 цртаног филма, највише били посећени „филмови проблематичне садржине, неваспитаних идеја (...) и то од стране посетилаца свих узраста и свих занимања (...) (’Долина насиља!’, ’Двобој у џунгли’, ’Човек иза пушке’, ’Зов дивљине’…)“.[314] Овакав проблем требало је да се изнесе пред све васпитне раднике и организације које имају везе с просветом, како би се омладина упутила у то „какве теме филмова су добре за њих и да нису најбоље те са револверима, да није све тако црно бело како се приказује у филмовима, већ да им пружи могућност да сагледају политичко-економску сцену појединих држава које производе ове филмове“.[315] О идеолошком утицају америчких филмова, посебно на младе, говорило се и на државном нивоу, па је тако нпр. 1956. године на Идеолошкој комисији Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) било залагања „за административне мере против филмова који су наводно лоше утицали на омладину“ (Janjetović 2011, 185).

Наредних година настављено је сприказивањем филмова у пропагандне и образовне сврхе, па је тако „од децембра месеца 1960. године па до сада приказано (је) преко 35 филмова са око 300 представа које је посматрало око 300.000 гледалаца. Неколико филмова је приказано и у

312 *Оснива се клуб љубитеља филма*, „Братство“, XIV, 274 (1. јули 1958).

313 У Холивуду је 1949. године „произведено 411 филмова, а у америчким биоскопима продавано је 90 милиона улазница седмично“ (Миленковић 2007, 21). Вестерн филм „је изразито амерички филмски облик, а шездесетих година се појавио као приоизвод у италијанској школи, која је критикована у име настанка, али је касније дала освежење изворном жанру. Најбитнији детаљи вестерна су препознавање мита о неустрашивим праведницима који су у борби са безакоњем ширили нови морал тек рађајућој нацији, која је у одбрани голе егзистенције конституисала институције правде и државности“ (Миленковић 2007, 23).

314 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

315 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

пропагандне сврхе као што је '(Ода)настрада', коју су гледали скоро сви ученици школа у Новом Пазару. Такође је приказано и неколико филмова из хигијенско-техничке заштите за раднике.[316] Овим представама је присуствовало око 1.500 радника ТК 'Рашка'. Такође је организовано и неколико филмских представа и посебно за жене које су биле добро посећене".[317] Дакле, из овога се може видети да су „фокус" групе биле ученици, радници и жене, који су били носиоци културе, свако у свом домену деловања образовање, рад и породица.

До занимљивог податка долазимо 1980. године, када се организује пројекција филма „Абецеда љубави" о којем се говори као о образовном филму у смислу „љубавне културе", нешто налик данашњем предмету „сексуално образовање", што је условило давање пројекције од 22h, цену улазнице четири пута скупљу од уобичајене – 40 динара и препоруку да филм није за млађе гледаоце, али има образовне квалитете.[318]

Велики проблем представљале су и финансијске (не)могућности самог биоскопа, те је биоскоп имао новаца углавном за овакве, комерцијалне филмове. Ова масовна, просветитељско-догматска културна политика социјализма, најлакше и најшире спровођена кроз филм и филмске пројекције, имала је изузетну пролазност и на новопазарској територији, о чему сведочи масовност посете биоскопима, као и приказаних пројекција.

На велики утицај који је имао филм указује и „култ звезде" који је утицао на формирање свести младих,[319] те је тако кроз ове класике сваки лик, тј. глумац-звезда имао своје обележје – „неприлагођени – Џемс Дин, побуњени – Елвис Пристли, поистовећени – Брижит Бардо, итд." (Илић 1987, 133). О значају који су глумци имали у одабиру филмова које ће публика гледати, сведочи и чињеница да су у листу „Братство", неколико година, уз репертоар, тј. назив филма, давана и имена глумаца. Тако се нпр. срећу следећи описи за репертоар у априлу 1954. године: „'Капетан Хорацио' филм у колору са Грегори Пеком у главној улози; „Тачно у подне" – вестерн филм са Гари Купером у главној улози; Само 26 и 27

316 „Почеткокм децембра месеца 1960. године од Хигијенског завода у Новом Пазару Универзитет је преузео кинопројектор са колима „Газ", како је то било одлучило и препоручило председништво ОО ССРН" (ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961).

317 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

318 Више в.: *О љубави и филму, Вечерњи курс љубави*, „Братство", XX, 493 (7. октобар 1980).

319 Више в.: Janjetović 2011.

Премијера великог Енглеског филма „Ајванхо“ у колору са Елизабетом и Робертом Тајлором у главним улогама.[320] О значају глумаца говори и текст о додели оскара 1959. године.[321] Чак и у најавама за појединачне филмове, тј. у насловима у рубрици „Филм“ или „Филмски свет“ примећујемо значај глумца који тумачи главну улогу на одабир репертоара: „Воја Брајовић у филму 'Другарчине'; „Другарчине“.[322] Смрт Хамфрија Богарта, као велике филмске звезде, такође је била тема текста „Умро је Хемфри Богарт“ у рубрици „Филмски свет“.[323]

Организоване посете

У сегмент образовно-васпитне пропаганде културне политике спадала је брига о моралу младих. Тако је важно питање, које се постављало на седницама Савета за просвету и културу СО Нови Пазар 1951. године, било и питање забавног живота школске и ваншколске омладине.[324] Поред предлога да се при школама оснују различите радионице и књижнице, шаховски клубови и секције – драмске, хорске, музичке и др., највећу полемику међу члановима Савета за просвету и културу изазвала су питања игранки, матинеа и приредби, као и појединачних посета биоскопима. Једни су одобравали ова догађања и сматрали да би требало да се одржавају чешће, како би се омладина одвојила од кафане, а други да би требало ређе да се одржавају, јер се сматрало да ученици треба више да се посвете школи. Поред предлога о забрани игранки деце школског узраста с грађанством, сматрало се да треба „забранити ученицима појединачне посете биоскопима, позориштима и игранкама. Сваку овакву појаву казнити. Дозволити кретање ученицима до 8 часова увече“.[325] Поред ове строго постављене идеје о организацији културног живота омладине, издваја се и следећа идеја, која је била и најдетаљније образложена: „До сада се то није могло решити, а било би важно, јер би ваншколску омладину одвојили од кафане. Наши су омладинци

320 Више в.: *Програм биоскопа „Црвена Звезда“ у Н. Пазару за месец април 1954 г.*, „Братство“, IX, 148 (9. април 1954).

321 *Најзад оскар, Заобиђени црнац*, „Братство“, XV, 305 (1. мај 1959).

322 Више в.: *Воја Брајовић у филму 'Другарчине'; Другарчине*, „Братство“, XIX, 452 (11. децембар 1979).

323 Више в.: *Умро је Хемфри Богарт*, „Братство“, XIII, 223 (1. фебруар 1957).

324 Мора се напоменути да су се ови проблеми истицали и у периоду између двају ратова, али су након Другог светског рата они свакако стављани у први план.

325 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952, год. Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951.

у културном животу закржљали и ово је питање озбиљно. (…) Зато би им требало омогућити 1–2 приредбе месечно у оквиру школе и забранити им појединачно похађање биоскопа, већ колективна посета".[326] Године 1952. наставља се расправа о овим питањима, али се и долази до одређених закључака: да ће се игранке одржавати у школи само за ђачку омладину; појединачне посете позоришту и биоскопу одобриће се само с родитељима и др.[327]

Поред школских колективних посета биоскопу, било је и оних организованих за одрасле, чланове одређених колектива, које су биле тематске, али и оних организованих поводом одређених државних празника. Жене су, тако, за Осми март организовано одлазиле у биоскоп. Већ након пет година од ослобођења, АФЖ Новог Пазара радио је на проширивању и јачању такмичења, тј. „ликвидирању неписмености и културно-просветном пољу кроз предавања, семинаре, читалачке групе, колективне посјете биоскопима" (Атлагић 2000, 279). Организоване посете за жене, па макар и поводом празника, биле су важне у подизању свести о потреби културе. Овоме сведочи и чињеница да је, посебно у првим поратним годинама, у сеоским подручјима увиђен недостатак женске публике на пројекцијама путујућег биоскопа.[328]

О масовној посети биоскопским пројекцијама, најчешће у пропагандне сврхе, сведочи и следећи цитат: „Од децембра месеца 1960. године па до сада приказано је преко 35 филмова са око 300 представа које је посматрало око 300.000 гледалаца. Неколико филмова је приказано и у пропагандне сврхе као што је '(Ода)настрада', коју су гледали скоро сви ученици школа у Новом Пазару. Такође је приказано и неколико филмова из хигијенско-техничке заштите за раднике.[329] Овим представама је присуствовало око 1.500 радника ТК 'Рашка'. Такође је

326 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952. год, Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 6. 1. 1951.

327 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951–24. 12. 1952, 7 седница – 1951. год. и 10 седница – 1952. год, Л-48+9, РС 170, 9, 1951–1952. П. 1-17, 16. 10. 1952.

328 Више в.: *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*, „Братство", XIV, 263 (10. март 1958).

329 „Почетком децембра месеца 1960. године од Хигијенског завода у Новом Пазару Универзитет је преузео кинопројектор са колима „Газ", како је то било одлучило и препоручило председништво ОО ССРН" (ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961).

организовано и неколико филмских представа и посебно за жене које су биле добро посећене“.[330] Дакле, и међу радницима, филм је био изузетно популарна област културе, али је шездесетих година било недовољно сала за приказивање филмова, а и техника није била на завидном нивоу. Питање приказивања филмова и потребе радника за њима отворено је у тексту *Културни живот радника СР Србије* из 1966. године, те се тако овде полемише о следећем: „Популарност филма међу радницима и њихове посете биоскопима могу се посматрати из два аспекта: као слободан избор, и као резултат планираног културног или образовног програма чији је циљ развијања филмске културе“.[331]

Биоскопска публика

Шездесетих и седамдесетих година XX века, на нивоу државе, а проучавајући масовну културу и филм, многи филмски критичари, социолози и културолози бавили су се проблемом „филмских гледалаца“,[332] иако публика није систематски истраживана током социјализма, сем појединачних анкета које су „публиковане на тему ’филм и омладина’ (анкета Савета друштва за старање о деци и омладини Југославије, публикована у књизи ’Филм и омладина’, анкета Српског филмолошког друштва о теми ’Херој филма’, интерни материјал рађен за UNESCO)“ (Vidaković 1972, 182). Тако је „прво испитивање филмске публике предузето (је) 17 година након Другог светског рата, и то за комерцијалне потребе“ (Janjetović 2011, 209). Наиме, било је истраживано какве филмове гледаоци желе да гледају (уметничке или комерцијалне)[333] и зашто (укус, образовање и др.), како се понашају у биоскопу (масовна емоција насупрот приватној и враћању у реалност након изласка из биоскопа),[334] да ли гледају активно (као уметничко дело) или пасивно (као производ),[335] како се формира омладинска филмска публика и какав је њихов филмски укус[336] и др. Поред домаћих критичара и теоретичара, и страни теоретичари медија писали су о утицају медија на публику, па су тако теоретичари франкфуртске школе сматрали да се масовни медији „виде као медијатори културне индустрије која је у

330 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

331 АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

332 О публици и формирању њених културних потреба више в.: Doknić 2013.

333 Више в.: Majdak 1971.

334 Више в.: Koen-Seat 1970.

335 Више в.: Pondeličeк 1968.

336 Више в.: Todorović 1971 и Vidaković 1972.

функцији постојећег друштвеног поретка. Појединац се пасивизује да би се омогућио несметан развој капитала“ (Maširević 2005, 303).

Поред организованих посета, становници Новог Пазара су и сами били активни биоскопски гледаоци. Како се истиче и у листу „Братство“, који је пратио и за/(о)писивао актуелна дешавања и потребе Новопазараца, „биоскопи су нераздвојни део савременог живота. Некоме су неопходни, а неко их назива последњом алтернацијом поподнева и вечери. Без обзира на различите погледе и аспекте са културног становишта биоскопи су потреба и носе значајну улогу у културном животу једне средине“.[337] Бројке које ћемо укратко приказати сведоче у прилог великом интересовању за филм. Године 1945. „приказано је 24 филма са 9.325 гледалаца, 1946 године приказано је 52 филма са 20.600 посет., 1947 године приказано је 52 филма са 28.200 посет., 1948 године приказано је 52 филма са 45,320 посет., 1949 године приказано је 72 филма са 67.216 посетиоца, 1950 године приказано је 75 филмова са 73.364 посет., 1951 године приказано је 90 филмова са 85.740 посет., 1952 године приказано је 95 филмова са 87.530 посет., 1953 године приказано је 102 филма са 91.327 посет., 1954 године приказано је 102 филма са 110.000 посетиоца, 1955 године приказано је 101 филм са 128.503 посетиоца, 1956 године приказано је 102 филма са 187.000 посет., 1957 године приказано је 113 филмова са 192.000 посет. Из података за ова протекла 3 месеца може се са сигурношћу тврдити да ће број посетиоца у овој години прећи и преко 220.000 или другим речима да ће капацитет биоскопа бити коришћен са 85% до 90% годишњег просека што је изнад Југословенског просека и са чиме ми обзиром на заосталост, обзиром на дотрајалост и мали капацитет биоскопа можемо апсолутно бити задовољни“.[338] Из приложеног прегледа може се закључити да је број представа од оснивања биоскопа, па у наредних четрнаест година, порастао скоро пет пута, а да се број посетилаца повећао за скоро деведесет пет пута. Бројчано омасовљавање, али и брзина омасовљавања посете биоскопа, били су у складу с привредним и економским развојем овог краја.

О масовности посећивања биоскопа у Новом Пазару и потреби која је владала за филмским пројекцијама сведочи и чињеница да је Нови Пазар шездесетих година двадесетог века располагао и с неколико „приватних“ биоскопа, од којих се један налазио у приземној згради Мирка

337 *О филму и сцени; Новитети у биоскопима*, „Братство“, XVIII, 402 (21. новембар 1978).

338 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године.

Тодоровића,[339] који је срушен, а на његовом месту подигнут је Дом културе.[340]

Осамдесете године и економска криза, па и општи осећај нестабилности у земљи, доносе и лош рад Дома омладине, све већи број младих који се забављају на лош начин (кафане, коцкарнице и др.), а самим тим и смањену потребу за биоскопском културом. Тако се у листу „Братство“, 1984. године бележи да је за филм „Сакупљачи перја“ продата само једна улазница, а за „Казанову“ – четири, те да би требало поправити рад Центра за филмску и сценску делатност.[341] Ипак, било је и филмова који су били посећенији, а биоскоп је представљао једно од ретких места која су и даље колико-толико добро радила и у којима се могла стећи „културна релаксација“. Новопазарци су, стога, и даље могли уживати уз вестерн филмове, индијске мелодраме, италијанске и данске секси-комедије,[342] али и уз понеки уметнички филм.[343] У прилог све нестабилнијој културној политици и постепеном губљењу интересовања за биоскопску културу сведочи и чињеница да су у листу „Братство“ 1981. године били све сведенији коментари уз филмски репертоар, а већ 1982. више сеи не издаје биоскопски репертоар у овом гласилу.

Поред питања о масовности посећивања биоскопа, важно питање представљао је и укус публике.[344] У Новом Пазару највише је било оних који су филмове гледали због разоноде и релаксације, те су они најчешће волели филмове мање уметничке вредности или комерцијалније, док су ови други гледали уметничке филмове, којих је и процентуално било мање у биоскопским салама. На државном нивоу „југословенска публика је, у целини узевши, највише волела лаке и забавне филмове. Ово није ништа необично: такав укус дели већина публике широм света, а баш јој се такви филмови најчешће и нуде“ (Janjetović 2011, 209).

Биоскопску публику чинила су и деца. Биоскоп „Црвена звезда“ организовао је и неколико дечјих филмских пројекција, које нису биле честе, али се ипак бринуло и о млађој публици. Организовање дечјих

339 Више в.: Kahrović Jerebičanin 2014.

340 Више в.: Kahrović Jerebičanin 2014.

341 Више в.: *Састанак у Дому културе, Како боље да се ради*, „Братство“, XXIV, 695 (12. октобар 1984).

342 Из првог истраживања публике 1962. године, добијени су подаци из којих се могло закључити и који су жанрови били најпосећенији и које је узрасне доби публика која их гледа (више в.: Janjetović 2011).

343 Више в.: *Нема више јефтине забаве, Поскупеше и биоскопске улазнице*, „Братство“, XX, 494 (14. октобар 1980).

344 Више в.: Majdak 1971.

биоскопских пројекција стога се нашло и у програму прославе Дечје недеље, 1954. године.[345] О бризи за децу сведочи и чињеница да је 1959. године набављено шест цртаних филмова и да је на стотину деце долазило да погледа већ први у низу који је даван. Такође, сматрано је да би школске власти требало да подрже организовање масовних посета биоскопу, јер је реакција деце током појединачних посета изузетно добра.[346] У листу „Братство“ писано је и о премијери ратног филма „Бошко Буха“ у којем су деца хероји и који би требало да погледају сва деца.[347] Како би се деци у сваком тренутку омогућило присуство филму, чак и у време поскупљења улазница, осамдесетих година, цене за ђаке остајале су на минимуму – 5 и 10 динара.[348]

Општа репертоарска политика

Репертоарска политика Биоскопа „Црвена звезда“ била је углавном просечна, али је тежила ка иновативности и прибављању новијих филмова, пре свега стране продукције. У листу „Братство“ излазио је програм Биоскопа „Црвена звезда“ за предстојећи месец, што недвосмислено показује колико је било старање у осмишљавању маркетиншких потеза за промовисање рада ове установе, како би се привукао што већи број гледалаца. Уколико се и само површно прегледају ови програми, може се уочити да су на биоскопском репертоару тада били неки од данас највећих класика светске и домаће кинематографије, што такође указује на велику пожртвованост директора да обезбеди овако квалитетне филмове и самим тим потпомогне развој биоскопа и унапређење културног живота овога краја.

Када је у питању репертоар у смислу земаља из којих потичу давани филмови, закључујемо да је отварање СФРЈ према Западу имало одјека и на културну политику. Тако су и у сфери филмске индустрије на државном нивоу можда и највећу гледаност и приказиваност имали филмови америчке продукције.[349] У Новом Пазару је средином педесетих

345 *Осврт на прославу дечје недеље у Новом Пазару*, „Братство“, IX, 155 (18. октобар 1954).

346 Више в.: *Биоскоп 'Црвена звезда' за наше најмлађе*, „Братство“, XV, 319 (10. октобар 1959).

347 Више в.: *Премијера филма 'Бошко Буха' у Новом Пазару; Деца хероји*, „Братство“, XIX, 415 (6. март 1979).

348 Више в.: *Нема више јефтине забаве; Поскупеше и биоскопске улазнице*, „Братство“, XX, 494 (14. октобар 1980).

349 „Интересантно је да је Америчких филмова највише и увезено у Југославију и да је

година филмска америчка продукција имала значајно место на репертоару биоскопа. Година 1957. узета је за пример дотадашњег најбољег репертоара, када је приказано шездесет црно-белих филмова и педесет три колор филма, од којих је америчких било чак педесет пет, југословенских и италијанских по дванаест, мексичких осам, док је совјетских и француских било по седам. Уз ове филмове приказана су и три француско-италијанска и три енглеска филма и по један кинески, бразилски, индијски, западнонемачки, чешки и аустријски филм.[350] Велика разноврсност земаља из којих су приказивани филмови била је похвална за репертоарску политику биоскопа. Ипак, из овог приказа, нама је занимљивије то да се може ишчитати усмерење државне културне политике, која се одсликавала и кроз филм. Педесетих година XX века „започиње тренд модернизације и демократизације културе. То је било време развоја и изградње богате инфраструктуре државних установа културе и образовања у области културе и уметности, али и време интензивне међународне сарадње која је додатно подстакнута 1961. године потписивањем Конвенције о међународној сарадњи у култури“ (Ђукић 2010, 214). Тако је окретање западу, а посебно Америци одсликано и у великом броју приказиваних филмова, али је и удаљавање од совјетске политике такође одсликано у малом броју приказаних филмова с овог подручја, сасвим несразмерно изузетно великој совјетској продукцији. Ово је у Новом Пазару правдано тиме што „су желели да приказују само оне (филмове, Н. А.) који су имали велику уметничку вредност“.[351] Поред ових, давани су и понеки филмови јапанске, швајцарске, данске, иранске и турске продукције с мањом филмском продуктивношћу. Већ од средине педесетих година биле су честе копродукције међу филмским кућама у двема европским земљама. И такви филмови били су давани у Новом Пазару, па су се могли гледати филмови следећих копродукција, међу којима су и оне са сарадњом Југославије: совјетско-југословенска, италијанско-југословенска, француско-југословенска, југословенско-немачка, француско-италијанска, француско-шпанска и француско-енглеска.

југословенски филмски репертоар чинило 60-70% филмова из Америке“ (ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 04. 1958. године).

350 Порекло и број увезених филмова могли су се пратити упоредо и на републичком и државном нивоу за периоде 1959–1969 и 1960–1970, кроз годишњаке Института за филм (више в.: Hadži-Slavković 1972).

351 ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 04. 1958. године.

Поред бројних иностраних филмова, у Новом Пазару, а посебно у селима, највеће интересовање владало је за домаће филмове, чије су пројекције организоване како за индивидуалне, тако и за колективне посете биоскопу. Овако велико интересовање за домаћи филм у Новом Пазару објашњиво је и разумљивошћу и пријемчивошћу тема ових филмова, које су биле ближе социјалистички обликованом становнику Новог Пазара, него теме филмова култура других земаља. О значају који је домаћи филм имао за новопазарску публику сведочи и следећи цитат из листа „Братство“ 1958. године: „Посебно треба истаћи да су у нашем биоскопу без закашњења приказани сви до сада произведени домаћи филмови“.[352] Углавном приказивани убрзо после републичких премијера, домаћи филмови Ханка, Потрага, Поп Ћира и Поп Спира, Суботом Увече, Свога тела господар, били су најпосећенији. Лист „Братство“ имао је и рубрику „Филм“ или „Филмски свет“ у којој је објављивао, тј. најављивао одређени популарнији филм, те давао сиже филма и остале његове карактеристике, а понекад и укратко коментарисао или критиковао одређени филм, пре или након његовог давања. Тако наилазимо и на објаву о пројекцији „првог“ домаћег филма у Новом Пазару, из 1947. године: „Од 11 о.м. у Н. Пазару приказује се први домаћи филм ’Славица’. Интересовање за овај филм је врло велико. Поред грађана Н. Пазара биоскоп је посетио и велики број сељака из околних села. Ђаци из школа Пожеге, Трнаве и Постења такође су посетили биоскоп“.[353] У овој рубрици посебно су од домаћих филмова коментарисани: „Далеко је сунце“ (филм снимљен по роману Добрице Ћосића),[354] „Ханка“,[355] „Циганка“,[356] „У мрежи“,[357] „Не окрећи се сине“,[358] „Поп Ћира и поп Спира“ („доживео је триумфалан успех у Новом Пазару“),[359] „Чувај се, Ла Тур“ (популаран филм француско-

352 *Биоскоп ’Црвена Звезда’ стекао поверење својих гледалаца*, „Братство“, XIV, 268/9 (1. мај 1958).

353 *У биоскопу у Новом Пазару приказује се домаћи филм „Славица“*, „Братство“, III, 52 (14. септембар 1947).

354 Више в.: *Програм биоскопа „Црвена Звезда“ у Н. Пазару за месец април 1954 г.*, „Братство“, IX, 148 (9. април 1954).

355 Више в.: *Крајем марта у Новом Пазару премијера успелог домаћег филма „Ханка“*, „Братство“, XII, 191 (10. март 1956).

356 Више в.: *У биоскопу „Црвена звезда“ приказан домаћи филм „Циганка“,* „Братство“, XII, 198 (20. мај 1956).

357 Више в.: *Домаћи филм „У мрежи“*, „Братство“, XIII, 229 (1. април 1957).

358 Више в.: *Не окрећи се, сине!*, „Братство“, XIII, 247 (1. октобар 1957).

359 Више в.: *Рекордан број гледалаца*, „Братство“, XIII, 255 (20. децембар 1957).

-југословенске копродукције),[360] „Олуја“ (признање за највећи европски филм у 1958. години, италијанско-југословенска копродукција),[361] „Мис Стон“ (рађен у колору),[362] „Љубавни живот Будимира Трајковића“ (премијера у Новом Пазару 1977. године и представљање глумаца),[363] „Син олује“ (премијера југословенског филма аустријске продукције који је на фестивалу „Москва 77“ добио златну медаљу),[364] „Последња трка“,[365] „Другарчине“,[366] „Ко то тамо пева“[367] (грешком не најављен и дат само једно вече),[368] „Тесна кожа“ (рекорд по гледаности, и по три пута дневно људи долазе да гледају),[369] „Сакупљачи перја“ (1984. године није продата ни једна улазница).[370] На државном нивоу југословенски филм је био изузетно гледан „и то у истом проценту у коме и енглески (10%). Судећи по томе што 14 одсто гледаних филмова чини француски филм, а 17 одсто италијански, југословенски се по гледању сврстава међу земље које су водеће у светској кинематографији. Број гледалаца 10 најгледанијих домаћих филмова знатно премашује број гледалаца 10 најгледанијих страних филмова“ (Hadži-Slavković 1972, 178).

Поред домаћих филмова, мноштво гледалаца је са задовољством долазило да гледа и неке од иностраних култних филмских остварења, али и оне филмове из земаља које су имале мању, али квалитетну филмску продукцију.[371] У листу „Братство“ неки су филмови позитивно, а неки и негативно коментарисани, у смислу уметничке вредности, али пре свега, у смислу (не)моралне поруке и (не)поседовања васпитног карактера. Неки

360 Више в.: *Чувај се, Ла Тур*, „Братство“, XV, 296 (10. фебруар 1959).

361 Више в.: *„Олуја“ и „Интерпол“*, „Братство“, XV, 297 (20. фебруар 1959).

362 Више в.: *„Кабиријине ноћи“ и „Мис Стон“*, „Братство“, XV, 308 (20. јун 1959).

363 Више в.: *Квалитет пре свега*, „Братство“, XVII, 344 (20. септембар 1977).

364 Више в.: *План Културно забавног центра за јуни; Премијера у Новом Пазару*, „Братство“, XVIII, 377 (30. мај 1978).

365 Више в.: *Са филмског платна; Шта све говоре филмови*, „Братство“, XIX, 425 (25. мај 1979).

366 Више в.: *Воја Брајовић у филму 'Другарчине'; „Другарчине“*, „Братство“, XIX, 452 (11. децембар 1979).

367 О филму *Ко то тамо пева*, тј. аутобусу у којем се радња филма одиграва, а који представља „место терора и лабораторију за испитивање менталитета“ (Lazarević Radak 2016, 131) више в.: Lazarević Radak 2016, 131–135.

368 Више в.: *Поводом филма 'Ко то тамо пева'; За један дан“*, „Братство“, XXI, 506 (16. јануар 1981).

369 Више в.: *Гледали смо; Весела нам тесна кожа*, „Братство“, XXIII, 617 (25. март 1983).

370 Више в.: *Против филма и биоскопа, Ситна киша и фурмани*, „Братство“, XXIV, 659 (27. јануар 1984).

371 Више в.: Ranković 1977.

од филмова који су били најављивани као популарнији јесу: „Тарзанов бес“ (коментар је да је већ виђено),[372] „Хлеб, љубав и фантазија“ (италијанска комедија, позитивно оцењена),[373] „Јачи од ноћи“ (источнонемачки филм),[374] „Опрости ми“ (италијански љубавно--криминалистички),[375] „Обад“ (совјетски филм, буђење националне свести и љубав),[376] „Дестри“ (амерички вестерн, али није клишеиран),[377] „Плачи, вољена земљо!“ (енглески филм о животу црнца с дивним пределима),[378] „Артисти и модели“ (музичка фантазија),[379] „Лете ждралови“,[380] „Интерпол“ (амерички),[381] „Принц глумаца“,[382] „Рат и мир“ (у Југославији потукао све послератне рекорде по броју гледалаца, пре свега због приче, а не због италијанске продукције),[383] „Пролеће живота“ (освојио бројне награде и добио титулу „велифилм“ или велефилм[384] срца),[385] „Кабиријине ноћи“ (италијански, бројна признања),[386] „Тихи Дон I, II, III“ (филм-епопеја),[387] „Дом у којем живим“,[388] „За ким звоно звони“,[389] „Пријатељско убеђивање“,[390] „Сунце се рађа“,[391] „Сам“,[392] „Клеопатра“ (суперспектакл),[393] „Последњи крици“ (филм који је добио лоше критике и никако није препоручљив за гледање, а и публика је лоше реаговала, јер је филм језе и ужаса),[394] „Црвени и

372 Више в.: *Филмски свет. Ништа ново код Тарзана*, „Братство“, XIII, 220 (1. јануар 1957).
373 Више в.: *Хлеб, љубав и фантазија*, „Братство“, XIII, 225 (20. фебруар 1957).
374 Више в.: *Јачи од ноћи*, „Братство“, XIII, 233 (10. мај 1957).
375 Више в.: *Опрости ми*, „Братство“, XIII, 240 (20. јул 1957).
376 Више в.: *Обад*, „Братство“, XIII, број 243, (20. август 1957).
377 Више в.: *Дестри*, „Братство“, XIII, 246 (20. септембар 1957).
378 *Плачи, вољена земљо!*, „Братство“, XIV, 277 (1. август 1958).
379 *Артисти и модели*, „Братство“, XIV, 278 (10. август 1958).
380 Више в.: *Лете ждралови*, „Братство“, XIV, 287 (10. новембар 1958).
381 Више в.: *„Олуја“ и „Интерпол“*, „Братство“, XV, 297 (20. фебруар 1959).
382 Више в.: *Гледали смо још један велики филм „Принц глумаца“*, „Братство“, XV, 298 (1. март 1959).
383 Више в.: *Најпосећенији филм код нас „Рат и мир“*, „Братство“, XV, 299 (10. март 1959).
384 Кованица „велефилм“ настала је у првој половини XX века и означавала је филм који је квалитативно величанствен или раскошан.
385 Више в.: *Пролеће живота*, „Братство“, XV, 302 (20. март 1959).
386 Више в.: *„Кабиријине ноћи“ и „Мис Стон“*, „Братство“, XV, 308 (20. јун 1959).
387 Више в.: *„Тихи Дон“ I, II, III*, „Братство“, XV, 318 (1. октобар 1959).
388 Више в.: *Дом у којем живим*, „Братство“, XV, 320 (20. октобар 1959).
389 Више в.: *За ким звоно звони*, „Братство“, XV, 321 (1. новембар 1959).
390 Више в.: *Пријатељско убеђивање*, „Братство“, XV, 322 (10. новембар 1959).
391 Више в.: *„Сунце се рађа“ и „Сам“*, „Братство“, XV, 323 (20. новембар 1959).
392 Више в.: *„Сунце се рађа“ и „Сам“*, „Братство“, XV, 323 (20. новембар 1959).
393 *Биоскопи*, „Братство“, XVII, 332 (28. јун 1977).
394 Више в.: *Са филмског платна; Шта све говоре филмови*, „Братство“, XIX, 425 (25. мај

поштени“ (коменатри о дужини филма – 3 сата).[395]

У жанровском смислу најчешће су давани следећи филмови: из Америке – вестерн, љубавни, криминалистички, ратни, акције и фантазије; из Италије – љубавни и комедије; из СССР-а – ратни и поратни, с темом буђења националне свести, борба против фашизма; из Индије – мелодраме и др.[396] Тако, „разноврсност по садржини илуструју филмови приказани у току 1957 године, међу којима је, поред осталих, било: 19 драма, 11 комедија, 7 из НОБ-а, 9 са социјалном и 9 са историском садржином, 18 ’Вестерн’ филмова итд.“.[397] Од седамдесетих година све су чешћи филмови фантастичне, тј. футуристичке и криминалистичке садржине од стране француске и италијанске продукције, али и совјетски и домаћи филмови с ратном и поратном тематиком. Дакле, сваки гледалац могао је наћи понешто за свој укус. Овакво репертоарско стање у жанровском смислу, на локалном нивоу, добрим делом се поклапа са стањем затеченим на државном нивоу седамдесете године: „од 10 најгледанијих страних филмова у 1970. години 5 су вестерни, 3 су мелодраме и филмови тензије, а свега 2 спадају у изузетне филмове (’Доктор Живаго’ и ’Бал вампира’ Романа Поланског). Од укупног броја гледалаца, 35% је гледало америчке филмове“ (Hadži-Slavković 1972, 178).

И на седницама Заједнице културе, Културно-забавног центра, али и у листу „Братство“ могу се пронаћи коментари на тему репертоарске политике. Ови су коментари углавном били позитивни у смислу разноврсности репертоара, па се тако 1959. године говори да је „репертоарска политика (је) добра, филмови су забавни, разноврсни по тематици, па мада неуједначени по квалитету, углавном су сасвим добро одабрани“.[398] Исте године помињани су и филмови који ће бити давани за градитеље ауто-пута, а репертоар је такође био разноврстан.[399] Као што је Био-

1979).

395 Више в.: *Црвени и поштени*, „Братство“, XXIII, 625 (20. мај 1983).

396 Овакав жанровски преглед употпуњује и преглед гледаности одређених жанрова у Југославији, са становишта омладинске публике, из 1986. године. Тако из истраживања произлази да су најпопуларнији „љубавни филмови (мелодраме) (30,4%), крими и шпијунски филмови (25,4%), авантуристички и акциони (23,6%), комедије (20,8%), историјски и ратни спектакли (18,5%), затим вестерни (15,8%), музички (13,3%), хорор (12,5%), психолошке и социјалне драме (10,3%), научнофантастични (8,3%), еротски и порнографски (8,3%) док је политички ангажоване филмове волело само 3,6% испитаника“ (Janjetović 2011, 213).

397 *Биоскоп „Црвена Звезда“ стекао поверење својих гледалаца*, „Братство“, XIV, 268/9 (1. мај 1958).

398 *Добро и разноврсно*, „Братство“, XV, 292–3 (1. јануар 1959).

399 Више в.: *Биоскопски репертоар за градитеље аутопута. Одличан избор филмова*,

скоп „Црвена звезда“ похваљиван за разноврсност, тако је, седамдесетих година, и биоскоп који је радио у оквиру Културно-забавног центра Радничког универзитета добио добре критике. У њему су приказивани филмови одмах након београдске премијере, а 1977. године давано је неколико филмова с фестивала „Пула 77“.[400] Неки филмови су чак давани и пре београдске премијере.[401] У листу „Братство“ често су истицани планови Културно-забавног центра и у оквиру њих представљани филмови који су планирани у наредној години.[402] Према једном испитивању и радници Текстилног комбината „Рашак“ рекли су да је репертоар добар и разноврстан, а највише окренут домаћој кинематографији.[403]

Што се тиче репертоарске политике, можда је највећу полемику изазивало приказивање комерцијалних филмова у великом броју, поготову од средине седамдесетих година. Ово је, пре свега, правдано економским разлозима,[404] што је у највећој мери и била истина. Наиме, лоша политика увоза филмова донела је губитке, али су увозници одбили да их сносе, те је настављено с приказивањем ових „неприхватљивих“ страних филмова „углавном у мањим местима наше земље, као да су негативни ефекти филма у тим мањим срединама – мањи. Уистину, ти филмови су пласирани у мањим местима углавном због тога што се сматрало да ће ту негативни ефекти бити мање уочљиви“ (Ranković 1977, 153). Грађани су радије долазили да погледају филм који ће им донети забаву, него уметнички филм,[405] те је и биоскоп, опстајући од продатих улазница, морао да се окрене увозу већег броја комерцијалних филмова. Тако је 1976. и 1977. године због приказивања уметничких филмова

„Братство“, XV, 310 (10. јули 1959).

400 Више в.: *Квалитет пре свега*, „Братство“, XVII, 344 (20. септембар 1977) и *Из Културно забавног центра, Разноврсност репертоара*, „Братство“, XVIII, 362 (7. фебруар 1978).

401 Више в.: *Филмофилскоп; Конан блуз*, „Братство“, XXIV, 661 (10. фебруар 1984).

402 Више в.: *План Културно забавног центра у априлу; Месец добрих филмова*, „Братство“, XVIII, 369 (28. март 1978.); *План Културно забавног центра за мај; За сваког по нешто*, „Братство“, XVIII, 374 (9. мај 1978); *Гледаћемо; Репертоар*, „Братство“, XXIII, 618 (1. април 1983) и *Филмоскоп, Култура за грицкање*, „Братство“, XXIV, 699 (9. новембар 1984).

403 Више в.: *Филмови и биоскопи...; Циљ је удовољити публици*, „Братство“, XIX, 409 (23. јануар 1979).

404 Више в.: *Филм, паре и култура; Добар, рђав – комерцијалан*, „Братство“, XXIII, 626 (27. мај 1983).

405 Када су у питању филмски гледаоци, И. Понделичек пише о онима који воле искључиво уметничке филмове: „високозахтевни гледалац изјављује да у биоскопу тражи уметнички доживљај“ (Pondeličeк 1968, 78).

приметна слабија посета.[406] Зато је 1978. године одлучено да се дају углавном комерцијални филмови, поготову лети, када је посета биоскопу свакако смањена.[407] Ипак, давани су и „добри“, уметнички филмови, али је и осамдесетих година било више оних „шесторазредних“.[408] Домаћи филмови су осамдесетих година, због економске кризе, често у техничком смислу били на нивоу шесторазредне стране продукције, али теме којима су се бавили свакако су биле ближе домаћој публици. Ипак, домаћи филм је и у уметничком смислу, тј. у одабиру тема и начину њихове обраде био на вишем нивоу од комерцијалних иностраних филмова који су нудили „шеторазредну забаву чије је (не)вредности свестан сваки иоле писменији гледалац“.[409] Оваква ситуација је била у складу с оном на државном нивоу када је у питању економски аспект увоза и дистрибуције филма. Наиме, већ педесетих година „филмска трговина потпала је под категорију домаће и спољне трговине, а мрежа филмске дистрибуције под категорију услужних делатности“ (Janjetović 2011, 181). Како би економски зарадили, дистрибутери су у већој мери увозили комерцијалне филмове – „у највећем броју случајева, радило се о америчким вестернима, ревијама и криминалистичким и филмовима о Тарзану“ (Janjetović 2011, 182), док су филмови из источноевропских земаља и домаћи филмови доносили мањи профит.

Путујући биоскоп и биоскопска култура на селу

Још један вид ширења кинематографске културе одвијао се кроз делатност путујућег/покретног биоскопа, који је имао важну улогу у ширењу културне свести и код становника руралних насеља – у селима око Новог Пазара. Оваквих биоскопа је у првим годинама након рата било неколико, тј. неколико установа поседовало је кино-пројекторе који су позајмљивани и вожени по селима како би се приказивале филмске пројекције, као што је нпр. 1950. године Срески одбор Народног фронта среза Дежевског добио свој путујући биоскоп.[410] За прву филмску пред-

406 Више в.: *Комерцијални филмови доносе позитивно пословање*, „Братство“, XVIII, 367 (14. фебруар 1978).

407 Више в.: *Из плана Културно забавног центра; Месец комерцијалних филмова*, „Братство“, XVIII, 386 (1. август 1978).

408 Више в.: *Водич до првог; Концентрација квалитета; Следећих десетак дана у Концертној дворани имаћете шта да гледате*, „Братство“, XXII, 599 (19. новембар 1982).

409 *Домаћи филм и стабилизација; Не пуцајте у приказивача*, „Братство“, XXIII, 610 (4. фебруар 1983).

410 Више в.: *Путујући биоскоп Среског одбора Народног фронта Среза дежевског*,

ставу овог типа биоскопа, сасвим очекивано, владало је велико интересовање, а она се одиграла у селу Шарoње, надомак Новог Пазара, 7. јула 1950. године.[411] Од 1955. године Биоскоп „Црвена звезда“ добија и један „путујући“ биоскоп, који покрива читаву новопазарску област.[412] Иако се у раду путујућег биоскопа вероватно није могао показати такав напредак као у раду градског биоскопа, имајући посебно у виду услове у којима су се приказивали филмови, посећеност оваквих биоскопских представа у наредном периоду бивала је све већа, на шта указују и наслови чланка у листу „Братство“ из 1957. и 1958. године – *Покретна кино-апаратура стекла своју сталну публику по селима*[413] и *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*.[414] Овоме у прилог иде чињеница да је одзив за филм „Тарзанов бес“ био изузетно велики, те је било очекивано да тако буде и за филм „Далеко је сунце“ који се давао 1958. године.[415] Публици је био прилагођен репертоар, па су се ове године давали углавном домаћи уметнички филмови, као што су „Зеница“ и „Последњи колосек“.[416] Због престанка рада путујућег биоскопа Радничког универзитета 1960. године, сматрало се да се ово морало решити што пре, како би се могла одржавати макар по једна пројекција у селима.[417] С великом жељом да се овај проблем реши и да се становницима села омогуће биоскопске пројекције, дата су два предлога: „да се преко овдашњег биоскопског предузећа организују представе преко путујућег биоскопа или да се иде на то да се у местима која су електрифицирана стационирају сталне биоскопске апаратуре (Дојевиће и Трнава). По нашем мишљењу боље је ићи на ово прво јер се већи број места обухвата а што је важно могла би се мрежа проширити с обзиром да је територија мања у односу на територију бившег среза коју је опслуживала једна покретна апаратура“.[418]

„Братство“, VI, 95, (7. јул 1950. година).

411 *Путујући биоскоп Среског одбора Народног фронта Среза дежевског*, „Братство“, VI, 95 (7. јул 1950).

412 Више в.: Малетић 1969, 452.

413 Више в.: *Покретна кино – апаратура стекла је своју сталну публику по селима*, „Братство“, XIII, 235 (1. јун 1957).

414 *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*, „Братство“, XIV, 263 (10. 03. 1958).

415 Више в.: *Покретни биоскоп стеао своју сталну публику*, „Братство“, XIV, 263 (10. март 1958).

416 Више в.: *Покретна кино – апаратура НО среза обилази наша села*, „Братство“, XIV, 288 (20. новембар 1958).

417 Више в.: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956 – 1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

418 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету

Поред идеје о поновном формирању путујућег биоскопа, као додатни учесници у ширењу биоскопске културе биле су и неке радне организације и школе у Новом Пазару. Тако су у Новом Пазару постојале и „три покретне кино апаратуре за уско трачне филмове и то: при Економској средњој школи при осмогодишњој школи у Новом Пазару и при Хигијенском заводу у Новом Пазару. До јануара месеца, покретна киноапаратура Хигијенског завода била је својина Секретаријата за просвету и културу бившег народног одбора среза Нови Пазар. Овај путујући биоскоп давао је биоскопске представе у следећим местима: Дежеви, Врановини, Шарању, Трнави, Лукарима, Дојевићу, Пожеги, Осаоници, Белим водама и Постењу. Просечно су грађани дотичних места скоро сваких 10 дана имали прилику да гледају по један филм“.[419] Овиме је делимично решен проблем биоскопских пројекција на селу, али то није могло бити трајно решење, јер се овај пројектор морао користити и за приказивање здравствених краткометражних филмова, који су се представљали публици углавном „током акција које Хигијенски завод спроводи на здравствено хигијенском плану на подручју наше општине као и на подручју општина Сјенице и Тутина“.[420] Школски пројектори махом су се користили „за приказивање наставних, а ређе уметничких филмова“.[421] Постојање кинопројектора у школама и Хигијенском заводу и поменуте пројекције образовних филмова потврђују чињеницу о образовно-васпитној функцији филма, која је била важан сегмент државне културне политике. Године 1958. спроведена је акција у којој су уз помоћ кино-кола Црвеног крста Србије, у читавом Срезу давани филмови везани за добровољно давање крви. Поред ових филмова пуштани су и други филмови везани за здравље, домаћинство, технику и науку, за децу и одрасле. Ова акција

и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

419 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г

420 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

421 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

имала је изузетно добар одзив публике.[422]

Од 1973. године путујући биоскоп био је све успешнији и по броју приказаних филмских пројекција и по посети. Те године је приказано 185 од 200 планираних филмских пројекција,[423] док је већ наредне године повећан број како уговорених пројекција (220), тако и приказаних (206). Повећани број биоскопских пројекција повезан је с адаптацијом неколико сеоских Домова културе. Велики успех био је остварен на финансијском плану, па је као подршку за рад Републичка заједница културе за новопазарски крај „као неразвијено подручје, издвојила 44.000 динара као помоћ за приказивање филмских представа на селу".[424] И наредних година настављен је тренд раста броја биоскопских пројекција, али и посетилаца, па је тако 1976. године „на 237 филмских представа било је присутно 23.340 гледалаца, односно у просеку 98 гледалаца по представи, што говори да код сеоског живља постоји велики интерес за филмом, а укупни приходи од улазница износе 63.000 динара, а цена по продатој улазници 2,5 динара".[425]

Када су у питању сеоске средине, репертоарска политика тежила је ка пројекцијама филмова с образовним карактером, а посебно домаћих филмова.[426] Године 1979. Центар за културу Радничког универзитета био је задовољан радом путујућег биоскопа, те се наводи да је домаћем филму „била посвећена нарочита пажња и брига и зато су домаћи филмови и најпосећенији били", а да је репертоар „био на завидној висини и исти је 95% на НИВОУ ГРАДСКИХ БИОСКОПА".[427] Истакнуто је да путујући биоскоп те године обилази сва села, девет сеоских домова културе, у којима постоје услови за приказивање филмова, те да је у тим селима програм био сталан.[428] Када се погледа и економски аспект на држав-

422 Више в.: „Братство", година XIV, број 287, 10. новембар 1958, стр. 4, „Кино-кола по селима".

423 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

424 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

425 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

426 Више в.: *Покретна кино – апаратура стекла је своју сталну публику по селима*, „Братство", XIII, 235 (1. јун 1957) и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

427 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

428 Више в.: *Култура на селу; У свом дому подстанар*, „Братство", XIX, 413 (20.

ном нивоу, тј. „набавна политика“ (преузето од З. Јањетовић 2011), због исплативијег комерцијалног, америчког филма, домаћи филм је чешће даван у сеоским срединама, него у граду, и то по неколико дана.

Године 1985. приметан је значајан обрт везан за путујући биоскоп, па тако и за опште стање домова културе у селу, расположивост финансијских средстава и опште проматрање потребе културе у селима. Оваква ситуација била је слика државне културне политике, која у овом периоду почиње да пропагира елитистичке вредности културе и уметности, а село оставља по страни. Тако су се и у случају сеоских биоскопа и домова културе могли запазити немар, запуштеност и недостатак жеље да се ситуација поправи, као и препуштање случају од стране мештана, па и од стране власти. Ово се могло видети кроз следећи текст, изнет на седници заједнице културе општине Нови Пазар: „Посебан проблем представља небрига мештана, а посебно омладине према домовима културе на селу, што онемогућава реализацију програма Дома Културе, нарочито код приказивања филмских представа, одржавања концерата, КУД ’Младост’ и гостовања из других места. У прошлој години су утрошена значајна средства за одржавање ових домова и исплаћени велики рачуни за потрошњу електричне енергије. Међутим, питање је, с обзиром на овакво понашање мештана, колико је оправдано и потребно улагати средства у поправке и одржавање домова и плаћање трошкова који нису у вези са програмима културе“.[429] Из свега овога је произишао и мали број пројекција које су приказане те године – 203 пројекције, које је посетило око 11.600 гледалаца, али и због тога што Дом културе није „располагао одговарајућим теренским возилом, које је набављено тек априла 1985. године“.[430] Наредне, 1986. године, такође су од СИЗ-а културе тражена средства од 700.000 динара за путујући биоскоп, како би могао што боље да обавља свој рад, као друштвено корисна активност, која се одвија у девет сеоских центара.[431] Ипак, с финансијском кризом у држави, тј. републици, па тако и у Новом Пазару, све слабијим пословањем институција културе, деградирањем села и све већом небригом о селу и његовим становницима, Домови културе на селу бивају у све горем стању. Због недовољних финансијских

фебруар 1979).

429 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

430 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

431 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л-22, Акта по деловоднику 1986, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

средстава, онемогућени су и одржавање и поправка ових домова о којима је бринуо СИЗ културе у Новом Пазару, па чак и приказивање филмског репертоара за који су накнаде биле велике и за које је, у том тренутку, Биоскопу „Црвена звезда“ недостајало теренско возило.[432] Проблеми до којих је долазило, а који су онемогућавали рад Домова културе, па тако и филмских пројекција, углавном су настајали услед неразумевања појединаца или одређених заједница из друге области, који су имали различите погледе на то шта би требало да се одвија у овим просторијама. Но, поред ових потешкоћа, треба имати у виду и објективне околности које су такође доводиле до смањеног броја предвиђених средстава, као што су грејање сале, празници, сезонски радови, временски услови, мањак кино-оператера-возача, мањак возила и др.[433]

*

Анализа представљене грађе указује на то да је локална културна политика имала сопствени печат и ту је самосвојност неговала кроз читав период социјализма, али се чврсто држала „прописане“ стратегије културне политике на републичком нивоу. С обзиром на све историјске, политичке и друштвене околности у којима је Нови Пазар опстајао до Другог светског рата, природан је спорији ток развоја одређених грана културе у односу на републички ниво, али је ипак током седамдесетих година Нови Пазар умногоме сустигао већа урбана насеља у Србији. Културна политика је пре свега била усмерена и прилагођавана потребама широких народних маса. Појединац је губио сопствени идентитет и утапао се у општи, колективни, те је на тај начин прихватао социјалистички идентитет, па самим тим – и нову културу.

Спровођењу социјалистичке идеологије несумњиво је у великој мери помогао и развој филма, тј. биоскопске културе. Чак и у периоду када је уметност бивала слабија, а забава све више била изражена, биоскоп је у Новом Пазару био и једини вид забаве који је био прихватљив за општинске челнике. Велики раскол између ФНРЈ и СССР-а, затим

432 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 113, Л-3, 10, 27. 1. 1986.

433 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године; ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године; ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977; ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979; ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

окретање ФНРЈ ка Западу, тј. Америци, донело је и у кинематографији велике промене. У овоме се најбоље очитује и однос локалне према државној културној политици, који је био слепо праћен, пре свега у погледу репертоарске политике. Мања неслагања између локалне и државне културне политике, тј. њеног сегмента – биоскопске културе, везана су за материјална средства која су на локалном нивоу била врло ограничавајући фактор. Такође, интересовање публике, која је посебно била окренута комерцијалним и домаћим филмовима, одсликава неку врсту локалне културе, оне која је још увек требало да се развија. Ипак, и на државном нивоу није се могло говорити само о уметничким филмовима, нити о публици која је била спреман да гледа само овакве филмове, чему су посебно допринели „увозници и продуценти, притиснути трком за новцем у условима полутржишне полудржавне, односно и договорне економије“, који су представљали „највећим делом забавне комерцијалне филмове без посебне вредности, а тзв. филмска штампа је деценијама оцрњивана као носилац шунд новинарства које се бави скандалима из живота ’звезда’ а не филмом као уметношћу“ (Janjetović 2011, 218).

Иако је након Другог светског рата Нови Пазар, изашавши из културног мрака, ушао у један сасвим нови – социјалистички „препород“, он је веома брзо подигао културни ниво и у понеким сегментима своје културно деловање изједначио с великим градовима у Републици. Репертоарска политика, технички изазови и новопазарска публика, градска и сеоска, борили су се са свим новитетима које је доносила културна политика државе и очигледно, и поред различитих потешкоћа, успевали су да се одрже на одређеном позитивном нивоу и то постигавши континуитет у својој биоскопској култури. Значај који је биоскоп имао није био само у културном погледу, већ је био и неки вид моралног уточишта за младе: „Кафане су пуне младих и коцкарнице, а то није добро, али је и биоскоп ипак пун. Дом омладине лоше ради. Ово су видови једине забаве за младе“.[434]

Дакле, можемо закључити да је биоскоп био омиљено место за забаву ван куће, како код младих, тако и код одраслих, чак и у периоду када су комунистичке власти скоро у потпуности управљале филмском продукцијом и репертоарском политиком биоскопа. Посебну популарност биоскоп стиче крајем педесетих година, с губљењем неограниченог управљања филмом од стране комунистичке власти,

434 Више в.: *Млади и њихова забава, Корзо, биоскоп и кафана*, „Братство“, XIX, 438 (28. август 1979).

када је држава „после раскида са Стаљином“ остала „без главног снабдевача ’правоверних’ филмова. (...) Отварање према Западу је нужно донело поплаву америчких и других западних филмова, који такође највећим делом нису одговарали идеалима твораца југословенске културне политике, али су били нужни ради попуњавања биоскопског репертоара. (...) С друге стране, ни југословенска филмска публика није сасвим одговарала комунистичком идеалу“ (Janjetović 2011, 217). Ипак, и у каснијем периоду социјализма (седамдесетих и осмадесетих година XX века), власт је успевала да управља филмском продукцијом и репертоарском политиком, пре свега уз помоћ одређене врсте контроле, али и уз помоћ финансија које је издвајала за прављење и увоз филмова.

III.2.2. Позориште и драмска делатност

Позориште је одувек било моћно средство за преношење различитих порука у друштву, а његова снага јесте и у просветитељској улози коју поседује и обавезности поседовања критичке свести представљене кроз уметничку форму. Као установа, позориште „има друштвено признату вредност“ (Ikonomova 1971, 138). Тако, у ФНР и СФР Југославији, позориште је било сегмент културе и уметности, када је реч о професионалним позориштима, али донекле и забаве, чији су садржај и начин рада, посебно у аматерским позориштима. често били координисани од стране државне културне политике, тј. политичких тежњи саме Партије.

Основна подела позоришта у држави, према начину рада, организацији, финансијским улагањима, запосленима, али и репертоару, била је на професионална и аматерска позоришта. Ми ћемо већу пажњу посветити аматерским позориштима, у које спада и позориште у Новом Пазару. И професионална и аматерска позоришта у периоду социјализма развијала су се паралелно, с тим што су аматерска често била у оквиру радничких универзитта или домова културе, а тек понеко је било самостална институција. О старини аматерских позоришта и важности коју су имала у формирању културе, посебно радничке класе, сведочи и чињеница да је прво „Радничко позориште“ основано још 1901. године у Београду.[435] Проблеми у финансирању такође су текли релативно паралелно и уједначено, као и проблеми с привлачењем већег броја публике. С тим у вези, крајем шездесетих година XX века предлагано је да се уведе нови приступ функционисању театра, што се односило

435 Више в.: Рабреновић 2008.

на „потребу тешњег повезивања са публиком“ (Милошевић 1968, 111), тј. потребе да позоришта размотре „уметничку и идејну анализу сопственог репертоара“ (Милошевић 1968, 111), јер су често „позоришни радници (су) склони да узроке сопствених недаћа приписују или нерешеним питањима уметничке политике или, много чешће, материјаним тешкоћама“ (Милошевић 1968, 112). Иако се и у професионалним позориштима тежило приближавању публике, које је у овом случају разматрано у правцу осавремењавања репертоара, а никако комерцијализције, чини се да се у аматерским позориштима ипак на други начин посматрало привлачење публике. Комерцијализација је била честа, представе постављане на класичан начин, често с мањом естетском вредношћу, која је понекад и критикована, али је ипак најважније било да се публика приволи позоришту, представа одигра макар неколико пута након премијере и одабере „подобан“ драмски текст.

Додатна посебност у раду, па с њом и проблеми, истицали су се на нивоу позоришта у „унутрашњости“[436] (мањим местима СР Србије), што Б. Милошевић посматра чак и као „специфичан феномен“. Можда су и највећа посебност ових позоришта ентузијастични делатници који су у појединим местима скоро искључиво својим залагањем успели да одрже позоришну праксу, јер је „у периоду буџетског финансирања културе, материјални положај позоришта у економски умерено развијеним крајевима био (је), разумљиво, врло тежак. Дотације позориштима су, сразмерно општим могућностима, биле мале, уметнички ниво ансамбла и представа низак“ (Милошевић 1968, 116). То потврђује и Ђ. Мањулов, истакавши да у аматерском позоришту „друштвено-економски положај аматеризма зависи у првом реду од самих аматера, од њихове упорности, виталности, квалитета њиховог стваралаштва и од тога колико постижу друштвену оправданост у својој средини“ (Мањулов 1970, 28). Дакле, како се побољшавао рад позоришних делатника – аматера, тако је расла и „помоћ друштвене заједнице, а тиме и материјална основа“ (Мањулов 1970, 28). Како би се премостили финансијски проблеми, али и у потпуности спровела демократизација културе, која је подразумевала стварање „услова да што већи број људи креативно учествује у култури“ (Cvetković 1970, 142), у Лесковцу су, 1970. године, донесени следећи предлози за функционисање позоришта: парола „позориште свих – позориште за све“ покушаће да оправда називе позоришта које у

436 „Појам унутрашњости одређен је, обично, нижим степеном економске развијености“ (Милошевић 1968, 116).

свом имену имају атрибут „народно“, затим је предложено бесплатно позориште, без благајне, што би било оправдано стварањем културне комуне више општина, која би финансирала и позоришта.[437] Постепено, проблеми с финансирањем се у већој мери решавају тек након формирања СИЗ-ова, тј. од 1974. године.

Када су у питању аматерска позоришта, бројни проблеми су се истицали током деценија функционисања ових установа, али је онај најважнији и увек присутан био – како да се публика приволи позоришту – одакле су покретана и питања цене улазница, репертоара, естетске вредности, извођача и др. Како је све повезано, истиче се и у размишљањима С. Селенића, касних шездесетих година XX века, која се односе на (не)спремност публике да дуго гледа једну исту представу, те из овога произлази и често мањи број поновљених извођења након премијере. Селенић такође сматра „да је, за публику без формираних позоришних навика, веома тешко створити репертоар који ће она, у целости, да прихвати. Прва последица оваквог стања могла би да се јави у облику остварења која су испод дозвољеног естетског нивоа“ (Milošević 1968, 114). Како би могли имати публику која ће бити редовна и волети позориште, потребу за позориштем „треба неговати од најранијих дана, како би временом постала мотивисана радња која ангажује шири спектар мотива – мотив радозналости (…), социјални мотив (…), когнитивни мотив (…) – што све чини да васпитање позоришног гледаоца јесте дуготрајан па и мукотрпан процес, нека врста посебног васпитања па и васпитна ’дресура’ за одређену форму и одређени садржај уметности (Ikonomova 1971, 138). На тај начин стварамо публику која ће волети позориште, али и ону која ће га макар поштовати, јер сматра да је то друштвено прихватљиво. Кроз период социјализма било је тренутака када је рађено на подизању ове потребе, посебно након рата и затим крајем шездестих година, када је сама публика била један од доносилаца финансијске подршке позориштима.[438] Дакле, може се закључити да људи иду у позориште, али „сразмерно својим економским могућностима, естетским и когнитивним потребама и културним навикама“ (Ikonomova 1971, 143).

437 Више в.: Cvetković 1970.

438 Разлози непосећивања позоришта били су следећи: „удаљеност места становања од позоришта, односно, лоше саобраћајне везе са позориштем“ (…), фактор умора. После осам часова проведених на радном месту, после превоза по закрченим улицама града, радни човек је – уморан човек. (…) При руци му је телевизор, радио, а може да скокне и до оближњег биоскопа. Ту је и обимна и разноврсна дневна штампа, илустровани магазини“ (Ikonomova 1971, 140).

*

Зачетак драмске уметности на територији Новог Пазара било је оснивање Омладинске драмске секције културно-уметничког друштва „Драган Марковић“, која је основана још у дане одржавања четвртог конгреса Савеза комунистичке омладине Југославије, 1934. године. Ова драмска секција имала је посебну важност, јер је то била прва омладинска драмска секција у Новом Пазару, која је за кратак временски период успела да прикупи велики број младих. Они су 27. новембра 1947. године извели премијеру Нушићевог комада *Београд некад и сад*.[439]

Велико залагање аматера, посебно након Другог светског рата, у самом почетку различитих самосталних културних група, а касније аматера у оквиру позоришта, донело је богат драмски програм Новом Пазару и поред увек актуелних различитих потешкоћа, а пре свега финансијских. Тако је већ 1946. године у Дому културе у Новом Пазару Позоришна секција Културно-просветног одбора Народног фронта одржала премијеру Нушићевог драмског комада *Госпођа министарка*. Нажалост, ова представа, судећи по критикама, никако није успела, режија је била лоша, а ни глума није заостајала у негативном смислу. Најгори међу свима био је суфлер, који се чуо целом салом и који је глумце дозивао по имену да изађу на сцену.[440] Ипак, треба разумети све ово, јер је реч о самим почецима ове позоришне групе, без икакве претходне помоћи или неког узора. Исте године, културна група Месног синдикалног већа у Новом Пазару дала је премијеру представе *Рудари*.[441] Премијере су се низале, а културне групе постајале су све боље. Дилетантска група Народног фронта у Новом Пазару освојила је публику и критику Гогољевом *Женидбом*. Премијера је постигла изузетне успехе, ван свих очекивања.[442] Године 1947. драмска група „Јединство” при Месном синдикалном већу у Новом Пазару одиграла је премијеру драме Мирослава Фелдмана *Из мрака*, у част двогодишњице Јединствених синдиката Југославије.

До формирања Градског аматерског драмског позоришта (1951. године), поред поменутих културних група, које су повремено давале представе, позоришни рад сводио се углавном на делатности драмских

439 *Омладинска драмска секција културно-уметничког друштва „Драган Марковић“ извела је Нушићеву комедију „Београд некад и сад“*, „Братство“, IV, 72 (4. децембар 1948).

440 Више в.: *Премијера Нушићеве комедије „Госпођа министарка“ у Дому културе у Новом Пазару*, „Братство“, II, 21 (20. 04. 1946).

441 *„Рудари“ на нашој сцени*, „Братство“, II, 23 (9. мај 1946).

442 *Новопазарска културна група приказала је Гогољеву „Женидбу“,* „Братство“, II, 35 и 36 (21. септембар 1946).

секција синдикалног културно-уметничког друштва „Рада Петровић“ и омладинског друштва „Рамиз Коца“.[443] Различите драмске дружине и секције при предузећима и школама деловале су све до 1991. године, с мањим и већим успесима у регионалним оквирима. Након оснивања Градског аматерског позоришта, ове су секције своје представе припремале и изводиле углавном за прославе одређених годишњица или празника и тек понека дружина се могла издвојити и отићи на неку аматерску смотру.[444]

Поред свих гостовања, Пионирске и омладинске сцене, као и Аматерског позоришта, треба поменути и драмске секције при КУД-овима и школама, које су, паралаелно с поменутим, живеле и радиле, својим током, и наступале углавном на прославама значајних јубилеја и државних празника.

Треба истаћи и то да су свих ових година повремено организоване представе културно-уметничких друштава, тј. њихових драмских секција и по селима у околини Новог Пазара, али то није имало значајнијег одјека у јавности.

Као још једна од значајних акција подизања свести о позоришној уметности у Новом Пазару, али и на републичком и државном нивоу, била је општа идеја о прилагођавању позоришне уметности радном човеку, која је формирана у оквиру културне политике. Ова идеја је у Новом Пазару спровођена на два начина: одабиром репертоара који се углавном базирао на домаћим комадима с тематиком лако разумљивом и блиском обичном човеку и његовој свакодневици и представљањем ових представа (углавном гостујућих) у радним организацијама. Неки од најпопуларнијих наслова, тих седамдесетих година, били су *Трн*, *Сумњиво лице*, *Госпођа министарка*, *Све приче сличе* и др.

*

У периоду од педестих до деведесетих година, значајну улогу у драмском животу имало је пре свега Градско аматерско позориште у Новом

443 Више в.: *У Новом Пазару основаће се Градско аматерско позориште*, „Братство“, VI, 98 (25. октобар 1950).

444 Године 1983. Драмска дружина „Ослобођење“ из Новог Пазара учествовала је на Регионалној смотри позоришних аматера Србије без покрајина, где је извела југословенску премијеру комада „Краљ IV“, једну „врло дотерану“ представу редитеља Граховјака. Ова дружина представу је извела „са аматерима међу којима је половина први пут на сцени“ (*Pozorišni amaterizam u SR Srbiji* 1983, 36), али је то није омело у квалитету извођења, те је према оценама оно било „пријатно репертоарско изменађење“ (*Pozorišni amaterizam u SR Srbiji* 1983, 37).

Пазару. Идеја о оснивању овог позоришта донела је са собом пре свега просторни проблем, који је најпре морао бити решен. Тако се, 1950. године, „на иницијативу и заузимање ондашњег Просветног одсека, а првенствено на иницијативу и заузимање ондашњег претсједника отсјека Мија Радовића, прибављају потребна средства и прилази изградњи позоришне сале са најнужнијим просторијама. До краја 1950 године сала са 336 сједишта је потпуно довршена а уз њу и најпотребније мање просторије“.[445] Уз одлуку Градског народног одбора да се из годишњег буџета редовно издваја одређена сума за финансирање ове делатности (па тиме и за хонорарне службенике), створени су неопходни предуслови за формирање Градског аматерског позоришта.

Након уређивања сале Савет за просвету Градског народног одбора у Новом Пазару, јануара 1951. године, прослеђује предлог о оснивању Градског аматерског позоришта Министарству за науку и културу Народне републике Србије. Поред идеје о културном уздизању, коју би подржало оснивање позоришта, јавила се и једна, можда и битнија, идеолошки заснована идеја, која би требало да потпомогне отварање позоришта и активнију драмску делатност. У питању је била идеја о убрзавању процеса „преваспитавања маса, нарочито жена муслиманки, сакривених иза зидина феудалног система васпитања“.[446] Ове муслиманске жене требало је да скину зар и ферећу након доношења Закона о забрани зара и фереће 1950. године. С обзиром на то да је овај разлог посебно истакнут у предлогу о оснивању позоришта, јасно је да је идеологија у овом периоду играла значајну улогу и била покретач већине културних програма. Вођено овим, али и бројним другим идеолошким разлозима, Министарство за науку и културу дало је сагласност за отварање Градског аматерског позоришта, под условом да се самостално финансира, тј. да „покрива материјалне издатке пошто личних, као аматерско позориште неће ни имати“.[447]

Градско аматерско драмско позориште са седиштем у Новом Пазару званично је почело с радом 3. фебруара 1951. године,[448] премијером Нушићевог дела *Протекција*, а управа овог позоришта је – веома агилно делајући – већ била направила и репертоар за месеце фебруар, март и

445 *Градско аматерско позориште у Н. Пазару,* „Братство“, X, 168 (1. мај 1955).
446 АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 1950–1951, 30, 26. 1. 1951.
447 АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 1950–1951, 30, 26. 1. 1951.
448 Више в.: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 167 (16. април 1955) и *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 168 (1. мај 1955).

април.[449] Може се рећи да се деловање овог позоришта ослањало на скромне, али ипак значајне клице позоришног живота у овом крају – предратни рад тзв. дилетантских секција новопазарске гимназије, те рад друштва „Гајрет“, Јеврејске културне групе, Удружења Југословенске омладине (уз потешкоће и материјалне и просторне природе); ратно и послератно деловање културне групе Антифашистичког већа народног ослобођења Санџака (АВНОС),[450] послератно деловање Културне групе Народноослободилачког фронта у Новом Пазару (НОФ) од 1945. године, као наследника АВНОС-а[451].[452]

Раду Градског аматерског драмског позоришта предстојали су озбиљни и нимало лаки задаци окупљања сталне глумачке екипе и организационог учвршћивања позоришта, како би квалитет извођења достигао завиднији уметнички ниво, али је та врста проблема била премостива у времену за које су били карактеристични ентузијазам и полетност на многим плановима – постојао је „довољан број људи, нарочито из редова просветних радника, који су увјек спремни да се прихвате неке улоге“.[453] Позориште је већ у првим годинама свог постојања било доста успешно (за овај ниво и потребе) – „створена је посебна библиотека за потребе позоришта; побољшани су услови за рад извођача појединих програма; учињен је значајан напредак на побољшањима у погледу режије, глуме, технике рада и сл.“ (Малетић 1969, 451). Репертоар је био богат и разноврстан, а све је то било могуће „с обзиром на разноврсну етничку и националну структуру“ (Малетић 1969, 452).

Већ прве године постојања позоришта изведена је премијера комада *Породица Бло*, Љубинке Бобић, која је добила позитивне критике.[454] И током наредних година новопазарско позориште наставило је с извођењем значајнијих драмских текстова, па је тако 1954. године започело сезону

449 Више в.: „Братство“, 102 (1951).

450 Ова културна група премештена је из Бијелог Поља у Нови Пазар одмах по његовом ослобођењу 1944. године, а најпре је бројала само тринаест чланова, да би се касније око ње окупио знатнији број делатника, углавном омладинаца.

451 Око ове културне групе окупио се велики број заинтересованих чланова и она је била присутна својом позоришном делатношћу у околним већим варошима и селима све до 1948. године, када прераста у Културно-уметничко друштво „Рада Петровић“ у Новом Пазару.

452 Више в.: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство“, X, 167 (16. април 1955) и Поповић и др. 2008.

453 *Градско аматерско позориште у Н. Пазару,* „Братство“, X, 168 (1. мај 1955).

454 Више в.: *Успео наступ Градског аматерског позоришта*, „Братство“, IX, 109 (10. октобар 1951).

премијером Толстојеве драме *Васкрсење*, након чијег су извођења критике углавном биле позитивне; тако се могло прочитати и то да је углавном постигнута уједначеност у глуми и дикцији.[455] Надаље, ситуација у овом културно-уметничком сегменту живота у Новом Пазару постаје све перспективнија. „Доласком за директора професора Ратка Пауновића, крајем 1953 године Позориште се организационо потпуно сређује, репертоару се приступа са више пажње, припрема комада врши се на вријеме, учесници представа односе се дисциплинованије, а и Градски народни одбор све више увиђа потребу и значај једне овакве културне установе и пружа јој озбиљну материјалну помоћ".[456] Током 1954. и 1955. године у новопазарском позоришту постављају се на сцену све захтевнији комади, и оно већ учествује на фестивалу „друг Божа Поповић" аматерских позоришта НР Србије у тадашњем Светозареву (данас Јагодина). Тако се у листу „Братство" оптимистично и уз исказивање задовољства постигнутим закључује следеће: „Наше градско аматерско позориште на добром је путу, а ствар је свих нас да му укажемо помоћ. Свакако на првом мјесту је дужност народних власти да му укажу још већу материјалну помоћ. За наше санџачке прилике и услове, с обзиром на разноврсне, првенствено објективне тешкоће, 220 датих представа за протеклих 10 година је озбиљан допринос културном уздизању народа овога краја".[457] Нажалост, поред уложеног труда, позориште није имало ниједног сталног глумца, па се његов рад и даље базирао на добровољном учешћу заинтересованих појединаца. У изворима се чита да су се истицали директор и редитељ позоришта, а у помоћ су пристизали и љубитељи позоришта, њих тридесетак, међу којима је било и неколико талентованих ученика Учитељске школе.[458] Посетиоци Позоришта сматрали су да је Позориште напредовало у раду већ у своје прве три године функционисања. Највећа замерка Позоришту била је та што још увек није постојао стални репертоар и што се све заснивало углавном на добровољном раду.[459] Како би се подстакао овај добровољни рад планирано је да се пређе на систем награђивања, што је представљало један од основних подстицајних система у државној културној политици, тј. награђивање према резултатима рада била је платформа система.[460]

455 Више в.: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару отворило овогодишњу позоришну сезону премијером „Васкрсења"*, „Братство", IX, 155 (18. октобар 1954).

456 *Градско аматерско позориште у Н. Пазару,* „Братство", X, 168 (1. мај 1955).

457 *Градско аматерско позориште у Н. Пазару,* „Братство", X, 168 (1. мај 1955).

458 Више в.: *Градско аматерско позориште у Н. Пазару*, „Братство", X, 168 (1. мај 1955).

459 Више в. у: *Уз једну заборављену годишњицу*, „Братство", IX, 146 (2. фебруар 1954).

460 Више о последицама награђивања у култури в.: Драгутиновић, Јовановић и

Године 1955. Градско аматерско позориште, као и сва предузећа и установе, „прелази на облик друштвене самоуправе. Поред Управног и Надзорног одбора позориштем ће се бавити и Позоришни савет, Уметнички савет и Репертоарни одбор“.[461] Требало би скренути пажњу и на то да је друштвена самоуправа подразумевала укључивање неуметника у рад, организацију и вођење установе културе, те да се даљи рад, идеје и акције, као и репертоарска политика, морају посматрати у светлу оваквих промена. Дакле, културне институције све више су биле посматране у светлу економске добити, тј. приближавања начина рада привредним институцијама, али и већег ослушкивања потреба друштва и прилагођавања, тј. усмеравања културних програма у правцу обликовања друштвеног живота омладине и радних људи.[462] Самоуправна управа Позоришта од самог почетка почела је да спроводи своје идеје у дело и да репертоар шири тако да се у њему за свакога могло пронаћи понешто. Ове године одиграна је премијера комедије Пере Будака – *Клупко*, а након премијерне представе извођено је и мноштво реприза: даване су по две представе у дану, и то једна за Савез жена – преко дана, а друга увече – за грађанство.[463]

Године 1956, Градско аматерско позориште мења име у Аматерско драмско позориште у Новом Пазару.[464] Осим имена у раду Позоришта није се ништа променило, те је оно наставило с активним радом. Како је ово била јубиларна година Јована Стерије Поповића, позориште је извело Стеријино дело *Кир Јања*.[465] Важно је истаћи и једну новину која се десила исте године. Ово позориште расписало је конкурс за курс глуме, по чијем завршетку је планирано да буду обављени испити и подељене дипломе, а да се на самом крају курса, током лета, може гледати и испит из глуме.[466] Током летњег периода Позориште је припремало још нових активности о којима се може прочитати у локалној штампи, а то су Вече црначке драме (три једночинке) и Вече комедиографа (француска,

Милетић 1970.

461 *Место, улога и задаци Градског аматерског позоришта у будућем срезу,* „Братство“, X, 172 (1955).

462 Више о самоуправљању у култури в.: Ђукић 2010 и Doknić 2013.

463 Више в.: *Уз премијеру „Клупка“ у Аматерском позоришту у Новом Пазару, Један уметнички доживљај*, „Братство“, X, 181 (18. новембар 1955.) и *Једанаеста представа „Клупка“*, „Братство“, XII, 188 (1956).

464 Више в.: Поповић и др. 2008.

465 Више в.: *Јубиларна година Јована Стерије Поповића 1806-1856-1956*, „Братство“, XII, 189 (1956).

466 Више в.: *Управа Аматерског драмског позоришта у Новом Пазару организује курс глуме*, „Братство“, XII, 194 (10. април 1956).

енглеска и домаћа комедија), при чему сазнајемо и да се за те вечери тражио мањи оркестар, као и добри певачи.[467] Репертоарска политика била је, очигледно прилично усмерена ка забавној копмпоненти, можда и више него до сада, што не искључује ни могућност да је нови састав управе размишљао о томе шта би могло да привуче већи број гледалаца. Дакле, и у ову институцију културе постепено је увођен тржишни систем размишљања и пословања,[468] који је ишао паралелно с укључивањем неуметничког дела управе у позоришни рад и одлучивање, тј. с развојем и функционисањем самоуправног система. Тржишни систем, барем када је у питању аматерска делатност, а посебно аматерско позориште, може се рећи да је допринео економској стабилности институције, али је можда умањио њен уметнички ниво, иако је ова институција све више тежила ка професионализму и таквој врсти пословне стабилности.

Све ово потврђује и иступање позоришта 1956. године, са својим захтевима да постане установа са самосталним финансирањем, да добије 371.000 динара као рефундацију за досадашње обавезе и да добије могућност да изнајмљује своју салу. Новац који је позориште тражило није добијен од Савета за просвету, који је био надлежан за позориште, али је изнајмљивање сале дозвољено.[469] Како би се убудуће смањили трошкови Позоришта, Савет је предложио следеће: „а. – да се убудуће позориште оријентише на комаде који не изискују веће материјалне издатке, а чија садржина има одговарајући васпитни и идејно-политички квалитет, б. – да се убудуће редитељи не плаћају месечно него по спремљеном комаду; в. – да се Позориште оријентише на разне облике гостовања, који ће оживети културни живот у Новом Пазару“.[470] Поред финансијских проблема, који су сасвим очигледно условљавали и одређену, мање уметничку и мање финансијски захтевну репертоарску политику, Савет је ипак сматрао да је позориште давало уметнички квалитетне представе и „да је избор комада углавном био правилан“.[471] Ово је свакако подразумевало и истицало важност идеолошке исправности, као и економске

467 Више в.: *Припрема Аматерског позоришта за нову сезону*, „Братство“, XII, 202 (1. јул 1956).

468 Више о тржишном систему у култури и приближавању културе привреди в.: Ђукић 2010 и Doknić 2013.

469 Више в.: ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952 – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

470 ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952 – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

471 ИАРНП, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952 – 14. 1. 1955. год, 13. 4. 1956. године.

доступности наспрам уметничке висине.

Значајан сегмент Аматерског драмског позоришта у Новом Пазару представљала је и Пионирска секција. У извођењу ове секције, године 1957, представа *Снежана и седам патуљака* постигла је изузетан успех – видело ју је преко 4.000 гледалаца. Поред ове секције, на приредби су учествовали и ученици „Вежбаонице“, чија је представа *Пепељуга* такође привукла велику пажњу публике. Пионирска секција имала је чак шеснаест наступа током лета исте године.[472]

За 1958. годину везују се два такмичарска и један организациони успех Позоришпта. Новопазарско Позориште учествовало је на Фестивалу аматерских позоришта Србије у Смедеревској Паланци,[473] као и на Зонском такмичењу у Краљеву с комедијом Пере Будака *Клупко*, и тада је освојило прво место.[474] Исте године ово је позориште било организатор малог позоришног фестивала, што је било значајно, јер је фестивал допринео упознавању и зближавању глумаца-учесника из различитих крајева НР Србије, као и размени њихових искустава везаних за глуму.[475] Нова позоришна сезона отпочела је те године с извесним закашњењем, јер је пре почетка сезоне требало да се одржи седница на којој ће се договарати о начину отварања сезоне и њеном најављивању пригодним програмом. Такође, било је предвиђено да у новој сезони аматери у целини преузму бригу око рада позоришта, па чак и да обављају административне послове, а за ове се послове пријавила и неколицина просветних радника.[476] С обзиром на то да је делатност аматеризма, на државном нивоу постепено опадала од друге половине педесетих до прве половине шездесетих година XX века, жеља да се аматерима у потпуности препусте послови Позоришта у Новом Пазару била је у складу с размишљањима на нивоу државне културне политике која су ишла у правцу разматрања проблема и помоћи аматеризму.[477] Иако је организација Позоришне сезоне била осмишљена, сезона није отпочињала због великих тешкоћа с којима се сусрело Позориште, тј. због недостатка материјал-

472 Више в.: *Три хиљаде гледалаца бајке Снежана и седам патуљака*, „Братство“, XIII, 236 (10. 06. 1957) и *Преко 400 посетилаца*, „Братство“, XIII, 240 (20. 07. 1957).

473 Више в.: Поповић, Голош, Спасовић, Муртезић и Шкријељ 2008, 211.

474 Више в.: *Аматерско позориште у Реонској смотри у Краљеву*, „Братство“, XIV, 264 (20. 03. 1958) и *Наше позориште освојило прво место у Краљеву*, „Братство“, XIV, 265 (01. 04. 1958).

475 Више в.: *Тако се зближавају људи, Поводом малог позоришног фестивала*, „Братство“, XIV, 272 (10. 06. 1958).

476 Више в.: *Позоришна сезона почеће комадом „Карлова тетка“*, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958).

477 Више в.: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. 02. 1966.

них средстава, иако су се сви ангажовани трудили да припомогну. Тако је у последњем тренутку Народни одбор Општине Нови Пазар одлучио да дâ 1.000.000 динара позоришту као помоћ, а поред њега дотација је стигла и од Одбора Среза у износу од 200.000 динара за гостовања по Срезу.[478]

И поред ових помоћи, Позориште је скоро престало с радом „почетком септембра 1958. године оснивањем Радничког универзитета у Новом Пазару, у чији састав улази, али се рад своди на повремено организовање позоришних представа“ (Поповић и др. 2008, 211). Тако је прва представа у овој позоришној сезони најављена тек за 29. новембар 1958. године.[479] Дакле, с оснивањем Радничких универзитета у читавој Републици почињу припајања аматерских институтција под њихов кров, чиме се губио статус самосталних институција, као што је то било нпр. Аматерско драмско позориште у Новом Пазару.

Шездесете године доносиле су већи број гледалаца у позориште, посебно због рада на демократизацији културе,[480] али је због проблема организације, недовољног броја уметника и финансија, број позоришних представа и њихов квалитет значајно опадао.[481] Да би се надокнадио рад позоришта, постала су све чешћа гостовања других позоришта у Новом Пазару. Тако су само у току 1960. године у Новом Пазару гостовала следећа позоришта: Југословенско драмско позориште, које је дало 2 представе којима је присуствовало 550 гледалаца, затим „Крагујевачко народно позориште 3. предстве, 850 присутних, Ивангрaдско аматерско позориште 1. представа 250 присутних“.[482] У овоме стилу наставио се

478 Више в.: *У добар час, Позориште добило 1.200.000 динара*, „Братство“, XIV, 267 (20. април 1958).

479 Више в.: *Аматерско драмско позориште у кризи, Безброј тешкоћа и проблема*, „Братство“, XIV, 288 (20. 11. 1958).

480 „Напори који се, нарочито неколико последњих година, улажу у правцу демократизације културе стварањем услова да што већи број људи креативно учествује у култури, да још више буде оних који ће духовне вредности доживљавати као највећу људску потребу и потврду смисла људске заједнице – ти напори изражавају степен нашег сазнања о потреби демократизације културе и нужности мењања статуса културе“ (Cvetković 1970, 142).

481 И на нивоу државе, када су у питању позоришта „у унутрашњости“, шездесетих година XX века, говорило се о овим проблемима: „У тесној вези са економским положајем у којем се налазе позоришта у унутрашњости, треба разматрати и њихове уметничке резултате. Опште је познато да је уметнички ниво позоришта у унутрашњости знатно нижи, него што је то случај у културним центрима. Оваква ситуација је делимично оправдана иразумљива: способнији, а нарочито млађи уметници, чак и по цену материјалних губитака, радије остају у неком позоришту у културном центру, јер им оно отвара перспективу веће уметничке афирмације“ (Milošević 1968, 116).

482 ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е

рад позоришта, те је оно 1965. године стекло право да буде „домаћин највеће ревије драмских уметника Србије, Републичког фестивала драмског уметничког аматеризма“ (Малетић 1969, 452), што је било од изузетног значаја.[483] Тих, шездесетих година, позоришни аматеризам био је на високом нивоу и у Републици, а посебно му је доприносио Фестивал аматерских позоришних представа и драмских секција, као и смотре које је сваке године организовао Савез аматерских позоришних друштава Србије.[484]

Почетком седамдесетих година Позориште је било активно, али није радило пуним интензитетом, како се од њега очекивало, пре свега због финансијских проблема. Крајем шездесетих година дошло је до привредне реформе у држави којом је био захваћен и друштвено-економски положај позоришта. С тим у вези, посебне тешкоће у материјалном смислу доживела су позоришта *у унутрашњости*: „Потреба да резултатима сопственог рада оправдају своје постојање, наилази, врло често, на објективне препреке у срединама у којима та позоришта делују“ (Milošević 1968, 117). Велики проблем био је и подизање свести за потребом драмског живота код публике,[485] као најнеопходнијег елемента за функционисање позоришта и квалитета програма који би се представљао,[486] а што је такође било повезано с новим системом финансирања позоришта – „приход који позориште оствари од гледалаца поставља се као – основ тог система“ (Ikonomova 1971, 134). С финансијским и кадровским проблемима Позоришта, седамдесетих година, али и с развојем позоришне публике и стицањем свести о потреби драмске делатности, још су учесталија постала гостовања позоришта из других градова Републике, државе, па и иностранства. Тако се позоришни живот Новог Пазара седамдесетих година свео углавном на ова гостовања,[487] а његово Аматерско драмско

Нови Пазар, VIII седница, 21. 02. 1961.

483 Градско аматерско позориште у Новом Пазару, било је организатор бројних, углавном мањих фестивала, који су се одржавали поводом јубилеја, Дана младости, Дана ослобођења града и др.

484 Више в.: АС, Г-335, 3, 06, 341, 11. 2. 1967.

485 Гледалац постаје одговоран за претрајавање позоришта, што значи да овиме постаје и активан учесник у делатности позоришта.

486 Како Б. Милошевић истиче: „Врло често позоришта у унутрашњости, својом уметничком политиком, потхрањују претпоставке специфичне духовне климе која је саставни део тзв. духа провинције. Овако конципирана уметничка политика своди се на безрезевно пристајање на низак уметнички ниво представа, са мотивацијом да је то једини начин самоодржавања“ (Miloševi ć 1968, 117).

487 Гостовања професионалних позоришта стимулисала је Републичка заједница културе, пре свега финансијски. У 1976. години, у Новом Пазару гостовала су следећа позоришта

позориште свој рад свело је на минимум. Већ у самом почетку проблем су биле финансије којима би се обезбедили долазак гостију, смештај, храна и др. Тако је 1972. године од планом предвиђених (план Радничког универзитета) двадесет осам представа реализовано само једанаест, јер је изостала финансијска подршка Републичке заједнице за културу СР Србије, те је сав финансијски терет пао на локалну Заједницу културе.[488] Година 1973, означена је као година навикавања и привлачења аудиторијума позоришној уметности. Ова година била је и прекретница, тј. одскочна даска ка боље и квалитетније организованом драмском животу у Новом Пазару, пре свега тако што је разбијен табу да гостовања других позоришта представљају велике губитке за овај град, јер нема довољно гледалаца. Учињени су велики напори да се привуче што већи број драмске публике, убеђивањем различитих организација да откупе одређену представу и на тај начин обезбеде публику, што је био случај и у великом броју позоришта у другим деловима СР Србије.[489] Овај делимично репресиван начин обезбеђивања публике ипак је имао и своју позитивну страну – представљање драмског дела публици и самим тим потенцијално рађање драмских љубитеља. Приказано је једанаест представа, које су биле за свачији укус и по садржини и по квалитету, те је уз помоћ свих наведених мера успешно повећан број посетилаца позоришних представа. Као и до тада, највећи проблем представљале су финансије. Због одбијања суфинансирања гостовања од стране Републичке заједнице за културу, Заједница културе општине Нови Пазар морала је на све начине да се довија, како би обезбедила што више квалитетних представа. Како би се сагледале потешкоће с којима се сусретала Заједница културе Нови Пазар, што је оставило последице и на читав културни живот Новог Пазара, биће представљен сегмент из Извештаја о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1973. годину: „Но када се зна да смо за позоришне представе Финансијским

са својим представама: *Буба у уху* ЈДП, *Мистер долар* ЈДП, *Странац* ЈДП, *Трен* ЈДП, *Избирачица* Београдско позориште, *Дундо Мароје* Београдско позориште, *Покондирена тиква* Београдско позориште, *Покојник* Београдско позориште, *Ожалошћена породица* Театар „Јоаким Вујић“, *Светозар Марковић* Театар „Јоаким Вујић“, *Делије на Бихаћу* Театар „Јоаким Вујић“, *Краљ Лир* Театар „Јоаким Вујић“. О овоме више в.: АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971. Док, за 1977. годину, СИЗ културе Нови Пазар захтева да се преиспитају гостовања, јер су нека позоришта изостављена за Нови Пазар и траже да те године буду укључена следећа позоришта: ЈДП, Народно позориште из Београда, Луткарско позориште из Ниша, Београдско драмско позориште и три представе позришта из Крагујевца. Више в.: АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977.

488 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

489 Више в.: Cvetković 1970.

планом издвојили само 27.000 дин; а од Републичке заједнице културе нисмо добили никакву помоћ, онда се више није могло ни учинити. Да не говоримо да неки градови из унутрашњости Србије, за позоришне представе издвајају и по 20 милиона динара, да је рецимо, Чачак добио помоћ од Републичке заједнице у износу од 8,5 милиона динара, већ само да наведемо податак да откуп једне позоришне представе / 'Коштана' Народно позориште из Београда / стаје 3,6 милиона динара, скоро милион динара више него што смо ми издвојили за годину дана. Навешћемо још један податак који сам по себи много говори. Београд сваку продату улазницу дотира са 7500 старих динара, а ми са 334 стара динара. Податке наводимо да би се поређењем могло доћи до одређених закључака који говоре о нашим могућностима, тачније, о нашој немоћи да обезбедимо далеко већи број квалитетних представа".[490] И наредне, 1974. године, наставила се борба за финансије, квалитетније представе и привлачење публике. Поред реклама и најјефтинијих позоришних улазница у Србији (сем Лесковца који је то питање решио самоуправним споразумом и обезбедио бесплатне улазнице),[491] позоришна сала остала је скоро празна током представе *Стража под Козаром*, што је можда могло да се образложи и лошим текстом представе. С обзиром на то да је Заједница културе Нови Пазар на све ове начине покушавала да формира позоришну публику и да културне програме учини доступним сваком грађанину, остаје отворено питање шта је то што је одбијало грађане или шта је заправо требало урадити како би се привукла публика?[492] Можда је решење овог проблема лежало у начину на који је успешно пословало Народно позориште у Лесковцу. Свакако, можемо закључити да проблем нису биле цене улазница, већ да је „у питању умешно коришћење заједно стечених средстава на начин који им обезбеђује да се најпогодније друштвено потврде и оплоде" (Cvetković 1970, 144). Поред свега, и даље је било неких позоришних гостовања, као 1975. године, када је Дом омладине био организатор двеју позоришних представа „које је реализовао у сарадњи са Радничким универзитетом 'Ђуро Салај' из Београда. Театар поезије дао је представе 'Субота', 'Белешке једне Ане'. Представе је гледало 1.650 лица".[493] Гостовања позоришних представа из

490 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

491 Предложено је „представницима привредних организација да удруже средства у солидарни фонд позоришног динара" (Cvetković 1970, 144).

492 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

493 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине

Београда, Крагујевца и Титовог Ужица настављају се у Новом Пазару, а број публике се ипак повећавао, иако то није значило да је оформљена стална позоришна публика. Највећи проблем и даље су остале финансије, али је квалитет репертоара био мало бољи.[494] За стимулацију гостовања професионалних позоришта у сезони 1975/1976. године, СИЗ културе Нови Пазар је коначно, од Републичке заједнице за културу РС, добио 54.000 динара, од чега је утрошио 36.000 динара.[495]

Драмски живот Новог Пазара углавном се базирао на гостовањима позоришта и анасамбала из других градова, те је тако, крајем седамдесетих, дошло до идеје да се поново, као самостална институција, оформи Аматерско позориште, јер је овај град имао традицију у аматерској драмској делатности. Тако је, крајем 1979. године, формирана Драмска секција млађих чланова, али успех није постигнут и са старијим узрастом. Ипак, средњорочним програмом развоја културе било је планирано да се до 1980. године оформи Аматерско позориште у Новом Пазару, те је у том правцу и настављено с радом, јер су створени потребни услови.[496]

Коначно, након изласка из Радничког универзитета, велики успех на драмској сцени Новог Пазара постигнут је отварањем Аматерског позоришта са сценама за омладину и пионире, после престанка рада бившег Градског аматерског позоришта као самосталне институције, од којег су прошле чак две деценије. Већ у току прве године, 1980, приказано је шест представа, а критике су биле углавном позитивне. Поред позитивних ставова, као што је тај да су „његовим постојањем створене (су) велике могућности уметничког исказивања аматера“,[497] били су исказани и недостаци у раду – „нема стручних лица која ће га водити, то у наредном периоду остаје као трајан задатака обезбеђење бар једног професионалног редитеља“.[498] Овај проблем је убрзо решен тако што је ангажован професионални редитељ, те је већ крајем 1980. године виђена реализација две представе: *Бајка о цару и пастиру* за пионире и *Река без обала* за омладину. Како би се решили сви проблеми и рад био у потпуности

Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

494 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

495 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

496 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. године.

497 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

498 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

могућ, планирано је да се запосле редитељ, сценограф и техничко лице, а СИЗ културе Нови Пазар би бринуо о свим потребним финансијама. Поред овога, идеја је била и да се у 1981. години отвори сцена за одрасле и да се на тај начин употпуни рад Позоришта. Напретку у формирању активнијег и квалитетнијег драмског живота Новог Пазара, допринео је и Семинар за позоришне редитеље – аматере, који је трајао (само) три дана, али је пружио основне смернице у раду аматера редитаља на територији Новог Пазара, Тутина и Сјенице.[499] Жеља за унапређењем, према свим подацима, доводи позориште до стављања на виши аматерски ниво који се постепено креће ка професионализму.

Након три године од поновног оснивања Аматерског позоришта, оно се сусрело с потешкоћом у раду изазваном изненадном смрћу редитеља Панића, кога је привремено заменио професионални глумац из Шапца, Раде Михаиловић, поставивши драму *Чешаљ*, Фадила Хаџића. Ипак, оваква ситуација довела је до закључка СИЗ културе Нови Пазар да је „повремено ангажовање редитеља нерационално и због великих материјалних издатака и неконтинуираног рада позоришта као и због немогућности да једна представа буде више пута репризирана. Отуда је обавеза људи, који руководе радом Позоришта, да за наредну годину обезбеде једно лице које ће професионално радити у аматерском позоришту“.[500] Дакле, ово је био први озбиљан предлог који је водио ка професионализацији Позоришта.

Наредних година Аматерско позориште дало је велики број представа, а имало је успеха и на Такмичењу аматерских позоришта Србије. Проблем кадра и глумаца остао је нажалост нерешен у потпуности. Ученици који су били и главна глумачка екипа, завршивши средње школе, одлазили су даље, на студије, или су се запошљавали.[501]

Проблем помањкања глумачког кадра и редитеља био је видљив и током наредних година. Нажалост, није се много могло учинити, јер је позоришних редитеља у читавој Републици било мало, а глумци-аматери који су радили у новопазарском Позоришту, већ након годину-две одлазили су на даље школовање или послом у друге градове. Ипак, Новопазарци су били изврсни аматери у различитим културним

499 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981. године.

500 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983. године.

501 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год,

делатностима, те је тако и Бајрам Дражанин Чкаља Новом Пазару донео славу тиме што је проглашен за првака глумачког аматеризма у Србији. Аматерско позориште било је веома успешно, те је, и поред помињаних великих проблема, давало бројне представе.[502] Велики помак учињен је формирањем дечје групе Аматерског позоришта, 1980. године, која је припремила представе *Џон Пиплфокс* Душка Радовића и *Бајка о цару и пастиру*. Обе представе приказиване су деци основних школа, као и на приредби поводом доласка штафете младости у Нови Пазар.[503] Осамдесете године су на републичком нивоу започеле стимулисањем позоришних анасамбала за гостовања по мањим местима СР Србије, од стране Републичке заједнице за културу.[504] Уз помоћ ових средстава и у Новом Пазару се поправило стање, па је 1985. године драмска сцена Новог Пазара живела и у светлу гостовања Театра „Јоаким Вујић“ из Крагујевца, Аматерског студија Дома културе у Чачку, Београдске естраде, која је дала шест представа за децу. Међу овим домаћим гостовањима била су и два иностранa– национални ансамбл Обале слоноваче „Магија црне Африке“ и Театар „Ромен“ из Москве. Међу значајним анасамблима у свету позоришта, свој печат сеоској средини у околини Новог Пазара дала је и екипа „Селу у походе“, која је организовала „лагане“ представе у Дежеви, Лукарима и Багрима.[505]

Како би се побољшала драмска делатност у Новом Пазару и смањио број гостовања, на која се трошило доста новца, као и омогућио бољи рад локалним драмским уметницима, Дом културе успоставио је сарадњу са Савезом аматера Србије, а резултат те сарадње био је договор око организовања семинара за обучавање за рад у Луткарском позоришту.[506]

Сав труд како позоришта, тако и Дома културе и СИЗ-а културе у Новом Пазару, доводили су до одржавања позоришта на значајном нивоу све до пред крај осамдесетих година XX века, када, паралелно с економ-

502 Са представом *Бихорци*, Ћамила Сијарића, 1984. године учествовало је на Сусретима другарства у Краљеву, где је добило и похвале. Године 1985. Аматерско позориште успешно је извело и драматизацију приповетке Моме Капора – *После викенда* (Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985. године).

503 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986. године.

504 Више в.: АС, РЗК, XIV седница, 31. 03. 1981.

505 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986. године.

506 Више в.: „Братство“, XXVI (07. 02. 1986).

ском нестабилношћу у држави и постепеним занемаривањем културе, и ово позориште све слабије ради. Ипак, рад Позоришта, и то углавном успешан, настављен је све до распада државне заједнице, али ово позориште никада није постало професионално, већ је остало аматерско, с понеким гостујућим професионалним редитељем.

*

Позоришни живот у Новом Пазару ишао је у деценијама након Другог светског рата узлазном линијом, одолевајући разним изазовима и упркос свим недаћама које су га ометале, стварајући трудом свих позоришних делатника из тога краја један нови друштвени слој – слој поштовалаца позоришне уметности и њених привржeника, али и учествујући у стварању нечега што је било још веће и значајније – стварању нове културе живљења на овоме простору.

Након вишегодишњег озбиљног рада и сусретања с различитим проблемима, као и улагања великог труда да се они саваладају, те подизања позоришне културе у Новом Пазару на завидан ниво, седамдесетих година двадесетог века долази до постепеног урушавања читаве драмске сцене у Новом Пазару. Како се из листа „Братство“ сазнаје, тих година је позориште готово престало с радом, а од 1983. поново је почело с давањем премијера, но, оне су одмах по првом извођењу бивале скидане с репертоара. Тих година владало је распрострањено мишљење да глумце из новопазарског позоришта треба слати на усавршавање, а да не треба доводити уметнике са стране у Дом културе и финансирати њихова гостовања. Дакле, на све начине је покушавано да се у рад позоришта укључи локално становништво, што као део глумачког анасамбла, што као део публике која би постала стални гост позоришта.

Ни као самостална институција културе, ни у склопу Радничког универзитета, позориште, нажалост није могло да се материјално ситуира, те је у периоду када је кровна институција био Раднички универзитет, локална дрмаска сцена доживела крах, а гостујућа позоришта превласт на драмској сцени Новог Пазара. Ипак, од 1980. године, с поновним успостављањем самосталности Позоришта, локална драмска сцена почиње да живи и уздиже се до нивоа „аматерског професионализма“, када пут ка апсолутној професионализацији Позоришта прекидају економски и политички крах државне културне политике, као, и на крају, читаве државе.

III.2.3. Дом омладине

На омладину је у периоду социјализма, поготову од седамдесетих година, када су завршени период описемењавања, миграција село–град и привредне реформе, обраћано све више пажње, пре свега у смислу обликовања младог, радно способног човека, који је требало да буде образован у складу са социјалистичким идејама. Сачињен у програмима Савеза комуниста Југославије (СКЈ), социјалистички омладинац „реализовао се кроз утемељење институције попут културно-уметничких аматерских организација, феријалних, извиђачких, планинарских и других удружења. Под утицајем комуниста ове организације требало је да 'позитивно делују на васпитање омладине'" (Лукић-Крстановић 2010, 107). Међу таквим институцијама били су и Домови омладине у којима су се представљали садржаји посебно намењени омладинцима, који су могли да буду и активни учесници истих.

*

Дом омладине у Новом Пазару развио се 1974. године, у оквиру Дома културе, преузевши неке културне програме од Радничког универзитета, док су други формирани након његовог оснивања. Дом омладине у својој организацији имао је: Књижевну и Музичку омладину, Клуб ликовних уметника „Сопоћани", хорску и оркестарску делатност, КУД „Младост", аматерске манифестације и трибине, и др. Све програме и удружења Дома омладине финансирала је Самоуправна интересна заједница културе Нови Пазар, а велики део програма био је бесплатан за грађане.

Већ у првој години свог постојања, Дом омладине организовао је бројне културне догађаје, као што су гостовање КУД-ова из Косовске Митровице, СР Србије, СР Црне Горе и СР Македоније, такмичење „Смотра аматеризма", изложбе Клуба ликовних уметника „Сопоћани" и изложбу радника-сликара Југославије, као и друге изложбе, концерте озбиљне музике (у сарадњи с Музичком омладином Србије), књижевне вечери, вече хумора и сатире, општинско и међуопштинско такмичење рецитатора, велики број забавних и других програма.[507]

Наредних година, Перспективним програмом рада Заједнице до 1980. године, пред ову институцију постављени су бројни и озбиљни задаци везани за организацију, пословну и програмску политику и њено

507 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975.

спровођење у дело.[508] Очекивања је Дом омладине оправдао већ у 1976. години, када је организовано неколико културних догађаја, као што су: „Новопазарско пролеће“, „Сусед-суседу“ (културна размена с Косовском Митровицом), као и гостовање културно-уметничких друштава из Врања и Бора. Поред ових културних догађаја, Дом омладине организовао је и неколико забавних програма за младе. Узевши све укупно, било је 164 културно-забавних програма, међу којима су се нашли 31 концерт забавне музике, 9 књижевних вечери, Смотра аматеризма, 6 ликовних изложби, 3 драмска програма, 5 сусрета, 3 јавна концерта, 40 игранки, 18 забава и 30 разноврсних програма којима је присуствовало 55.160 гледалаца.[509] И поред похвалних речи за рад и организовање културних акција Дома омладине, појавили су се одређени проблеми у функционисању ове институције, као што је лоша сарадња са школама и организацијом Савеза социјалистичке омладине, као и „нерад Програмског савета који се у току године није ниједном састао“.[510] Све ово проистекло је из незнања и лошег постављања/представљања идеје на којој је почивао овај Дом омладине, а одговор на то питање дат је идуће године на седници СИЗ-а: „Безусловно, Дом омладине представља културну институцију у којој пре свега млади налазе своје интересе и задовољавају културне потребе. Дом омладине не сме бити само састајалиште /он то и није/ младих, већ мора бити носилац таквих програмских садржаја којима ће вршити културну мисију у стварању младе личности“.[511] Ипак, сматрало се да је Дом омладине донекле успео да сузбије оваква „приземна“ размишљања и остао достојан културног живота Новог Пазара, што показује и „званична оцена да Дом омладине у Новом Пазару чини позитиван изузетак у Србији“,[512] а све то је представљено кроз његове културне делатности као што су: Музичка и Књижевна омладина, Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, Аматерска сцена, отворена трибина и др.[513]

508 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975.

509 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

510 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

511 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

512 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

513 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

На седници Извршног одбора СИЗ-а културе 1977. године одржана је расправа о различитим проблемима у којима се налазио Дом културе, а који су остали нерешени још од претходне године. Расправа се бавила кадровским проблемима у којима се налазио Дом омладине, који никако нису решавани, те је највећа замерка била та што СИЗ културе није одабрао доброг управника Дома омладине, него је дозволио да директор Радничког универзитета обавља и послове управника Дома омладине. Такође, битан моменат расправе био је питање власништва Дома омладине и опште бриге о овој институцији културе, као и погледа који имају грађани, па и неки функционери на ову институцију. У расправи се разматрало и мишљење неких чланова СИЗ-а о томе да Дом омладине ипак треба да потпадне под окриље Радничког универзитета, док су други сматрали да је ова институција једна од најбољих у Србији ове врсте:[514] „Владета Паламаревић – шта је Дом омладине? Људи не могу да схвате да је дом културе институција. Дом сматрају друштвено-политичком организацијом. Чији је Дом омладине? Извршни савет СО, СО културе и други сви имају веће право на њега од Заједнице културе која га у целини финансира. Дом је културна институција која о свом Програму консултује омладину. (...) Дом је прошле године реализовао најбољи и најбогатији програм. (...) Поставља се питање рецимо постојања једног уметничког уредника или томе слично. (...) Владета Голубовић – Гро послова Дома мора да има помоћи и од стране Радничког. Дом је само радна јединица у оквиру Радничког. (...) Структура запослених мора у потпуности да се мења. Да има и специјализованих лица. (…) Ова стурктура нема никакве везе са културом“.[515] Након дуге и жучне расправе, усвојени су предлози излагача и донети закључци да Дом омладине мора имати свој план рада, да би требало више сарађивати са школама и радним организацијама, ширити аматеризам, као и оно најважније, да се мора извршити кадровска прерасподела и обезбедити стручно особље и један музички уредник. Такође, донет је закључак да би Дом омладине ипак требало да се припоји Радничком универзитету „у јединици удруженог рада која се бави културном делатношћу“.[516] У извештају Културне заједнице за 1977. годину, такође су примећени недостаци везани за организацију, мали број кадрова, као и недостатак Програмског савета, али је ипак похвално

514 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

515 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

516 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора СИЗ-а Културе, одржане 16. VI 1977. године.

оцењен рад Дома омладине у овој години, који је био на завидном нивоу и поред свих ових недостатака.[517] Добар рад Дома омладине ове године заснивао се на организовању 156 различитих програма, међу којима су: Ликовна манифестација „Сопоћанска виђења“, Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС), Октобарски сусрети писаца, сусрети младих из Косовске Митровице, Бора, Мајданпека и Новог Пазара.[518]

Дом омладине организовао је бројне културне програме и побољшао своје стручне кадрове 1978. године. Проблем је, међутим, и даље представљала комуникација са школама и омладинским организацијама, као и формирање програма. Како се сматрало: „Дом мора бити заједничка трибина удруженог рада, основних и средњих школа, односно институција која има доминантну улогу у развоју културе у нас“.[519] И наредне године проблеми у организацији рада Дома омладине се настављају. С обзиром на то да је Дом омладине ушао у састав Радничког универзитета, због тога што није могао самостално да функционише, његови радници сматрали су да је кључ лоше организације рада Дома омладине настао због тога што је Дом омладине „у саставу Радничког универзитета и своја права остварује у тој радној организацији, те се често чују мишљења да су радници запослени у овој институцији немоћни да самостално раде и извршавају задатке које им друштво поставља. Уз то треба истаћи да је организација рада у Дому омладине неодговарајуће постављена, те да много тога треба мењати. Било би нормално да се Дом омладине осамостали као културна институција, јер би се на тај начин многи односи изменили и ускладили, а одговорност пала на оне који у Дому раде. Стиче се утисак да нема довољно договарања између ОКССО општине Нови Пазар, Дома омладине и органа Заједнице културе, која финансира 70% програма ове институције“.[520]

Године 1980. настављају се кадровски проблеми и проблеми сарадње с другим организацијама, али и поред њих ова институција културе представљала је одличне културне садржаје.[521] Године 1982. поред

517 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

518 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

519 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

520 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

521 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

малтене идентичних мишљења о раду Дома омладине као и претходних година, на седници Културне заједнице Нови Пазар изнет је и разлог због којег је свих ових година долазило до лоше организације рада: „Нерешен статус ове институције, свакако, да произилази из непотпуно решеног материјалног положаја Радничког универзитета, што се повремено одражава и на његов укупан рад. О томе треба додати да су се о Дом омладине „отимали“ и Заједница културе, и ОКССО, и Раднички универзитет и месне заједнице, те је тако увек долазило до различитих схватања концепције рада ове куће“.[522] Поред ових проблема, постојали су и технички проблеми, који су ометали рад одређених секција Дома омладине, као што је недостатак сале за извођење концерата класичне музике.[523]

Тек након осам година од почетка рада Дома омладине и лоше организације рада ове институције културе, 1983. године долази се до идеје о изношењу проблема на јавну дискусију, која би требало да помогне решавању проблема. Дом омладине је убудуће морао „свој рад поставити тако да ће за свој програм рада морати да консултује све субјекте заинтересоване за програм рада. Дом омладине ће имати свој годишњи план и програм рада, месечни па чак и недељни оперативни план, по којем ће вршити реализацију културних садржаја“.[524] И поред ових решења, организациони рад Дома омладине 1984. године остао је на истом нивоу.[525]

Године 1985. настављају се технички проблеми с којима се сусреће Дом омладине, који спутавају рад многобројних секција, као и одржавање атрактивних културно-забавних програма. Највећи проблем био је у нефункционалности сале Дома омладине која није имала довољан капацитет нити ентеријерске карактеристике неопходне за одређене садржаје. Све ово довело је до новог, можда и највећег проблема – опадања интересовања публике за садржаје Дома омладине. Поред овог, јављали су се и други проблеми који су били везани за недостатак стручног кадра, а поготову „хоровође и музичког уредника, професионалног кореографа и редитеља Аматерског позоришта“.[526] И ова је институција, као

522 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

523 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

524 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

525 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

526 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе

и друге, осетила кризу која се дешавала у држави и Републици на свим пољима, те су ово били и последњи атоми снаге које је покушала да уложи како би побољшала свој рад.

*

Због жеље да се рационализује потрошња у Дому омладине и унапреди рад, одлука о припајању Радничком универзитету у том тренутку деловала је као идеално решење. Међутим, већ након само неколико година, када је економска криза у држави потресла и инстиуције културе, Раднички универзитет почео је постепено да тоне, а са собом је вукао и Дом омладине. Од најбоље замисли дошло се до пропасти читавог система функционисања двеју, можда и најважнијих институција културе у Новом Пазару, са свим њиховим културним акцијама и манифетацијама.

III.2.3.1. Књижевна омладина и њене активности

Гледајући на државном нивоу, аматерска књижевна делатност имала је своје успоне и падове, па је тако у њу највише улагано педесетих година, када је заправо била у чврстој спрези с идеологијом комунизма, а затим и социјализма. Шездесетих година ова је делатност тајила, да би од седамдесетих година започео прави успон књижевне аматерске културе, више у њеном уметничком смислу, а мање у смислу образовања ширих народних маса. Године 1970. основана је и Књижевна омладина Србије, као „специјализована друштвена организација младих“, која је проистекла „из потребе да се широко демократизују књижевни и културни чин; да се стварање и распростирање вредности повери што већем броју младих људи и, коначно, свим припадницима омладинске организације“ (Urošević 1976, 267).

Ипак, експанзија књижевних активности које су неговане и развијане током седамдесетих година (књижевне вечери и манифестације) почиње полако да пада у сенку кича и шунда који се развијају крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година у култури, или боље речено у забавном животу, а која постепено преовладава. Наравно, потреба за књигом и књижевношћу никада није у потпуности ишчезла, већ су се мењале теме, начини и форме писања, као и њена публика.

Значај Књижевне омладине огледао се у двама правцима. Један је био „конституисање и друштвено организовање младих литерата, реци-

општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

татора и библиотекара“ који би дали допринос „културном животу своје средине“ и вршили „обогаћивање радне и животне атмосфере“ (Урошевић 1976, 267). Други значај ових организација јесте у томе што оне „представљају не само културни и друштвени, већ и идеолошки фронт младих стваралаца и Савеза социјалистичке омладине“ (Урошевић 1976, 267). Тако се са ширењем идеје о потреби књижевне културе развијала и мрежа Књижевних омладина по читавој СР Србији која је, према извештају Републичке конференције Савеза социјалистичке омладине, имала у свом склопу 1976. године, 51 овакву организацију. Међу Књижевним омладинама „које су се афирмисале у својој средини и имају своје сталне програме“ (Урошевић 1976, 268) јесте и Књижевна омладине Новог Пазара.

*

Након Другог светског рата, и у Новом Пазару почиње да се развија књижевни дух, пре свега у виду организовања књижевних вечери, које су махом организоване у Дому културе и Синдикату. Главни организатор књижевних вечери у послератним годинама био је Клуб младих књижевника „Санџачка искра“, који је 1956. године окупљао 20 чланова, ученика Гимназије и Учитељске школе, који су имали изузетног успеха у писању и објављивању, као и у јавном презентовању својих радова.[527] Поред овог, постојао је и клуб „Иван Горан Ковачић“ у којем су се сваке друге недеље састајали ученици Гимназије и Електротехничке средње школе у Новом Пазару и овде расправљали о различитој литератури и читали личне радове и реферате на теме одређених књижевника.[528] Ове књижевне вечери биле су од изузетног значаја и за повезивање младих из различитих места.[529] Чланови Клуба „Искра“ имали су и значајних успеха, као што су: једна прва и две треће награде за песму на „Југословенском средњошколском натјечају листа ’Полет’ из Загреба“,[530] прва награда за песму на конкурсу београдског Филозофског факултета, мноштво објављених радова у различитим листовима по читавој Југолавији и др.[531]

У Србији, радници су, поред омладине, били главни учесници културних вечери, предавања из књижевности, гостовања писаца и песника.

527 Више в.: *Клуб младих књижевника „Санџачка искра“*, „Братство“, XII, 216–217 (29. новембар 1956).
528 Више в.: *У клубу младих литерата*, „Братство“, XIV, 265 (01. 04. 1958).
529 Више в.: *Дубоки су корени*, „Братство“, XIV, 267 (20. 04. 1958).
530 *„Искра“ се распламсала*, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958).
531 Више в.: *„Искра“ се распламсала*, „Братство“, XIV, 284 (10. 10. 1958).

Књижевност је шездесетих година била популарна међу радницима, поготову међу оним млађим.[532] Тако је и у Новом Пазару овај сегмент културе неговао Раднички универзитет, касније Дом културе „Ослобођење“, а радници су били међу главним посетиоцима ових манифестација.

Иако су књижевне вечери у Југославији биле једна од основних културних и уметничких активности, која је била већ доста развијена крајем педесетих година, у Новом Пазару су тек 1973. године поново почеле активније да се организују за ширу публику. Ове културне акције организовали су Раднички универзитет и радио-станица, а у сарадњи с Књижевном омладином Србије и крушевачким Књижевним клубом „Багдала“.[533] Нажалост, на овим књижевним вечерима није било забележено присуство ученика средњих школа, што је представљало лош пут младима и сталну борбу за налажење начина да се млади приволе књижевности.[534]

*

С оснивањем Књижевне омладине, 1976. године,[535] већина културних манифестација и активности везаних за књижевност прелази у организацију ове институције, која је радила у оквиру Дома омладине. Дакле, као и у другим местима, и у Новом Пазару, Књижевна омладина ради „од оног тренутка кад успоставе сарадњу међу свим литерарним, рецитаторским, драмским и другим секцијама, клубовима и дружинама“ (Urošević 1976, 267). Књижевну омладину финансирао је СИЗ културе општине Нови Пазар. Она је била организатор већине књижевних вечери, „Сусрета четвртком“, Такмичења рецитатора и манифестације „Октобарски сусрети писаца“, а развијала је и сарадњу са школама и организацијама удруженог рада, како би што боље ширила своју културну делатност.[536] Ова организација имала је посебног значаја у развијању

532 У Београду је постојао и Клуб писаца радника, при Центру за културу и уметност РУ „Ђуро Салај“ (више в.: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966).

533 Више о књижевним вечерима в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

534 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

535 Како у литератури и архивским документима нисмо пронашли прецизан податак о оснивању Књижевне омладине у Новом Пазару, годину 1976. ставили смо за годину оснивања овог удружења, а с обзиром на то да је те године њен рад у организацији књижевног живота основан Дом омладине, као и већина удружења која су под његовим окриљем деловала.

536 Више о финансијским средствима в.: ИАРНП, СИЗ основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 2, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990, Записник са XIV седнице, 14. новембра 1989. и Самоуправна интересна заједница основног

правих културних вредности код омладине, тим пре што су у другој половини седамдесетих година почели примат да преузимају медији са својим забавним садржајима: „И ако се налазимо у времену када интерес за књигом видно опада и када се предузимају читаве акције да се књига популарише, јер је шунд затрпава и гуши, онда је наша дужност тим јаснија, а обавезе, да за књижевне вечери заинтересујемо оне који су за књигу многоструко везани, веће“.[537]

Како се наводи у извештају СИЗ-а за културу у Новом Пазару, 1976. година за Књижевну омладину није била изузетно успешна, поготову када је у питању организација књижевних вечери. Ове манифестације организовали су „појединци из управе Радничког универзитета и Заједница културе“,[538] док се Управни одбор Књижевне омладине није ниједном састао у току те године. И поред проблема с организацијом реализовано је седам књижевних вечери на којима су учешће узели књижевници из Београда, Приштине и других градова СР Србије. Због оваквих организационих проблема, као и задатака који нису реализовани у потпуности, Књижевној омладини су постављени нови задаци за наредни период пословања: „Један од примарних задатака је обједињавање рада свих литерарних секција и подстицање књижевног стваралаштва у нашој средини, као и боље организовање Књижевне омладине и пружање могућности младим писцима да се искажу и афирмишу“.[539] И наредне, 1977. године, осећала се лоша организованост у раду Књижевне омладине. Ипак, од ове године подстиче се комуникација са сеоском омладином, тако што се ученицима сеоских школа омогућава „да остваре директан контакт са књижевницима. Прошле године књижевници су гостовали у Дежеви, Шарошама и Дојевићу и тамо читали своје радове“.[540] Што се тиче књижевних вечери у граду, њихов број је достигао цифру од девет, с петнаест сусрета књижевника из Републике. Те године је Књижевна омладина пружила и помоћ у организовању манифестације „Октобарски сусрети писаца“. Као задатак за наредни период, овога пута СИЗ је

образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 5, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990.

537 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

538 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

539 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

540 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

препоручио Књижевној омладини да „развија своју делатност и усмери је на нове програмске садржаје и облике, као и да побољша организованост и сарадњу с удруженим радом, установама и школама“.[541]

Година 1978. за Књижевну омладину значила је преокрет у раду. Велика пажња била је посвећена организацији у оквиру Књижевне омладине: „Током године одржана је Скупштина Књижевне омладине усвојен нови програм рада, изабрано руководство и анализирани недостаци у минулом раду“.[542] Ова институција је „установила и неколико својих програма: Сусрети четвртком, Књижевне вечери Дома омладине, Такмичење рецитатора и Октобарски сусрети писаца“.[543] У току ове године организовано је чак једанаест књижевних вечери, а као најзначајнија културна манифестација коју је организовала Књижевна омладина издвајају се „Сусрети четвртком“. Ова манифестација спајала је све чланове школских литерарних секција, а из ње се „временом може очекивати рађање стваралачких снага“.[544] Наредних година организациони рад Књижевне омладине одвијао се све боље, те је 1982. године организовано чак двадесет књижевних вечери на којима су учествовали књижевници из читаве државе. Такође, настављена је и добра сарадња с литерарним секцијама из школа, а знатно се повећао и „број младих који су заинтересовани за књижевну реч и стваралаштво, пружајући могућност да се на овом плану афирмишу“.[545]

Само две године након великог успона у раду и организацији Књижевне омладине, долази до слабљења рада и све лошијег финансијског стања. Године 1984. расправљало се о одвајању Књижевене омладине и манифестације „Октобарски сусрети писаца“ из Дома омладине. Ипак, одлучено је да ово удружење и његова манифестација остану у саставу Дома омладине,[546] иако су током године изузетно лоше пословали дели-

541 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

542 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

543 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

544 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

545 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

546 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Записник са VII седнице скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, одржане 24. децембра 1984. год.

мично и због трансформације Дома културе.[547] Наредне, 1985. године, и поред планирања одржавања великог броја књижевних вечери (30), недостатак простора и лоша организација наводе СИЗ културе да изнесу своје незадовољство радом Књижевне омладине у погледу сарадње са школама и у погледу организованог учешћа на такмичењима. Књижевна омладина имала је у плану за ову годину организовање књижевних вечери на којима би учествовала деца писци, као и дечји књижевници. Био је планиран и наставак сарадње с Књижевном омладином Србије, као и реализација дела програма овог удружења.[548] Због и даље лошег стања у овој организацији, СИЗ је предложио да се ово удружење издвоји из Дома омладине и припоји Библиотеци, „јер је Књижевној омладини и место у организацији у којој омладина проводи велики део времена бавећи се књигама. На тај начин се могу очекивати значајни резултати у овом облику аматерског стваралаштва младих“.[549] Ова идеја остала је само на нивоу предлога, јер је Књижевна омладина наставила свој рад у оквиру Дома омладине, али је Библиотека „Доситеј Обрадовић“ била помоћ Књижевној омладини у организовању бројних књижевних вечери које је организовала и у својим просторијама.[550]

Треба напоменути да је средином осамдесетих година отпочела и издавачка делатност Књижевне омладине, те је тако 1989. године Извршни одбор СИЗ-а културе општине Нови Пазар донео одлуку да се Клубу писаца „Расција“ из Новог Пазара додели 30.000.000 динара „за реализацију дела издавачког плана за 1989. годину“.[551]

Једна од најзначајнијих традиционалних културних манифестација у Новом Пазару била је и књижевна манифестација „Октобарски сусрети писаца“, која је организована сваке године у октобру, а на њој су учествовали књижевници из читавог света. Главни организатор ове манифестације био је Дом омладине уз помоћ Књижевне омладине, а

547 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

548 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

549 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

550 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, Записник са VII седнице, 24. децембра 1984. год.

551 ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а, 5, XXXII–XXXIX седница, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990.

помоћ је пристизала и од Удружења књижевника Србије.

*

Приметно је да су књижевне вечери од почетка биле намењене углавном радним људима и осталима који су желели да се образују у духу социјализма, док се седамдесетих година више окрећу младима и деци. Међутим, у Новом Пазару вечити проблем било је непосећивање ових вечери од стране средњошколске омладине, која је у социјализму била једна од важних друштвених група – будућа радничка класа. Овакве ствари замеране су и од стране СИЗ-а културе Нови Пазар, пре свега наставницима и директорима, од којих се очекивало да упућују ученике на књижевне вечери и тиме помогну развој будућих социјалистички обликованих грађана и радничке класе. „И колико год да радује одушевљење радних људи у контакту са књижевницима, исто толико забрињава и зачуђује недостатак ученика средњих школа на књижевним вечерима. На крају остаје питање: Да ли, колико и како, сви ми испуњавамо бар део својих обавеза и дужности, не само грађанских, већ и оних уско професионалних“.[552]

Када је план о формирању узорне омладине која ће се занимати за књижевност скоро пропао, у Новом Пазару основана је манифестација „Октобарски сусрети писаца“, а донекле и у складу с државном културном политиком која се све више кретала ка уметничким вредностима у култури. О значају ове манифестације, али и општем стању књижевне културе у Новом Пазару, крајем седамдесетих година, написао је текст и Марсел Лобе, члан Белгијске краљевске академије за француски језик и књижевност. Овај текст, под насловом „Знамења наде“, објављен је у „Међународној политици“ која излази на шпанском, немачком, француском, енглеском и руском језику, а у њему на целој страни говори о књижевној вечери одржаној у Новом Пазару и о утисцима који су град и његови становници оставили на писце. Између осталог, М. Лобе каже: „Није никаква утопија, кад поезија на пример – била она ангажована или не – доприноси стварању климе братства међу народима тиме што у духовима и у срцима побуђује исте тежње. У прилог овоме довољно је напоменути вече поезије, одржано у Новом Пазару у оквиру октобарских књижевних сусрета. Пред препуном двораном у којој су млади људи били најбројнији, песници из најразличитијих земаља су представљали своја дела било посредством превода, било својим интерпретацијама оригиналних текстова, у којима је ритмована реч својим пуним смислом непогрешиво досезала

552 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

до срца врло пријемчиве публике“.[553] Дакле, ова традиционална културна манифетација, која опстаје и данас, постала је симбол новопазарске књижевне културе, али је била и поновни мотив и добар начин да се привуче омладина у неком мало другачијем, освеженом и иновираном амбијенту.

III.2.3.2. Музичка омладина и њене активности

Шездесетих година XX века у Србији почињу да се формирају Музичке омладине, с циљем да промовишу класичну, али и музику различитих жанрова, као и да је приближе омладини, деци и радним људима, подигну културни ниво посебно мањих места у којима су деловале, организујући концерте и различите професионалне и аматерске музичке манифестације, као и подржавајући рад музичких школа. Једна од првих оваквих организација јесте данашња Музичка омладина Србије (под овим именом ради од 1992. године), основана 1954. године, под називом „Друштво пријатеља музике“, да би након неколико година била преименована у Музичку омладину Југославије (МОЈ) која је 1962. године, постала члан Међународне федерације Музичке омладине, чије је седиште било у Бриселу.[554] Као кровна институција ове врсте, МОЈ је представљала свој програм „полазећи од опредељења да се култура мора развијати као класно-ослободилачка делатност радних људи, мора се непрестано налазити у противставу према грађанском концепту поимања и организације културног, а тиме и музичког живота; то претпоставља афирмацију самоуправног концепта и праксе културе; кад је реч о музици то су процеси подруштвљавања и демократизације музичког живота, развоја музике као друштвене својине и права на музику као самоуправног права“.[555] Идеологија социјалистичке културе била је видљива и кроз идеје и деловање ове организације, а то се посебно истиче и чињеницом да су сви чланови МОЈ-а били и чланови ССОЈ и ССРНЈ у организацијама широког фронта самоуправних социјалистичких снага.

У мањим местима, Музичке омладине су неретко биле део Домова омладине, тј. Домова културе и Радничких универзитета, а своје делатности одржавале су и уз подршку локалних Заједница и СИЗ-ова културе, као и кровне Музичке омладине Југославије. Такође, једно од већих оваквих удружења у Србији била је Музичка омладина Новог Сада, која

553 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

554 Више в.: https://www.facebook.com/groups/muzickaomladinasrbije/ (прегледано 23. 11. 2022).

555 *Mesto, uloga i zadaci Muzičke omladine Jugoslavije* 1981, 5–6.

је основана 1966. године,[556] а током шездесетих и седамдесетих година настављен је развој Музичких омладина и у другим местима СР Србије.

*

Музичка омладина у Новом Пазару формирана је истовремно с оснивањем Дома омладине, 1974. године. Циљ овог удружења био је да „кроз реализацију разноврсних музичких програма допринесе стварању праве музичке публике и развоју музичког живота, а посебно да развије љубав према музици и стваралаштва у њој".[557] Већ 1976. године рад новопазарске Музичке омладине у Републици Србији оцењен је изузетним похвалама, а само удружење проглашено је за једно од најактивнијих у Србији.[558] Године 1978. Музичка омладина бројала је и неколико хиљада чланова, а у сарадњи с Музичком омладином Србије организовала је бројне концерте класичне музике на којима су гостовали еминентни музичари из земље и света. Музичка омладина била је организатор Регионалне смотре дечјих хорова краљевачког региона 1980. године, на којој су учешће узели и школски хорови из Новог Пазара.[559]

Музичка омладина добро је радила до осамдесетих година XX века, када њен рад почиње да стагнира, па све до предлога 1983. године да се ово удружење припоји Музичкој школи, „поготову што је Школа самостална образовна музичка установа од јануара 1983. године, и што ће ова делатност и организационо и стручно бити реализована. С друге стране Школа за музичко образовање на тај начин ће имати могућност да ствара сопствене аматере-уметнике а само у делу програма ће се ослањати на програме са стране".[560] Ипак, Музичка омладина остаје самостална и у наредним годинама, али је њен рад бивао све више дезорганизован. Дошло је до тога да 1984. године Музичка омладина није скоро уопште пословала. До оваквих проблема једног од најактивнијих удружења са бројним признањима највероватније је дошло „због трансформације Дома културе",[561] која се одигравала у том периоду, а у оквиру којег је

556 Више в.: https://www.muzickaomladina.org/o-nama/ (прегледано 23. 11. 2022).

557 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

558 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

559 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

560 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

561 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

радило ово удружење. Музичка омладина престала је да постоји 1985. године и тада је званично саопштено да ће се овакав вид рада препустити Музичкој школи у Новом Пазару.[562] Разлог гашења Музичке омладине, како се наводи у извештају СИЗ-а, јесте тај што су сва гостовања и програми морали да се плаћају. СИЗ није оправдавао гашење овог удружења и сматрао је да ће омладини бити „ускраћено право да види, научи, чује и одушевљава се музицирањем познатих југословенских музичара, извођача озбиљне музике, великих и камерних оркестара идр".[563]

Концерти класичне музике

У Новом Пазару концерти класичне музике почињу да се одржавају доста касније него у осталим деловима СР Србије. Свест о потреби ове врсте музике и њеног јавног презентовања јавља се почетком седамдесетих година XX века. Ову врсту концерата организовала је Музичка омладина у сарадњи са Заједницом културе Нови Пазар, а били су организовани најпре за новопазарску омладину. Концерти класичне музике у Новом Пазару почетком седамдесетих година представљали су новину и обогаћење културне делатности овог града.

Једна од првих акција у области озбиљне музике био је програм који је Раднички универзитет предложио 1972. године, у сврху организовања позоришних и других представа из области озбиљне музике и опере. Поред овога, организовано је гостовање хора и оркестра дома ЈНА из Београда и Камерно извођење опере „Севиљски берберин".[564]

Ипак, у почетку није све ишло по плану. Тако су за 1973. годину планирана три концерта озбиљне музике, у сарадњи Заједнице културе с Републичком заједницом културе и Концертном пословницом Србије, али је Пословница отказала овај програм из непознатих разлога. Концерти су због овога пребачени за наредну годину, а били су „једини део програма који је по Програму Заједнице предвиђен, а није реализован".[565] Тако су, 1974. године, одржана два концерта класичне музике, за које није

562 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

563 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

564 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

565 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

било великог интересовања, што је било и очекивано, с обзиром на то да грађани Новог Пазара раније нису имали додира с овом врстом музике. Први концерт представљен је новопазарској публици (156 слушалаца) 14. новембра, а извели су га „Млади београдски солисти“. Други концерт извео је познати југословенски пијаниста Душан Трбојевић, 12. децембра исте године, а извођење је слушало 105 слушалаца. У публици су били углавном ученици основних школа, а недолазак ученика средњих школа искритикован је од стране Заједнице за културу Нови Пазар на једној седници: „Нећемо улазити у разлоге недоласка, али ћемо и овом приликом истаћи да ученици средњих школа изучавају музичку уметност као предмет и да нису у могућности да се чешће сретну са сериозном музиком, те је ово била ретка прилика да чују дела уметника у извођењу једног таквог пијанисте какав је Душан Трбојевић. И ето, на тим практичним часовима наставе, који су далеко кориснији од оних теоретских, није било ученика средњих школа, ваљда што то од њих нико и не захтева“.[566] Уз ова два концерта озбиљне музике организовано је и гостовање Фолклорног уметничког ансамбла „Донски козаци“ из Совјетског Савеза, које је било изузетно посећено и изазвало велико одушевљење код грађана.[567] Године 1975. Музичка омладина Новог Пазара, у сарадњи с Музичком омладином Србије, а посредством Дома омладине, организовала је десет концерата озбиљне музике. Овим концертима присуствовало је 3.580 слушалаца, од којих су већину чинили школски омладинци. Циљ ових концерата био је „да развију љубав према сериозној музици и уопште музичком васпитању. У нашем граду гостовао је 'Академски трио' из Београда, 'Трио Леваљ' из Суботице, Никола Рацков, а посебно је приређен концерт за ученике основних школа“.[568]

Године 1976. ово удружење организовало је чак двадесет четири концерта класичне музике, а све то у сарадњи с Музичком омладином Србије. Одзив омладине био је изузетно велики, а имали су прилике да чују најбоље музичке извођаче из земље и иностранства.[569] Републичка заједница културе финансирала је у 1976. години гостовање Српског

566 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

567 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

568 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

569 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

гудачког квартета у Новом Пазару, које је организовао Југоконцерт, с 4.784 динара и концерт Београдског трија, у организацији Музичке омладине Србије, са 4.025 динара.[570] И наредне, 1977. године, број концерата класичне музике наставио је да се повећава, те су приређена чак 33 концерта у Новом Пазару и околини на којима су гостовали камерни оркестар „Душан Сковран", музички ансамбл из Белгије и др, а приређивани су и концерти „који су имали карактер 'контакт-програма', што је имало за циљ да подстакне и развије љубав код младих према овој врсти музике".[571] Исте године у Новом Пазару гостовале су Опера и балет Народног позоришта, који су у овом граду изводили опере Риголето и Травијата и балете Жизела и Кинеска прича.[572] Такође, ове године био је одржан и један концерт из циклуса „Свет уметности" који је организовала Музичка омладина Србије, а РЗК финансијски помогла и гостовања хора „Иво Лола Рибар", „Бранко Крсмановић" и „Колегијум музикум".[573] Године 1978. настављен је рад Музичке омладине на високом нивоу и организовано је четрнаест концерата које је слушало око 6.000 омладинаца.[574] Овако доброј организацији и раду Музичке омладине у Новом Пазару додатно импонује чињеница да на државном/републичком нивоу ствари у погледу музичког живота, а пре свега када је у питању класична музика, нису биле у довољној мери сређене и развијене. Проблеми су били следећи: „Недостатак музичких кадрова потребних за рад у професионалним и аматерским музичким организацијама; недовољан број музичких школа; недостатак одговарајућих објеката и инструмената за нормално одвијање концерата и других облика музичког живота у многим срединама, па чак и у Београду; недостатак дугорочног плана развоја музичке делатности" и др. У републици још није постојао шири круг публике за овакве концерте, док је стање у унутрашњости Републике, што видимо и на примеру Новог Пазара, било много боље, те су боље посећене и „музичке приредбе у организацији музичке омладине које претежно окупљају младе слушаоце, што је плус и охрабрујућа чињеница".[575] Све већи проблем, посебно у Београду, представљало је ширење популарне, тј. забавне музике и медија који су узимали примат над класичном музиком. У мањим местима било је

570 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

571 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

572 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

573 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

574 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

575 АС, Г-278, 8, 413-90, 641-1/77-025, 31. мај 1977.

лакше усмеравати децу и омладину, као и организовати их и водити на концерте, тј. упућивати на класичну музику.

Године 1979. одржана су два музичко-поетска рецитала, „у част јубилеја шездесете годишњице КПЈ и СКОЈ-а. Извођачи-учесници ових свечаних програма били су оперски, драмски и музички уметници из Београда, као и војни оркестар Београдске армијске области. Овим свечаним програмима присуствовало је 1.400 званица и радника већих радних колектива“.[576] Био је приметан већи одзив слушалаца у односу на концерте класичне музике одржане 1974. године, али се и даље није могло сматрати да је порасло интересовање за класичну музику, која је одувек била елитистичка и није се уклапала у идеологију радничке класе. Овакав одзив заправо је био резултат жеље да се присуствује обележавању јубилеја КПЈ и СКОЈ-а. Ипак, мора се признати да је оваква акција Културне заједнице Новог Пазара, у сарадњи с Републичком културном заједницом и Организационим одбором за културни део прославе, сасвим сигурно успела да провуче и представи класичну музику грађанима Новог Пазара.

У току 1979. и 1980. године број концерата класичне музике изразито је смањен.[577] Ипак, 1980. године први пут је организован целовечерњи наступ једног члана Музичке омладине, гитаристе Жарка Вељовића из Новог Пазара, који је био запажен и успешан.[578] Почетком осамдесетих година настављено је са смањеним обимом организовања концерата класичне музике, па су тако 1982. године изнети проблеми с којима се сусретала Музичка омладина: проблем превоза уметника и недостатак горива за превоз, као и недостатак адекватне сале, тј. сцене за извођење концерата класичне музике, због чега су те године били реализовани само концерти класичне музике за предшколце и млађу децу.[579] Године 1983. наставља се рад Музичке омладине која организује концерте за децу и омладину, али такође у смањеном обиму,[580] да би 1985. године

576 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

577 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

578 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

579 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

580 Више в.: ИАРНП, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

функција овог удружења дефинитивно престала.

Најважније је у раду Удружења и организовању концерата озбиљне музике истаћи то да су они пре свега били намењени омладини и пионирима, те су тако чинили „допуну теоријском знању из музичког васпитања, чиме је остварен вредан циљ. Оно што посебно треба истаћи у раду музичке омладине је настојање да се озбиљна музика приближи младима и развије у њима смисао за ову врсту уметности".[581] Поред представљања ових програма и допуне знања код омладинаца, основна идеја организације ових програма била је и та да се задобије стална публика и да омладинци „створе трајан однос према овој уметности".[582]

III.2.3.3. Културно-уметничко друштво „Младост"

Већ су након Другог светског рата у држави оснивана бројна културно-уметничка друштва, на која се све већа пажња обраћа шездесетих и почетком седамдесетих година. Тако се примат даје фолклору и фолклорним секцијама, које постају и основни и обавезни елемент свих приредби и прослава, а рад и значај других секција се умањују. „Међутим, овде треба нагласити да посленици културе онога времена нису стајали на становишту да је презентирани фолклор довољно добра замена за аутентични, већ супротно томе, делили уверење да он представља управо пожељан квалитет – аутентичне вредноће 'народне културе у обради'" (Đukić-Dojčinović 1997, 116).[583] Социјалистичка, а посебно комунистичка власт, већ у првим годинама након рата покушавале су да потру све што се тицало народне и верске традиције, и да ове традиције представе као заостала и непожељна наслеђа. Ипак, фолклор је представљао једини прихватљиви елемент народне културе, мада је био измењен у новим друштвено-политичким, тј. идеолошким околностима. О томе зашто је баш фолклор, тј. игра била прихватљива сведочи чињеница да је она „препознатљив елемент етничког идентитета па самим тим и културног наслеђа, посебно у хетерогеним националним заједницама" (Ивановић-

581 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

582 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

583 „'Фолклороманија' – треба разликовати фолклор као врсту народне уметности и фолклор као израз који се употребљава за све оно што представља примену те уметности, односно њено коришћење за сцену у културно-уметничкој активности" (AJ, 318, 196, 279, 1953–1967).

-Баришић 2011, 227), а посебно због могућности прилагођавања сценској делатности, младима, као и због поседовања забавне функције.

Из ових разлога, а уз помоћ културне политике која је подржавала развој аматерске делатности, ширила се и мрежа аматерских КУД-ова, посебно по мањим местима Републике. Од професионалних КУД--ова, аматерски КУД-ови разликују се „по томе што рад у аматерским друштвима подразумева бављење уметношћу без материјалне надокнаде“ (Рабреновић 2008, 3), дакле, на бази ентузијазма и љубави према игри.

*

Већ од 1945. године, скоро сваки месни народни одбор у селима око Новог Пазара имао је своје културно-уметничко друштво / удружење / трупу, као и њихове секције. Један од првих КУД-ова у граду било је Радничко културно-уметничко друштво при Текстилном комбинату „Рашка“, које је овај комбинат основао 1946. године, а у оквиру овог КУД-а радиле су музичка секција и фолклорни ансамбл.[584] Идеја која је произишла од стране НОО за културу и просвету, 1960. године била је „формирање културно-уметничког друштва у Новом Пазару, на градском нивоу, и одређивање чланова који би требали да раде у друштву, а које би одредио Комитет“ (Аксић 2018, 208). Тако се оснива први градски КУД – „Културно-просветно друштво“, које је наставило свој рад од 1976. године под називом КУД „Младост“, а при Радничком универзитету „Ослобођење“. Овај КУД никада није званично носио „епитет градског, те се, заправо, градским назива Градски фоклор, основан тек 1978. године“ (Аксић 2018, 208), тј. Графски фолклорни ансамбл,[585] који је и у свом раду имао и већег успеха као самостално друштво, него КУД „Младост“, који

584 Више в.: Ivanišević i Ljuboja 1983.

585 Овај ансамбл имао је групу и за децу и за одрасле, као и оркестар. Дечји ансамбл „учествовао (је) на Аматерским сусретима Абрашевића у Ваљеву, где учествују најбољи аматерски ансамбли, односно приказују се најуспелија аматерска остварења, као и на Сабору великих изворних дечјих игара народног стваралаштва Србије у Дому пионира у Београду“ (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979). У току 1980. године „Градски фолклорни ансамбл и Дечји ансамбл одржали су преко 20 концерата. Фолклор одраслих учествовао је на Сусретима Абрашевића у Ваљеву и на Сабору народног стваралаштва у Лесковцу, као и на другим великим сусретима, концертима и др., док је најзначајније учешће дечје трупе било на Сабору изворног народног стваралаштва у Београду где је овај ансамбл био међу најбољима“ (Аксић 2018, 210). Поред ових такмичења, ансамбли су имали и удела у ширењу културе на селу, што је представљало значајн сегмент за развој аматеризма.

је радио под кровном институцијом Дома културе, тј. Дома омладине. Оснивач КУД-а „Младост“ био је СИЗ културе Нови Пазар, а друштво је имало фолклорну, хорску, драмску и музичку секцију.[586] Значај овог КУД-а за културни живот Новог Пазара и развој фолклора потцртао је и СИЗ културе који је истакао да је крајем 1977. године формиран Фолклорни ансамбл при културно-уметничком друштву „Младост“ и на тај начин је отпочео прави рад овог друштва. У том тренутку био је и први пут „ангажован професионални кореограф, који је требало да ради са овим ансамблом, као и са будућим, градским фолклорним ансамблом, али и секцијама при школама“ (Аксић 2018, 209).

Све до деведесетих година, КУД-ови су наставили са својим активним радом, ширећи фолклорну културу и аматеризам, посебно на гостовањима по земљи и у иностранству.

*

Даљи развој аматеризма, а посебно фолклора, крајем седмдесетих и осамдесетих година био је више окренут новим стремљењима која су се, према мишљењу Заједнице културе, кретала ка развоју ових аматерских делатности „у производном раду (…) као и на сеоском подручју“,[587] а мање је било обраћано пажње на фолклор у оквиру институционалног аматеризма који је све више стремио ка професионализму. Ипак, и даље носилац ових програма остаје Дом омладине у Новом Пазару, а 1983. године идеја о укључивању аматера из организација удруженог рада остварује се кроз њихово учешће у Смотри аматеризма.[588] Тако је ово био још један од начина да се транформисани елементи традиционалне културе инкорпорирају у нову, социјалистичку културу, и на тај нови начин допру до радника, али и до оних од којих је традиционална култура и сама потекла – сељана. Уз помоћ посебне естетике игре, као невербалног језика „који може да послужи симболизацији етничког идентитета“ (Благојевић 2010, 30), ова култура променила је у потпуности свој идентитет. Дакле, идеолошка замисао била је у потпуности инфилтрирана у нову културу – културу социјализма. Она је подразумевала преобликовање и коришћење неких елемната некадашње народне културе, чиме је делом задовољила потребе старог одн. новог човека, формираног у духу социјалистичке културе.

586 Више в.: Ivanišević i Ljuboja 1983.

587 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

588 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. год.

III.2.3.4. Хорска делатност

Аматерска хорска делатност на територији данашње Србије почела је да се развија још у првој половини XIX века. „Први хорови у Србији започели су с радом у Панчеву 1838. године, а затим је уследило оснивање хорова у Вршцу“ (Рабреновић 2008, 4). У Београду је 1853. године основано Прво београдско певачко друштво, као најстарији хор у тадашњој Србији, а он је „у својству краљевског амбасадора културе Србије, наступао пред највећим владарима Европе. Као хор Краљевског Двора, учествовао је на церемонијама крунисања свих српских владара и интронизацијама патријараха Српске цркве“.[589] С буђењем националне свести, до краја XIX века развијали су се хорови, пре свега различита српска певачка друштва, која су неговала црквене композиције и композиције домаћих аутора тзв. српске националне школе у својим репертоарима.[590] Поред ових хорова, развијала се традиција неговања хорске делатности и при школама.

Након Другог светског рата хорске дружине бивају све више подржаване и од стране државе и републике, те у складу с развојем целокупне аматерске делатности, као значајног сегмента културне политике, добијају и на све већем значају. Након рата, аматерска хорска делатност посебно се развија у оквиру школских секција, секција при КУД-овима, у Радничким универзитетима и Домовима културе, тј. омладине. Делатност хорских удружења или секција била је посебно усмерена ка одржавању концерата и учествовању на такмичењима аматерских хорова. Једно од највећих хорских такмичења у републици било је Такмичење хорова Србије, које се одржавало од 1963. године (прво је одржано у Крушевцу) и основано је на предлог Савеза аматера Србије, а затим и Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС), који је основан 1976. године у организацији СИЗ-а културе у Новом Пазару.[591]

*

Нови Пазар је имао развијену хорску делатност већ у првим годинама након Другог светског рата, засновану на хорским секцијама

589 https://www.pbpd.info/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=75 (прегледано 23. 11. 2022).

590 Више в.: Марковић 1994.

591 Поводом јубилеја, двадесет година постојања ове манифестације, написана је књига „20 година Фестивала омладинских хорова Србије Нови Пазар 1976–1996“, у којој су представљени сви програми, извођачи и диригенти који су учествовали у овој манифестацији током тих двадесет година.

при КУД-овима и школама. Тако је по попису из 1950–1951. године у срезу Дежевском било осам хорских секција, од којих је једна била у граду, а осталих седам у другим средиштима среза. Певачи су махом били мушкарци, њих 118, док је жена било само 38. С обзиром на то да је срез Дежевски обухватао углавном села и приградска насеља, по занимању било је 114 сељака и 42 службеника, од којих су само двојица били старији мушкарци, док је остало била омладина. Постојао је само један стручни хоровођа, али су и поред тога сви хорови учествовали на мањим фестивалима и имали гостовања. У срезу Нови Пазар, тј. у самом граду, постојао је само један хор с 25 мушкараца и 35 жена, од којих је било 42 радника, 10 службеника и 8 осталих. Старијих мушкараца било је 12, док је остало била омладина. Овај хор водио је хоровођа који није био стручан, али је ипак хор имао учешћа на фестивалу и приредбама, као и концерте на гостовањима.[592]

Ове секције радиле су колико су им услови омогућавали, али је све развијенијој свести о потреби културе на територији града, пре свега, недостајао озбиљнији хорски ансамбл који би представљао град. О овоме се полемисало и јавно, те је 1959. године, када је у листу „Братство“ објављен текст у којем се износи став да је поражавајуће то што у Новом Пазару нема хора, оркестра, фолклора, а чак нема ни кафанске музике, иако је постојала иницијатива љубитеља музике да се оформи група љубитеља музике. Ипак, тек седамдесетих година, с јачањем и ширењем броја аматерских хорова, самосталних и у оквиру КУД-ова на републичком нивоу, озбиљније је почела да се развија ова делатност и у Новом Пазару, чак и у оквиру школских секција. Хорови у школама доносили су ових година и значајне успехе свом граду, па је тако један од најуспешнијих био Омладински хор при Гимназији у Новом Пазару, оформљен 1975. године.[593] У основним школама радило је, такође, неколико дечјих хорских секција које су постизале лепе успехе. Тако је 1977. године у Новом Пазару организовано такмичење дечјих, пионирских хорова из краљевачког и титовоужичког региона, који су се сусрели на овој смотри. Прво место на овој манифестацији заузео је хор Основне школе „28. новембар“ из Новог Пазара.[594] Поред овог такмичења, школски хорови учествовали су и наредних година на смотрама хорова у региону, па је тако 1980. године „у склопу активности Музичке омладине

592 Више в.: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

593 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976. год.

594 Више в.: *Други фестивал омладинских хорова Србије, Значајан напредак хорског певања*, „Братство“, XVII, 327 (24. 05. 1977).

одржана Регионална смотра дечијих хорова краљевачког региона, на којој су учествовали и хорови школа са подручја наше општине".[595]

Године 1972, на нивоу града основан је Дечји хор, а 1976. године и Омладински хор, који су радили као централне хорске институције у Новом Пазару. Паралелно с развојем ових хорова текао је и развој Фестивала омладинских хорова Србије, једне од најзначајнијих хорских манифестација у Републици, која се традиционално одржавала у Новом Пазару.

Омладински хор

Формирање Хора Дома омладине из Новог Пазара, тј. Омладинског хора Новог Пазара, 1976. године није имало значаја само у развијању хорског аматерског певања, већ је и граду Новом Пазару донело значајно место у оквиру аматерске културне делатности у републици, иницирајући и својим оснивањем омогућивши покретање Фестивала омладинских хорова Србије. Овај хор био је важно стециште културе за младе у овом крају, а посебно због тога што је годинама имао велике успехе и добијао многе награде на различитим фестивалима у земљи. Већ у другој години свог постојања, 1977. године, новопазарски хор освојио је друго место у категорији мешовитих хорова, на државном Омладинском певском фестивалу у Цељу.[596]

Године 1978. Хор добија плакету Седмог конгреса Савеза социјалистичке омладине Србије, за успешан трогодишњи рад, као и Новембарску плакету Новог Пазара. Исте године, овај хор је пошао на турнеју по Србији, коју је финансирала Републичка заједница за културу. Ова заједница финансирала је Хор на годишњем нивоу, а њихова обавеза је била да одрже пет концерата по различитим местима у Републици Србији. Због свог квалитетног рада, Омладински хор из Новог Пазара био је сврстан у ранг најбољих хорова СР Србије, заједно с хоровима „Бранко Крсмановић", „Иво Лола Рибар", хором 66 девојака из Шапца, „Браћа Барух" из Београда и „Др. Војислав Вучковић" из Ниша. Поменуте године Хор је учествовао на бројним манифестацијама и смотрама хорова у Републици, као што су Нишке хорске свечаности, Фестивал хорова Србије у Новом Пазару, Свеармијско такмичење у Смедеревској Паланци и др., а отворио је и Радну акцију „Морава 77" у

595 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

596 Више в.: *Омладински певски фестивал у Цељу, Новопазарски хор други у Југославији*, „Братство", XVII, 329 (07. 06. 1977).

Ломници код Крушевца, као и Конгрес Савеза социјалистичке омладине Југославије. Поред такмичења, Омладински хор Новог Пазара одржао је и бројне концерте у градовима СР Србије (Титово Ужице, Чачак, Краљево, Крушевац и Прокупље).[597]

Изненада, у априлу 1979. године, дошло је до неспоразума с диригентом хорова (Дечји и Омладински хор) и престао је рад у хорском аматеризму. Након разматрања овог случаја од стране свих друштвено-политичких органа с ове територије, ипак престаје рад овог хора. Решавање питања поновног рада било је препуштено Дому омладине.[598] На срећу, ова пауза у раду Хора није трајала дуго, те су већ почетком осамдесетих година настављена његова ангажовања.

За рад Омладинског хора крајем седамдесетих година и на самом почетку осамдесетих везани су поновни успеси, што није био случај и у 1983. и 1984. години. У току 1982. године Омладински хор је радио до јуна и на Фестивалу омладинских хорова Србије добио бронзану плакету. Ипак, после само три године, поново је настао проблем с диригентом који је отишао у Југословенску народну армију и с његовим одласком хор престаје с радом. Дакле, поново је пред Дом омладине постављен тежак задатак проналаска диригента,[599] који је, срећом, убрзо био решен.

У 1985. години било је потребно уложити велике напоре за стварање услова за потпуну афирмацију Омладинског хора, пре свега материјалном помоћи, јер су издаци били велики. Тако је за потребе ове хорске делатности било неопходно 620.000 динара за лични доходак хоровође, 500.000 дианра за набавку гардеробе, 220.000 динара за учешће на смотрама, 200.000 динара за трошкове просторија и 80.000 динара за материјалне трошкове, што је укупно износило велику суму за културу од 1.650.000 динара.[600] Средства су прикупљана с разних страна, јер је овај хор представљао значајан културни „бренд“ новопазарског краја, те је било и жеље и потребе улагати у њега. Омладински хор Новог Пазара био је један од шест најбољих хорова у Србији, чији је рад и концерте по унутрашњости СР Србије финансирала Републичка заједница културе.

597 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

598 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

599 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

600 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

Дечји хор

Дечји градски хор основан је 1972. године и у свом постојању од седам година (до 1979) остваривао је бројне успехе у различитим такмичењима, како на нивоу округа, тако и на нивоу СР Србије. Оснивач и финансијер овог хора била је Заједница за културу Новог Пазара, а појединци и фирме повремено су се укључивали у виду финансијске или других материјалних помоћи.

Године 1972. овај хор је „учествовао на зонском такмичењу, на коме је освојио прво место и на републичком где је заузео треће место, поред тога што је, био учесник свих програма који су организовани у току протекле године у нашем граду“.[601] Из ових успеха виде се изузетан труд и жеља за што већом афирмацијом деце која ће певати у хору, а тако и ширити своју жељу за културним аматеризмом, као важним сегментом културне традиције социјализма. О значају овог сегмента културе сведоче и средства која су улагана од стране Заједнице културе Новог Пазара за унапређење и набавку опреме и осталих потребних ствари за функционисање овог хора.

Успеси овог хора се настављају и 1973. године – „на зонском такмичењу хорова у Краљеву, освојио је прво место, а на Фестивалу дечјих хорова Србије, треће место“.[602] Нажалост, и поред великог ангажовања деце и диригента, као и великих успеха, дошло је до проблема у помањкању певача, тј. деце чланова хора. Из субјективних разлога, многи наставници и директори градских основних школа, нису имали разумевања за ову активност и нису остваривали никакву сарадњу. Како се истицало у извештају Заједнице културе Нови Пазар, директори су у први план стављали „обавезе и рад у неким секцијама при школама (…) као разлог што школе не желе да утичу да деца присуствују пробама хора. Неке школе су овај проблем решиле врло једноставно, пружајући пуну помоћ и сарадњу, док се са неким школама тешко може постићи споразум. Тако смо се нашли у ситуацији да од најједноставније ситнице направимо најкрупнији проблем због којег Хор не може да ради. Искрено речено, долазак деце на пробе хора не би требало да буде никакав проблем ако рад овог колектива и његове успехе схватамо као

601 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1972. годину.

602 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

своје, као успехе овог града“.[603]

У наредним година проблем у комуникацији са школама се наставио и ширио се до те мере да Дечји градски хор 1976. године није могао да оде на Зонско такмичење у Краљеву, као ни на Фестивал дечјих хорова у Шапцу. Ипак, Заједница културе сматрала је да се хор обавезно мора вратити у функцију у 1977. години, јер је Нови Пазар те године требало да буде домаћин Зонском такмичењу дечјих хорова.[604] Из извештаја Културне заједнице Нови Пазар сазнаје се да је Дечји градски хор успешно обновио своју делатност и као домаћин освојио прво место на Зонском такмичењу дечјих хорова, а у Шапцу на Фестивалу дечјих хорова – пето место.[605] Од наредне, 1978. године, успеси Дечјег градског хора постепено су јењавали, те у овој години хор није освојио ни једно од прва три места на Фестивалу дечјих хорова у Шапцу, а „због неких субјективних, а делом и објективних чинилаца, не успева да свој реноме потврди“.[606]

Ови проблеми и проблем самовоље диригента Дечјег градског хора и Омладинског хора, доводе до тога да се 1979. године укида хорска делатност у Новом Пазару. Овакав проблем за музичку културу у Новом Пазару и аматеризам уопште размотрили су „Одбор Фестивала омладинских хорова Србије, Извршни одбор заједнице културе, а питање је, било разматрано и на нивоу органа друштвено политичке заједнице са циљем да се нађу могућа решења и да хорови раде. (…) Од половине 1979. године хорови нису радили, мада је Дечји хор успешно наступао – освојио прво место – на Регионалној смотри хорова“.[607]

*

О томе колики су значај имали хорови у Новом Пазару, као и аматерска хорска делатност, показује и закључак са седнице Заједнице културе Нови Пазар, у којем је изнесено мишљење да се намеће обавеза „Дому омладине да ово питање буде решено у наредној години, јер на то обавезује потенцијал младих и веома дуга и успешна традиција хорског

603 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, 1972–1985, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

604 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

605 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

606 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

607 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

аматеризма у нашој средини“.[608]

III.2.3.5. Оркестри

Током XIX и почетком XX века, када су у питању аматерски инструментални састави, развијали су се највише они који су музику изводили у оквирима народних весеља или у кафанама. Број аматерских оркестара, институционално организованих, значајније се увећава након Другог светског рата, с оснивањем КУД-ова у чијем су деловању били као секције или као засебна удружења, а имали су задатак да изводе музику на игранкама и другим приредбама и прославама. Такође, постојали су и оркестри у школама у оквиру секција.

*

Након Другог светског рата у Новом Пазару формиран је мањи тамбурашки оркестар, музички састав који је углавном свирао на различитим прославама и игранкама. Он је функционисао у виду инструменталне секције у граду, а бројао је десет чланова-аматера, од којих је било петоро радника, четири службеника и један ученик. Овај оркестар је у периоду од годину дана (1950–1951) имао два гостовања у граду и два у осталим срединама среза, као и учешће на различитим фестивалима, приредбама и игранкама.[609] Наредних година оркестар није радио успешно, те је ускоро и престао с радом.

Шездесетих година поново је покренуто питање потребе формирања једног оркестра на градском нивоу.[610] До реализације ове идеје дошло је тек средином седамдесетих година, када су на нивоу града формирани Тамбурашки оркестар и оркестар забавне музике „Лауруси“.

Тамбурашки оркестар

Тамбурашки оркестар оформљен је средином 1976. године, а у њему су свирали ученици осмог разреда основне школе.[611] Већ наредне, 1977. године, установљено је да овај тамбурашки оркестар није функционисао

608 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

609 Више в.: АС, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

610 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

611 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

како треба, иако су за његов рад „обезбеђени сви потребни услови“.[612] Како се сматрало, поред овог оркестра, КУД-у „Младост“ недостајао је и један народни оркестар, који би деловао у оквиру аматерске сцене Дома омладине, те је Заједница културе поверила Дому омладине да, у 1978. години, оформи ове ансамбле.[613]

Након једне године од оснивања Тамбурашког оркестра, а без успеха у раду, угашен је. У октобру 1981. године Тамбурашки оркестар је поново формиран, „на иницијативу Заједнице културе, и за само годину дана постигао више него добре резултате. Оркестар броји 9 чланова, а заступљени су виолина, прим, бас прим, један человић,[614] један бас[615] и један контрабас. Чланови оркестра су људи разних професија из наше средине који су своје слободно време подредили захтевима овог колектива и уз много личних одрицања створили један веома вредан, одговоран и дисциплинован музички колектив“.[616] Поред бројних наступа у Републици Србији и у читавој земљи, овај оркестар гостовао је и у Луксембургу (Белгија). Као и у већини аматерских колектива и овај колектив функционисао је на волонтерском нивоу, уз велики ентузијазам чланова оркестра и диригента М. Белојице (наставника музичког васпитања и образовања), који је доприносио изврсном раду овог колектива и с њим постигао велике успехе за само годину дана постојања.[617]

Оркестар забавне музике „Лауруси“

Као део КУД-а „Младост“ радио је и Оркестар забавне музике „Лауруси“, који је освојио два прва места на Гитаријади у Зајечару, 1976. године. Још један његов велики успех представљао је одлазак у Београд, где је снимио плочу и учествовао на такмичењу.[618] И наредне, 1977. го-

612 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

613 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

614 Жичани, трзалачки инструмент коришћен у тамбурашким ансамблима, налик гитари, али спада у породицу тамбура.

615 Прим, басприм и бас су врсте тамбура.

616 ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

617 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

618 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

дине, овај оркестар наставио је с успешним радом,[619] који је представљен кроз освојена два прва места на такмичењу оркестара забавне музике у Зајечару. Заједница културе Новог Пазара сматрала је да ова активност Дома омладине и није спадала под културне делатности, већ у забавни живот Новог Пазара,[620] што је важан став када је у питању дистинкција између културног и забавног живота, те је то утицало на материјално улагање у ову делатност.

Поред двају представљених оркестара, постојало још неколико њих у оквиру музичке секције Дома омладине. Из извештаја Културне заједнице Нови Пазар о раду једног оркестра у 1979. години, који је радио у оквиру КУД-а „Младост“, сазнаје се да је изводио диско музику за потребе игранки и „стручно припрема(о) певаче аматере забавне и народне музике и др“.[621] Постојали су и други музички састави, углавном поп-рок музике,[622] а неки од њих били „су састављени од млађих чланова, што значи, да се води рачуна о подмлађивању колектива“.[623] Дакле, Нови Пазар могао се похвалити и тиме да је развијањем алтернативане и популарне музичке сцене градио општу културну слику града.

III.2.3.6. Ликовна сцена и Клуб ликовних уметника „Сопоћани“

Након Другог светског рата у Југославији се повећао број посетилаца музеја и галерија, а паралелно с повећањем броја изложби кретао се и развој институционалног система у ликовним уметностима. Ипак, овај велики број посетилаца углавном је био организован и унапред припремљен – то нису били изразити љубитељи ликовне уметности, већ су ту публику чинили колекционари и организоване групе, које је тек требало да се уведу и образују у смеру ликовне културе. Дакле, требало је још више „радити на унапређивању ликовне културе и стварању ликовне јавности“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 109).

619 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

620 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, Фебруара 1978.

621 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

622 Неки од познатијих поп-рок састава били су: Муњаћоси, Златни прсти, Плави кринови, Боеми, Сигма, Госпоћо Бате и др.

623 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

Ликовни живот једне средине изузетно је значајан за развој културне свести грађана одређеног подручја. Ова грана културе и уметности у локалним срединама развијала се током периода социјализма уз помоћ оснивања ликовних клубова, ликовних манифестација, ликовних колонија и изложби.[624] Ликовни живот у Републици Србији добијао је све више на значају крајем педесетих година. Посебно су се издвајале изложбе и сарадње уметника, као и све већи број ликовних манифестација, које почињу да се организују од 1960. године.[625] Као посебни проблеми издвајају се финансирање, недостатак атељеа, недовољна сарадња између архитеката и уметника и др.

Значајан аудиторијум ликовне уметности у Србији чинила је радничка класа. Радници су били укључени у ликовне активности, али је то углавном био посебан педагошки програм за њих, у ширем смислу ликовно образовање.[626]

*

Новопазарска публика имала је прилике да ужива у ликовним активностима након самог рата, углавном кроз организовање малог броја изложби, најчешће организованих од стране школских ликовних секција. Школске изложбе одржавале су се на крају сваке школске године. Овакве изложбе требало је да прикажу резултате рада из извесних предмета у целини, а из других само делимичну примену у пракси. Тако су 1954. године одржане изложбе у Женској занатској школи, Осмогодишњој школи, Учитељској школи и њеној Вежбаоници. Најпотпунија и најбогатија била је изложба Женске занатске школе о којој се у листу „Братство“ могао прочитати следећи текст: „Ови резултати се могу правилно проценити тек ако се знају материјалне

624 „Као пројект, тј. облик дифузије културе, изложба се односи на многе домене уметничког стваралаштва, али и на презетацију културе и културног живота једне средине у најширем смислу. (…) Циљеви изложби могу бити веома различити: уметнички (тада је реч о изложбама као уметничким манифестацијама), пропагандни и комерцијални (сајмови, привредне изложбе…), дидактички (културолошко-документарне изложбе), комеморативни (поводом одређених датума, документарно-историјске изложбе и сл.) и комплексни – када обухватају више раније наведених циљева. Разликујемо следеће типове изложби: ликовне – које могу бити: сликарске, вајарске, графичке, фото-изложбе, изложбе дела примењених уметности итд.; културолошко-документарне: археолошке, етнолошке, позоришне, историјско-архивске, социокултурне и друге; политичке (политичко-историјске); пропагандно-анимационе: изложбе књига, плоча, сајам књига, сајам позоришних или балетских представа; пропагандне привредне изложбе“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 141).

625 Више в.: АС, Г-291, 4, 1960.

626 Више в.: АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

тешкоће под којим је радила школа, тешкоће у вези са борбом против верске затуцаности једног дела родитеља који су ометали рад школе, као и чињеницу да је већина наставног кадра без потпуне школске спреме. Ипак све је то савладано захваљујући силном напору целог колектива на челу са управником школе Гредићем Вукашином".[627] Крајем педесетих и шездесетих година, скоро једине изложбе биле су школске, иако је постојала могућност организације већег броја „с обзиром на снаге са којима располажемо".[628]

Упркос реченом, стање се није поправило све до седамдесетих година, када се у културно-уметничком правцу седамдесетих година изузетно развио ликовни живот у Новом Пазару, али су ликовни уметници и ликовне институције и даље сарађивале с образовним институцијама, па су биле честе и колективне изложбе у сарадњи с Активом наставника ликовног васпитања,[629] као и изложбе организоване поводом државних празника чији су резултати обавезивали „на помоћ и подршку, на бригу коју морамо убудуће посветити ликовном стваралаштву, односно младим сликарима".[630]

На вишем, институционалном нивоу, ликовни живот такође је почео значајније да се развија почетком седамдесетих година, па је тако 1974. година била богата ликовним програмом. Заједница културе Нови Пазар организовала је шест изложби којима је развијала ликовно стваралаштво у Новом Пазару и грађанима чинила присупачним дела новопазарских ликовних стваралаца. Изложбе су имали, поред осталих, и Живојин Андрејић (наставник ликовног из Осаонице), Исмет Чекић (наставник ликовног, реалиста) и Љуба Јовановић („један од највећих мајстора оловке југословенског сликарства").[631] Једна велика групна изложба – „Реализам у српском сликарству XIX века", била је прва изложба на којој су се Новопазарци сусрели с највећим делима реалистичког сликарства (Урош Предић, Паја Јовановић, Ђорђе Крстић, Милош Тенковић,

627 *Школске изложбе ове године у Новом Пазару*, „Братство", IX, 153 (21. јун 1954).

628 ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 177, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, VII седница, 13. април 1960. год.

629 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године.

630 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

631 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

Полексија Тодоровић, Стеван Алексић и др.).[632]

Године 1975. при Дому омладине организовано је неколико великих колективних и самосталних изложби, као што су изложба карикатуристе Бранка Цонића из Београда (била је отворена осам дана, а видело ју је 2.000 посетилаца), као и његова предавања о карикатури, затим изложба радника-сликара Југославије (отворена у холу Концертне дворане и имала је 7.000 посетилаца) и три изложбе фотографије „Тито у часовима одмора“, „Живот и рад Иве Андрића“ и „25 година самоуправљања“. У склопу ових изложби треба истаћи и изложбу „30 година службе државне безбедности“, коју је организовао Секретаријат унутрашњих послова Нови Пазар у просторијама Дома омладине и коју је видело око 12.000 грађана. Све ове изложбе побудиле су велику пажњу грађана и биле веома посећене.[633]

У холу Концертне дворане Радничког универзитета, 1979. године организовано је шест изложби на којима је присуствовало око 48.000 грађана. Оне су носиле следеће називе: „II самостална изложба Мехмеда Слезовића“, „Сопоћанска виђења 79“, „Изложба поплављеног подручја града“, „Изложба о развоју КПЈ“, „Изложба дечјих радова“ и „Изложба изведених радова ’Развитка’“.[634]

Година 1984. била је значајна за ликовни живот Новог Пазара, јер је те године у овом граду отворена прва галерија – „Сопоћанска виђења“. Већ 1983. године било је великих најава за отварање ове галерије, која је у том тренутку била неопходна због великог броја слика остварених на ликовним колонијама „Сопоћанска виђења“, али и због унапређења развоја ликовног стваралаштва у Новом Пазару. Ова галерија била је основна институција ликовне културе, која је „водила“ и „организовала“ ликовни живот Новог Пазара.[635] Дакле, галерија је званично отворена новембра 1984. године, уз велико залагање Заједнице културе Нови Пазар и Дома културе. Ова институција културе била је значајна јер је пружала „велике могућности опште размене ликовних изложби у СРС“, којима „отвара путеве плодне сарадње са другим музејима и ликовним удру-

632 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину.

633 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

634 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

635 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

жењима, а уз то пружа могућност домаћим сликарима и колекцији слика којом Галерија располаже, да све то угледа светлост дана путем размене, а и у сопственој средини".[636] Због великог значаја Галерије настала је и идеја о издвајању исте из Дома културе и регистровању као засебне институције културе, јер се о њеном финансирању у потпуности бринуо СИЗ културе Нови Пазар. Галерија је имала једног запосленог, али је за 1985. годину било планирано запослење још двеју особа.[637] Просторије су добијене тако што је Народна библиотека „Доситеј Обрадовић" премештена на први спрат Дома културе, а у приземљу, на њеном месту, отворен је простор за Галерију, те су сви радови с Ликовне колоније „Сопоћанска виђења", који су до тада били смештени у Завичајном музеју и у Дому културе „Ослобођење", премештени у просторије Галерије. О томе колика су се финансијска средства улагала у ликовни живот Новог Пазара сведочио је и финанасијски план за 1985. годину, где је назначено да је за лични доходак директора потребно 620.000 динара, за просторије 1.300.000, а за трошкове организовања изложби 200.000 динара.[638]

О организацији и раду ове галерије и Дома културе „Ослобођење" могле су се чути само позитивне критике, јер је најважнија била доступност и отвореност Галерије, тј. доступност ликовног стваралаштва за широке народне масе.[639] Исто тако је 1985. и наредне, 1986. године настављено с отварањем великих изложби признатих уметника из Републике.[640]

Клуб ликовних уметника „Сопоћани"

Са ширењем ликовног аудиторијума потребе за ликовном уметношћу и повећањем броја ликовних стваралаца, након ослобођења, 1945. године у ФНР Југославији, формирају се и различита удружења ликовних уметника. Нека од њих су и „Удружење ликовних уметника, Удружење ликовних уметника примењених уметности, Удружење ликовних уметника фотографије; затим удружења уметничких критичара и

636 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

637 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

638 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

639 Више в.: *Излаже Миливоје Штуловић*, „Братство", XXV, 714 (08. 03. 1985).

640 Више в.: *Нова изложба у Галерији*, „Братство", XXVI, 756 (10. 01. 1986) и *Дизајн 85. у Галерији*, „Братство" (07. 02. 1986).

друштва ликовних педагога“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 109).

Можда и најзначајнији удео у организацији ликовног живота у Новом Пазару, који је бујао седамдесетих година, имао је Клуб ликовних уметника „Сопоћани“, формиран 1974. године. Одмах након његовог формирања, као његова најзначајнија акција, покренута је манифестација под називом „Сопоћанска виђења“. Овај клуб, који је био у саставу Дома омладине, а финансиран од стране СИЗ-а културе Нови Пазар, окупљао је младе, заинтересоване за ликовну уметност, али је у првим годинама рада активност по питању окупљања „младих ликовних стваралаца из основних и средњих школа и радних колектива“ била слаба.[641] Добру сарадњу имао је с Удружењем ликовних уметника Србије, као и с другим институцијама културе и образовања. Циљ Клуба ликовних уметника „Сопоћани“ био је да се „подстакне развој ликовног стваралаштва у нашој општини, да скупи најмлађе ликовне ствараоце и пружи им стручну и материјалну помоћ, као и да буде место за рад и окупљање сликара наше општине“.[642] Један од начина промовисања ликовне уметности на којем је интензивно радио овај ликовни клуб јесу и ликовне изложбе.[643]

И поред финансијских проблема с којима се већ на самом почетку рада сусретао Клуб,[644] јер се радило о скупим материјалима који су били потребни за израду радова ликовних уметника и приређивање изложби, он је давао свој максимум и успешно неговао ликовну културу у Новом Пазару. Година 1975. била је веома успешна у раду Клуба ликовних уметника „Сопоћани“, када је при Дому омладине организована једна колективна и једна самостална изложба чланова овог клуба. Заједничка изложба чланова Клуба, представљала је Нови Пазар „и у Косовској Митровици на сусрету радника Бора и Косовске Митровице и добила

641 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

642 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

643 „Изложба је основни облик дифузије дела ликовних уметности. (...) Постоји више инстиуција за организовање изложби, и то: музеји (ретроспективне и друге веће изложбе), изложбене галерије, продајне галерије, галерије-књижаре или галерије-кафеи, галерије-продавнице, изложбени простори културних центара, изложбени простори предузећа“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 111).

644 На пример, 1975. године Клуб ликовних уметника је од СИЗ-а културе тражио три милиона старих динара, а било му је дато само оно што је било предвиђено финансијским планом за ту годину – 1, 5 милион старих динара (Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, 25. 7. 1975).

ласкаве оцене о својој вредности“,[645] а самостална је била изложба Исмета Чекића – наставника ликовног васпитања из села Осаоница (посетило ју је око 4.000 грађана). Та година била је важна, јер је у току ње Клуб окупио све заинтересоване ликовне уметнике.[646] Исте године Заједница културе обезбедила је финансијска средства и просторије које су до те године недостајале.[647] Године 1976. одржано је пет самосталних изложби у Новом Пазару, једна самостална изложба наставника ликовног васпитања Исмета Чикића у Косовској Митровици и једна велика колективна изложба „приређена је за раднике ТК ’Рашка’, односно у просторијама Комбината“,[648] а све то у организацији Клуба. Посећеност ових изложби била је велика, а као најзначајнија акција Клуба издваја се манифестација „Сопоћанска виђења“ са две изложбе,[649] која је основана у склопу Дома културе „Ослобођење“.[650]

Године 1977. настављен је рад Клуба узлазном линијом када су у питању изложбе. Пре свега представљене су три изложбе радова учесника колоније „Сопоћанска виђења“: „у Бору, Мајданпеку и Дому ЈНА у Рашки, а организоване су две изложбе сликара Чекића Исмета у Сјеници и Косовској Митровици“.[651] Поред добрих резултата, било је и неких недостатака у раду Клуба, као што су слаба „активност на окупљању младих ликовних стваралаца из основних и средњих школа и радних колектива“.[652] Упркос овим недостацима „Клуб за дан Младости организовао (је) у Завичајном музеју веома вредну и успешну ликовну изложбу

645 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

646 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

647 Из Извештаја Културне заједнице Нови Пазар, 1973. године, може се сазнати да су се током те године „чинили велики напори да се обезбеде просторије у којима би био смештен атеље за ликовне уметнике“ (ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године), али да се у томе није успело, те се овај проблем поставио као хитан.

648 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

649 О овој традиционалној манифестацији / ликовној колонији „Сопоћанска виђења“ и Школи старих техника биће засебно дато представљање и анализа у поглављу *Традиционалне културне манифестације*.

650 Више о манифестацији „Сопоћанска виђења“ и изложбама организованим 1976. године в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

651 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

652 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

ђачких радова“.[653] Године 1978. и даље изостаје сарадња с младима, па чак није организована ни изложба младих сликара за Дан младости. У овој години рад Клуба је прилично ослабио, а како Заједница културе истиче, рад Клуба је „пре свега израз и резултат савесног и одговорног односа појединих сликара према свом позиву, а не нека организована акција“.[654] Радом Клуба у 1979. години, Заједница културе и даље није била у потпуности задовољна, те је сматрала да је и поред организовања бројних ликовних акција, Клуб радио „неорганизовано и без одређеног континуитета у раду, те да озбиљан задатак стоји пред Домом омладине и ликовним уметницима наше општине да се организација рада у Клубу побољша, те и постигну већи резултати“.[655]

Наредних година рад Клуба одвијао се прилично успешно, уз помоћ волонтера-аматера који су својим ентузијазмом доприносили добром и континуираном раду Клуба и након скоро деценије постојања.[656] Планом рада за 1985. годину била је предвиђена сарадња с другим Клубовима ликовних уметника у градовима широм СР Србије и излагање изложби у тим местима. Такође је планом предвиђено да Клуб организује „више изложби својих чланова, самосталних и заједничких. Клуб ће учествовати и у реализацији програма у Галерији. као и у ликовној колонији ’Сопоћанска виђења’“.[657] Овај план успешно је спроведен у дело 1985. године, а Клуб је и поред бројних финансијских и просторних проблема[658] радио „на организовању изложби својих чланова у новоотвореној Галерији ’Сопоћанска виђења’, на пружању помоћи око отварања других изложби у овој Галерији и на поновном окупљању чланства“,[659] као и на организацији манифестације „Сопоћанска виђења“, која је окупљала бројне ликовне уметнике из земље и света. Заједница културе Нови Пазар опремила је просторије Клуба и обезбедила добре услове за рад ове институције, која је радила све до ратног сукоба у држави.

653 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

654 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

655 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

656 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

657 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

658 Године 1985. Клуб је добио као финансијску помоћ од СИЗ-а културе Нови Пазар само 180.000 нових динара (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године).

659 ИАРНП, СИЗ културе Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

III.3. Институционалне културне манифестације

Манифестација у смислу „велике или значајне приредбе, представе културног, спортског и другог карактера, које јавности приказују и популаришу одређена достигнућа, успехе, остварења (смотра); свечани дочеци, поздрави (масовним изласцима на улице), који се обично приређују државницима, владарима итд.“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 156), термин је који је у Србији почео значајније да се употребљава у периоду социјализма.[660] Дакле, манифестације су чиниле значајан део живота појединца и колектива, а организоване су у сврху ширења културе, политичке пропаганде, спортског духа и слично.

С обзиром на тему рада, пре свега ћемо се позабавити културним (у најширем смислу) и културно-уметничким манифестацијама, с мањим скретањем пажње на политичке и спортске манифестације.[661] Културне манифестације биле су можда и најбројније у периоду социјализма, зато што су биле добар начин за идеолошку пропаганду. Дакле, оне нису биле искључиво културно-уметничке, као што ни оне организоване у част државних празника и рођендана председника Тита нису биле само политичке, већ и културно-уметничке манифестације. „Културно-уметничке манифестације су саставни део и важан фактор културног развоја. Оне обогаћују културни живот појединих делатности, утичу на ширење културних вредности и подстичу на ново стваралаштво“.[662] Циљ културно-уметничких манифестација јесте „вредновање и приказивање уметничких остварења насталих у одређеној средини у одређеном периоду, то оне имају двојаки смисао – смисао подстицаја развоја стваралаштва (вредновањем) и његове рецепције (популарисањем

660 Како М. Драгићевић-Шешић и Б. Стојковић истичу, у савременим друштвима постоји више различитих врста манифестација и прослава: „друштвено-политичке манифестације и прославе везане за историјско-политичке догађаје; историјске манифестације везане за обележавање историјских догађаја значајних у процесу формирања националног идентитета и националне свести; културно-уметничке манифестације; комерцијалне манифестације – туристичке, индустријске (сајмови моде); спортске манифестације – крос, спортски митинг, универзијада, олимпијада итд.; локалне манифестације и прославе, редовне и јубиларне, сеоских и градских заједница; интраинституционална славља; интерперсонална славља“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 157).

661 Политичке манифестације, које се прожимају с културним, биле су и прославе државних празника, као што је, на пример, Дан младости. Једна од основних карактеристика оваквих манифестација јесу поворке, које чини „мноштво људи који на улицама, скуповима јавно демонстрирају, изражавају подршку или протест поводом одређених збивања и догађаја или у вези са одређеном личношћу“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 156).

662 АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

манифестације у најширој јавности). Стога манифестације најчешће имају 'свечарски карактер', и тиме постају занимљиве и оној публици која иначе не прати посебно ту област културе и уметности" (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 158).

Ове манифестације често су се представљале у форми фестивала, смотре, прославе јубилеја и др., а могле су бити такмичарског или ревијалног карактера. Оне су биле својеврсни спектакли, који нам данас представљају „погодан инструмент за читање друштвених стварности" (Лукић Крстановић 2010, 20). Оне су могле бити „међународне; државне/националне; регионалне; општинске; локалне" (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 158). Постоји и подела према учесницима ових манифестација, по којој оне могу бити професионалне и аматерске, а ове друге су у периоду социјализма, поготову на локалном нивоу и у мањим местима, имале и значајнију улогу.

СФРЈ је била држава богата културним манифестацијама у најширем смислу. О значају ових манифестација за целокупан културни живот у Југославији и Републици Србији сведоче бројне комисије и удружења која су помагала рад манифесацијa, као што је Комисија за културно-уметничке манифестације Скупштине Републичке заједнице културе.[663]

Културно-уметничке манифестације, крајем седамдесетих и током осмадесетих година, биле су распрострањене у скоро свим местима СР Србије. Највише је било оних манифестација које су се традиционално одржавале сваке године, као и оних одржаваних поводом различитих јубилеја, а према неким проценама годишње је организовано око 400 манифестација. Крајем седамдесетих година сматрало се да би због тако великог броја манифестација требало сачинити републички друштвени договор којим би се утврдила друштвено-културна сврсисходност оволиког броја културних манифестација. „Неопходно је, наиме, утврдити друштвено-културни минимум циљева које манифестације морају остварити ако њихови организатори, желе да буду традиционалне".[664] Социјалистички савез радног народа био је заинтересован за све манифестације које су окупљале младе и које су биле производ рада, али и за „оне које унапређују развој културе народности и сусрете тих култура са свим осталим културама наших народа".[665] Осамдесетих година покренуто је и питање гостовања манифестација, тј. могућности

663 Више в.: АС, РЗК, XVIII седница, 30. 10. 1981.
664 АС, Г-278, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.
665 АС, Г-278, 4, 06–27/77–01, 25. 3. 1977.

да се манифестације селе из места у место, а не да буду привилегија само једног места. Овај предлог бива прихваћен, али не и дословно спровођен, јер је зависио од општинских власти и њихове жеље да нека манифестација дође код њих.[666] У периоду од 1981. до 1985. године Републичка заједница за културу планирала је финансирање оних манифестација које су важне за културну и револуционарну традицију српског народа, као и прослава јубилеја. Из ових тема манифестација приметно је и окретање националном контексту, који је почео да захвата читаву СФР Југославију у том периоду.[667]

Део ових културно-уметничких манифестација биле су и музичке манифестације које су „у Републици допринеле (су) развоју музичког живота. СИЗ и друге самоуправне организације и заједнице у култури треба да утичу на повећање и побољшање тих манифестација".[668]

*

Културне манифестације представљале су значајан сегмент културних садржаја и у Новом Пазару. Неке од њих биле су везане за прослављање државних празника и историјских јубилеја, а неке су имале сопствени, индивидуални живот независан од других догађања, и као такве, постале су чак и традиционалне. На државном нивоу, велике културне манифестације – смотре, такмичења и фестивали имали су потпуну аутономију и по свом организационом карактеру могле су парирати институцији културе. Сличан случај је и с културним манифестацијама на локалном нивоу, с тим што су оне ипак имале покровитељство културне институције која их је финансирала, а која је опет била финансијски зависна од Заједнице културе Нови Пазар. Дакле, на локалном нивоу, конкретно на примеру Новог Пазара, постојао је финансијски и организациони троугао: Заједница културе, тј. СИЗ → институција културе → културна манифестација. Дакле, манифестација је имала добро осмишљен план и програм, колектив радника који су били укључени у њену организацију, као и учеснике-аматере, али су „изнад" ње финансијски стајале институција културе из које је та манифестација и произишла, као и СИЗ културе Нови Пазар, који је био нека врста „супервизора" оваквих догађаја и рада манифестације и њене институције културе, чији су се критеријуми морали задовољити. Како је РЗК и истакао почетком осамдесетих година, „основни носилац сваке манифестације треба да буде општинска заједница културе, односно одговарајућа ОУР

666 Више в.: АС, РЗК, XIX седница, 30. 1. 1981.
667 АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.
668 АС, Г-278, 8, 641-1/77-025, 31. мај 1977.

културе“.[669] Средином седамдесетих година двадесетог века, традиционалне манифестације у Новом Пазару добијају и финансијску подршку од стране РЗК, у оквиру помоћи за мање развијене и неразвијене општине у Србији. „Нови Пазар је данас град који има неколико значајних културних манифестација, чиме се може похвалити мало који град у Србији. Оно што је још важније, све наше манифестације добиле су шири значај, постале акције од општег друштвеног интереса, које финансира Републичка заједница културе“.[670]

Програми културних манифестација осмишљавани су у оквиру матичних институција културе, али су се свакако морала поштовати одређена „правила“ која нису била јавно дефинисана и изношена, већ су сви чланови организационих и програмских одбора добро познавали циљ и идеје државне културне политике у датом периоду, те их сходно томе и примењивали на програме манифестација.

У Новом Пазару, седамдесетих година повећава се број културних манифестација и формирају се оне које ће временом постати традиционалне,[671] по својој дуготрајности и константности одржавања, као и изузетно значајне на републичком, државном, па и међународном нивоу. Четири најзначајније такве манифестације у Новом Пазару биле су: Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС), манифестација „Сопоћанска виђења“ (с Ликовном колонијом „Сопоћанска виђења“ и Симпозијумом „Сопоћанска виђења“), Октобарски сусрети писаца и Смотра аматеризма. Институције културе које су биле главни организатори ових манифестација и културних догађаја у Новом Пазару јесу: Дом културе, Раднички универзитет, касније Дом културе „Ослобођење“ и Дом омладине, а оне су сарађивале и с Народном библиотеком „Доситеј Обрадовић“, основним и средњим школама, као и организацијама удруженог рада.

Да би се потврдио значај који су имале неке од ових традиционалних новопазарских манифестација на републичком, државном и

669 АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.

670 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

671 Позитиван став Заједнице културе општине Нови Пазар о традиционалним културним манифестацијама очитује се и у једном њеном Извештају из 1980. године: „Традиционалне културне манифестације које се одржавају сваке године у Новом Пазару имају велики значај за развој културе у нашем крају, а посебно за развој ликовног, музичког и књижевног стваралаштва, те их и убудуће треба брижљиво неговати“ (ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. године).

интернационалном нивоу, наводимо следеће исказе СИЗ-а за културу општине Нови Пазар са седнице одржане 1978. године: „Фестивал омладинских хорова Србије у прошлој години је уврштен у програм Републичке заједнице културе, односно у културне манифестације републичког значаја, чиме је одато признање и поверење овој културној акцији. (…) Сопоћанска виђења су за две године постала ликовна манифестација интернационалног значаја. Већ наредне, 1978. године, Сопоћанска виђења прерастају у манифестацију ширег спектра, а ликовни моменат остаје само окосница. (…) Октобарски сусрети писаца у Новом Пазару чине краткотрајну, али веома значајну културну акцију. Писци целог света бораве код нас и приреде књижевно вече за грађане Новог Пазара. Сусрете писаца организујемо у сарадњи Удружења књижевника Србије“.[672] Поред значаја за развој аматеризма на локалу, ширења културне свести, привредног, туристичког и економског значаја за град, као и развијања омладине у идеолошком правцу, ове манифестације биле су важне и по питању демократизације културе, као једног од основних елемената којима је тежила државна културна политика, што је посебно истакнуто коментаром о можда и најзначајнијој аматерској манифестацији – ФОХС-у: „За Нови Пазар и градове учеснике Фестивал је културна акција кроз коју се одвија деметрополизација културе – велики циљ сваке демократске културне политике“ (Јовановић у: Атанасковић 1996, 5).

III.3.1. Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС)

Један од најзначајнијих музичких фестивала, тј. културно-уметничких манифестација у новопазарском крају био је Фестивал омладинских хорова Србије (ФОХС), основан 1976. године. Организатор ове манифестације био је СИЗ културе Нови Пазар, који је формирао манифестацију такмичарског карактера, на којој су учествовали хорови из читаве СР Србије.[673] Претеча овог Фестивала било је Такмичење хорова Србије, које је први пут одржано 1963. године у Крушевцу, на предлог Савеза аматера Србије. Наредних година ово такмичење одржано је у Неготину и Крагујевцу, а „десет година касније, када је свима било јасно

672 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

673 Поводом јубилеја, двадесет година постојања ове манифестације, сачињена је монографија „20 година Фестивала омладинских хорова Србије Нови Пазар 1976–1996“, у којој су представљени сви програми, извођачи и диригенти који су учествовали у овој манифестацији током тих двадесет година.

да се ова пракса мора усталити и устоличити, нашло се да је добро да се такмичење учврсти као годишња манифестација, а да је још боље да се она одржава у Новом Пазару“ (Атанацковић и Мијаљевић 1996, 28–29). Главни повод за формирање ФОХС-а баш у Новом Пазару заправо је било добијање златне плакете Дечјег хора Новог Пазара, 1971. године, на Трећем фестивалу дечијих хорова Србије.

Решавање великог проблема занемаривања музичке културе у школском образовању тих година био је и један од главних циљева свих музичких педагога, критичара и уметника, а Фестивал је желео да допринесе јачању свести о потреби музичке културе код младих. „Требало је надокнадити вакуум који је настао, а у коме ученици основних и средњих школа нису имали могућности да своју љубав према музици организовано искажу. Тако је понестало базе за попуњавање градских, синдикалних и студентских хорова, што је за Савез аматера Србије било довољно упозорење и подстрек да прихвати иницијативу ове врсте“ (Атанацковић и Мијаљевић 1996, 8).

Прве године одржавања фестивала (8. и 9. маја 1976. године) учествовало је чак седам хорова,[674] а већ наредне године владало је велико интересовање, како од стране учесника, тако и од стране посетилаца.[675] Жири су представљали еминентни музичари СР Србије – Војислав Илић, Иво Дражинић и Бранко Ђурковић,[676] који су доделили златне плакете Средњошколском хору из Бачке Паланке и Хору Гимназије „Братство-јединство“ из Новог Пазара, сребрну плакету – Хору Гимназије „Топлички хероји“ из Прокупља, а бронзану – Хору Гимназије „Предраг Костић“ из Неготина.[677]

674 Хорови који су учествовали на првом ФОХС-у били су: Хор Гимназије „Професор Бранко Радичевић“ Пријепоље, Хор Гимназије „Топлички хероји“ Прокупље, Хор ОЦ за гимназијско и стручно образовање „Јован Скерлић“ Владичин Хан, Хор Гимназије „Предраг Костић“ Неготин, Средњошколски хор Бачка Паланка, Хор Педагошке академије Титово Ужице, Хор Гимназије „Братство-јединство“ Нови Пазар.

675 Све године постојања ФОХС-а обогатило је учешће разних хорова из читаве СР Србије, међу којима су били и хорови: „Јосиф Маринковић“ и „Коча Коларов“ из Зрењанина, „Гусле“ из Кикинде, „Абрашевић“ из Ваљева, „Хор девојака“ из Зајечара, „3. децембар“ из Чачка, „Обреновачке девојке“ из Обреновца, „Јадранке“ из Лознице, „Бинички“ из Лесковца, „Кир Стефан Србин“ из Смедерева, „Барили“ из Пожаревца, Хор Дома културе из Новог Пазара и други.

676 Чланови овог жирија, током година одржавања ФОХС-а били су најутицајнији музичари СР Србије, међу којима су у првим годинама били Војислав Илић, Бранко Ђурковић и Радојица Милосављевић, а од осамдесетих су се прикључили и Константин Бабић, Милорад Вељковић, Борис Черногубов, Александар Вујић, Еуген Гвозденовић, Бећир Дервиши, Слободан Атанацковић, Драгиша Вујошевић, Весна Шоуц, Александар Краставчевић и други.

677 Ови и бројни други хорови сваке године освајали су златне, сребрне и бронзане плакете

Извођена су дела југословенских композитора, углавном Мокрањца, Данона, Манојловића и других, а теме песама биле су махом обраде народних напева и песме с темама народноослободилачке борбе.[678] Трошкове смештаја и хране учесника првог Фестивала омладинских хорова Србије сносила је Републичка заједница културе, која је у овај Фестивал уложила 20.000 динара.[679]

Други по реду Фестивал омладинских хорова Србије одржан је од 6. до 8. маја 1977. године у сали Радничког универзитета, која је била попуњена до последњег места, а овогодишњи победник био је Хор Дома омладине у Новом Пазару.[680] Већ ове, друге године одржавања, Фестивал омладинских хорова Србије уврштен је у програм Републичке заједнице културе, тј. у културне манифестације од републичког значаја. Овом признању доприносио је и велики број учесника и посетилаца Фестивала. Како је укупно било око 750 учесника, и организација је морала бити добро осмишљена, „а посебно обележје ове културне манифестације је зближавање младих из свих крајева Републике“.[681] Овакав коментар, који истиче заједништво омладине, посебно је био важан за новопазарски крај као мултиконфесионално и мултикултурално подручје које је до Другог светског рата преживљавало и бројне међусобне сукобе становништва. Овим фестивалом Нови Пазар добија значајно место и на социјалистичкој идеолошкој лествици, подржавајући у највећој мери братство-јединство као социјалистичку тековину.

Наредних година радило се на повећању броја учесника хорова, као

које им је додељивао сручни жири. Категорије женских и мешовитих хорова, у првим годинама фестивала биле су заједно оцењиване, да би се направила дистинкција 1987. године, али су ове категорије 1991. године поново спојене.

678 На трећем Фестивалу уведене су две обавезне композиције за све хорове. У првим годинама Фестивала то су била дела домаћих аутора, као што су: „Ој ти коло велико“ В. Илића и „Бела врана и црна овца“ Р. Петровића 1978. године, „Тајна“ М. Вукдраговића и „Воденица“ В. Илића 1980. године, „Четрнаеста руковет“ Ст. Мокрањца и „Једанаесто коло“ Ј. Маринковића јубиларне 1985. године и др. Од 1987. године уводе се и композиције страних аутора, на страним језицима и то углавном композиције италијанских ренесансних композитора: „Ne proicias me“ О. ди Ласо и „Закукуљено“ В. Илић 1987. године, „Anchor che col partire“ Ц. де Роре и „Нанина успаванка“ Б. Поповић, „Su, su, su“ К. Монтеверди и „Узори Маро“ К. Бабић, „Ahi, dispietata morte“ Л. Маренцио и „Величаније“ Ст. Мокрањац и др. Колико се мислило о задатим обавезним композицијама, сведочи и чињеница да су, 1981. године, у част преминулом председнику Титу, обавезне композиције биле „Венац Титу“ А. Обрадовића и „Руковет партизанских народних песама“ Р. Петровића.

679 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 06-811/77-01, 27. 04. 1977.

680 Више в.: *Други фестивал омладинских хорова Србије, Значајан напредак хорског певања*, „Братство“, XVII, 327 (24. 05. 1977).

681 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

и на вишем извођачком квалитету.[682] Највероватније због опште кризе аматеризма, која је са собом носила и кризу Фестивала, али веома могуће и због смрти председника, Тита која је „потресла“ све грађане Југославије, хорова који су учествовали 1980. године било је само пет, што је најмањи број од почетка организовања Фестивала. Упркос томе, Фестивал је опстао, а квалитет такмичарских хорова био је на високом нивоу.[683] Наредне године, 1981, све се и даље успешно одвијало, а сâм жири донео је закључак да фестивал указује на значај развоја хорског аматеризма, као и да подстиче дружење и склапање нових пријатељстава.[684]

С обзиром на то да је ова манифестација добила статус традиционалне манифестације, имала је велику материјалну подршку Републичке заједнице културе.[685] Тако је РЗК, 1981. године, позвала СИЗ културе Нови Пазар да присуствује на седници Комисије за културне манифестације, како би се прегледала молба СИЗ-а за повећање финансијских средстава за ФОХС. На овој седници додељена су средства у висини износа од 100.000 динара. Та средства дата су пре свега Савезу аматера Србије, који је требао даље да их проследи.[686]

Како је Фестивал из године у годину напредовао у сваком смислу, Савез аматера Србије био је подстакнут да организује још једну смотру хорова и то за одрасле, у Лесковцу, 1983. године.[687] Већ наредне године, ФОХС доживљава велики успех, пре свега у организационом смислу. Посебне похвале добио је од шабачког женског хора и диригената који су овде били по седми пут, што је доказало да је Фестивал одиста имао велики културни значај.[688] Овакав рад Фестивала, као и истицање женских хорова у први план квалитетом, допринели су, како је истакао Р. Милосављевић (диригент и председник жирија осмог Фестивала), супротстављању покушаја „да се реформом школства у циљу рационализације ослаби позиција музичког образовања што би могло имати несагледиве последице по квалитет и ширину аматерског покрета као и по националну културу у најширем смислу. Но, ипак верујем да ће реформе

682 Више в.: *Фестивалски дани, Несвакидашња слика*, „Братство“, XIX, 424 (15. 05. 1979).
683 Више в.: *Фестивал омладинских хорова Србије, Сви су награђени*, „Братство“, XX, 476 (03. 06. 1980).
684 Више в.: *VI фестивал омладинских хорова Србије*, „Братство“, XXI, 523 (15. 05. 1981).
685 Више в.: АС, РЗК, XV седница, 05. 06. 1981.
686 АС, РЗК, 1, 06-402, 06-437/81-05, 5. 3. 1981.
687 Више в.: *Данас у Новом Пазару почиње осми ФОХС*, „Братство“, XXIII, 623 (06. 05. 1983) и *Осми ФОХС завршен*, „Братство“, година 23, 624 (13. 05. 1983).
688 Више в.: *Завршен IX ФОХС, Многе песме вредне злата*, „Братство“, XXIV, 674 (18. 05. 1984).

које се најављују бити у функцији дефиниције: 'Школа – културни центар своје средине'" (Атанацковић и Мијаљевић 1996, 78).

За десетогодишњицу Фестивала, 1985. године, додељене су плакете свима који су га помагали током протеклих година, па су тако ова признања добили и РЗК, Савез аматера Србије, СИЗ културе Нови Пазар, НРИО „Братство", разни образовни центри, основне школе из Новог Пазара, Савез музичких друштава Војводине, општинска конференција ССО и дотадашњи хорови који су учествовали на Фестивалу. „Савез аматера Србије је за успешно организовање свих досадашњих Фестивала доделио Плакете овог Савеза Дому културе и СИЗ-у културе из Новог Пазара" (Атанацковић и Мијаљевић 1996, 89). Овај гест посебно је уздигао ФОХС и његове организаторе, а јубиларна година показала је значај који је Фестивал имао на подручју хорске аматерске делатности у Републици и тежину коју је имао као организатор и координатор.

Финансирање ФОХС-а било је настављено од стране РЗК-а, а број учесника је 1986. године достигао врхунац са 40 хорова и 1.000 учесника-певача.[689] Поред такмичарског дела Фестивала, од ове године организовани су и округли столови с различитим темама – проблемима. Први округли сто био је ускостручно профилисан – „Избор хорске литературе за омладинске хорове", а наредне године је одржан округли сто за педагоге с темом „Промене у наставним плановима и програмима музичког образовања у основним школама". Године 1989. одржан је округли сто посвећен јубилеју Фестивала, с темом „Петнаест година Фестивала омладинских хорова Србије", док је 1990. године уместо округлог стола организовано предавање Б. Ђурковића „Непролазно дело", поводом 50 година рада и стваралаштва В. Илића. Године 1991. тема је била општа и у смислу превазилажења проблема у уметничком и педагошком раду, док је 1992. године округли сто био посвећен „разговору о проблемима који су се наметали у ситуацији узаврелих политичких збивања" (Атанацковић и Мијаљевић 1996, 134).

Добар одзив учесника, као и изврсна организација, наставили су да прате ову традиционалну манифестацију хорског аматерског извођаштва и у другој половини осамдесетих година, а након година изврсне организације, упорности и истрајности организатора и учесника овога Фестивала, 1992. године последњи пут је одржан ФОХС, након којег је уследила пауза од три године. На овом, 17. Фестивалу, учествовало је

689 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113–119, Л-22, Акта по деловоднику 1986, П: 114, Л-2, 11, 27. 1. 1986.

четрнаест хорова, који су дали свој максимум у квалитативном смислу,[690] без обзира на све политичке и друштвене околности које су те године донеле мноштво проблема у читавој држави (ратни сукоби, економски крах и др.).

*

Нови Пазар је у овим мајским данима био град младих „који свим својим бићем доказују да су припадници наших народа и народности“.[691] Из овога је произашла и основна идеја ФОХС-а, који је био „израз младости и лепоте песме и полета. То је манифестација хорске културе, манифестација заједништва и пријатељства која брише простор, припадност и схватања. Фестивал је најлепша и најтоплија химна посвећена младости“.[692] И делатник културе Новог Пазара, судеоник датог времена, ликовни уметник М. Ђерлек Макс, из данашње перспективе сведочи о значају ове манифестације за културно уздизање Новог Пазара: „Почетком седамдесетих година XX вијека Нови Пазар је био на крилима културе, узлетио је. Дом културе постаје центар културних збивања у Новом Пазару. Захваљујући визионару Предрагу Перуничићу, наставнику музичке културе, Нови Пазар је добио још једну манифестацију – Фестивал омладинских хорова, манифестацију од савезног значаја. У данима свих тих племенитих догађања Нови Пазар је изгледао свечарски, а култура и умјетност су доживљавали звјездане часове. Нови Пазар је доживљавао метаморфозу, свлачио рухо касабе, а одијевао рухо велеграда. Све је то утихнуло почетком деведесетих година“ (Đerlek 2022, 352).

Дакле, слободно се може рећи да је Фестивал био нешто више од пуког културно-уметничког догађаја –био је одраз једног времена са својом идеологијом заснованом на братству, јединству и равноправности. Тиме се само потврдила чињеница да је већина великих фестивала у Србији у периоду социјализма играла значајну улогу у окупљању народних маса свих узраста, али и као инструмент државне културне политике.

690 Више: *Учествовали најупорнији* и *Фестивал ће наставити да траје*, „Братство“, XXXII, 1056 (20. 05. 1992).

691 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л-22, Акта по деловоднику 1986, П: 114, Л-2, 11, 27. 1. 1986.

692 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 92-99, Л 21, Акта по деловоднику 1983, П: 97, Л-1, 148/1, 29. 9. 1983.

III.3.2. Манифестација „Сопоћанска виђења“

Ликовни живот у Србији почиње да буја већ почетком XX века, одржавањем Прве југословенске ликовне изложбе 1904. године у Београду, након које настаје идеја Надежде Петровић (сликарке и једне од учесница ове авангардне изложбе) да се оформи Прва југословенска ликовна колонија, „неформалног окупљања истомишљеника које везује лично пријатељство, идеја југословенског културног јединства и уметничко трагање за новим“ (Inđić 1988, 180). Тако је, 1905, у селу Сићеву у близини Ниша, одржана Прва југословенска ликовна колонија. Након ове колоније дошло је до затишја у организовању, све до 1951. године, када се обнавља идеја о раду ликовних колонија и одржава једна у Илоку. Тако, „наредних година широм Југославије настаје талас оснивања нових ликовних и сродних колонија (ово сродних се углавном односи на примењену уметност – керамику, стакло, фотографију и сл.)“ (Inđić 1988, 182), док „у Србији ван покрајина расцват колонија почиње шездесетих година, односно тачније са обнављањем рада ликовне колоније у Сићеву 1964. године“ (Inđić 1988, 186). Иако све распрострањеније, с децентрализацијом културе у читавој држави, па и у Републици Србији, осамдесетих година XX века скреће се пажња на постојање идеолошког проблема који се тиче промовисања искључиво локалних вредности, отуђивања од заједништва и различитости, па чак и смањене комуникације на међурепубличком и иностраном нивоу. Овакво запажање посебно је било важно како би се тај тренд могао „поправити“, јер су ликовне колоније најпре настајале не само као „’радна састајалишта, него радна и животна дружења оних што у њима суделују и средине у којој су се нашли’“ (Inđić 1988, 184), што је посебно истакао Ј. Диминић на симпозијуму *Ликовна култура и удружени рад* 1982. године.

Дакле, ако за дефиницију колонија узмемо да су оне „неформални скуп ликовних и сродних уметника, који живе и раде ван свог уобичајеног боравишта, на одређено време, повезани својим професионалним радом и уметничким интересовањима“ (Inđić 1988, 186), можемо закључити да је прва идеја ових колонија, поред ширења уметности и културе – пропагирање заједништва и дружења. Овакве колоније „представљају један од начина уметничког деловања и у оним срединама у којима иначе уметници живе (селима и сл.), дају велику могућност међународних контаката и размене, а често пружају и могућности уметницима да раде

у скупим материјалима, посебно када је реч о вајарима: у алуминијуму, бакру, бронзи, мермеру. На тај начин општина, град, предузеће или школа (оснивач колоније) почиње са стварањем збирке, галерије ликовних дела“ (Dragićević-Šešić i Stojković 2000, 111). Дакле, ликовне колоније јесу и „средство буђења културнх потреба мањих средина, удаљених од културних центара. Оне су, нема сумње, пре свега подстицај за уметнички рад, за неговање уметничког професионализма, али су исто тако и захвалан медиј за ширење ликовне културе и стварање нове публике, тј. имају и изразит потенцијалан васпитно-образовни садржај“ (Inđić 1988, 186).

*

Значајна манифестација, која новопазарски крај ставља на високо место у ликовној култури у читавом региону, манифестација у оквиру које ради и колонија, која доприноси и отварању сопствене галерије, развоју научног изражавања у оквирима културе и уметности настајањем и одржавањем симпозијума ликовних уметника, јесте манифестација „Сопоћанска виђења“. Ова манифестација прва је и највећа културна манифестација ове врсте у Новом Пазару, па и у околини, која је први пут организована 1976. године у Сопоћанима,[693] у организацији Дома културе у Новом Пазару. „Визионарима тадашњег Радничког универзитета први корак у реализацији таквих жеља и намера био је доношење оснивачког акта о раду Културне манифестације ’Сопоћанска виђења’ у чијој су формулацији и потписивању учествовали значајни радници из области културе Новог Пазара“ (Чековић 2007, 234). Тема и идеја ове манифестације била је да „садржај и програм буду ’дружење’ са културом у садашњости, те је тако манифестација замишљена као свестрани облик културног изражавања и деловања у области ликовних уметности, књижевности, примењених уметности и мале привреде, обликовања и оплемењивања животне средине, музичке уметности, вајарства, издавачке, информативне и сличних делатности“ (Чековић 2007, 235).

Нови Пазар је имао велику подршку, и може се рећи, стајао на доста високој позицији приоритета у помоћи сваке врсте. Поред Заједнице културе општине Нови Пазар, у организацији ове манифестације учествовало је и Удружење ликовних уметника Србије и Републичка заједница

693 Према наводима Т. Инђића, ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ основана је 1973. године (Inđić 1988), али не постоје прецизнији подаци о њеном (не)одржавању или концепцији све од 1976, када наилазимо на податак о првом организовању ове колоније у тексту С. Чековић (Чековић 2007).

културе, а главни супервизор био је Програмски савет манифестације. Финансијска подршка за ову манифестацију долазила је из републичког фонда, а за прву годину одржавања утрошено је 10 милиона старих динара.[694]

Жеља за ликовном колонијом исказана је од стране чланова Ликовног клуба „Сопоћани“ из Новог Пазара, како би и сами имали шта да подаре ликовној сцени. Колонија је трајала током јула месеца, а након ње, до јесени, уметници су довршавали своје радове у атаљеима, како би их изложили на изложби у новембру месецу, у част ослобођења Новог Пазара. Овом приликом прикупљала су се и дела за галерију „Сопоћанска виђења“ која је отворена 1985. године као део Дома културе „Ослобођење“, а поседовала је и депо неопходан „за, музеолошки исправно, чување експоната као и за њихово манипулисање“ (Чековић 2007, 241). Са свим својим пропратним акцијама, Ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ била је једна од значајнијих колонија у Србији, али и карактеристична ликовна колонија када се посматра њена организација, као и елементи: ликовне колоније „остављају за собом богат фонд уметничких дела, (…) рађају се нове галерије, уметничке збрике, попуњавају локални музеји и тако на продуктиван начин комплементира целокупни културни живот регије“ (Inđić 1988, 186–187).

Ова ликовна колонија, која је радила у саставу Дома омладине, основана је 1976. године, а њен оснивач био је СИЗ културе Нови Пазар. У колонији су радили „сликари и графичари. Једна смена траје 15 дана од 1 до 15. јула сваке године, а ради 10–15 уметника са територије СФРЈ. Учеснике бира Друштво ликовних критичара Србије“ (Ivanišević i Ljuboja 1983, 108).

Већ током прве године свог постојања, ова манифестација имала је изузетно висок и квалитетан културни ниво. Од 1. до 15. јула 1976. године одржана је ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ у Сопоћанима, на којој је учествовало 13 ликовних уметника из читаве државе, а манифестација је проглашена за једну од најуспелијих у Републици Србији. Велики значај ове ликовне колоније био је и у томе што је она представљала отварање новог поглавља у раду и функционисању како локалних ликовних уметника, тако и читавог ликовног живота у Новом Пазару и околини.[695] Исте године приређене су две изложбе, од којих је прва одр-

694 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

695 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице

жана пре почетка колоније, а сачињена од радова учесника по сопственом избору, а друга – за новембарске празнике од радова учесника који су насликани током ликовне колоније. Изложбе су биле квалитетне, а њихов значај за културни живот града показује и то што је другу изложбу отворила Олга Николић, која је била члан Извршног већа Србије. Након изложби учесници су оставили по једну слику као допринос за формирање збирке радова манифетсације „Сопоћанска виђења“.[696]

Колонија се успешно реализује и наредних година с укључивањем учесника из иностранства (Грчка, Мађарска, Румунија, ССР Немачка, СССР), организовањем изложби по местима у СР Србији (Бор, Мајданпек, Рашка) и обавезним остављањем радова насталих на колонији.[697] Године 1978. делимично успева концепцијска измена манифестације, у коју је поред ликовне колоније укључено музичко, драмско и књижевно стваралаштво. Те године манифестација је била замишљена „као читав низ програма који се реализују у размаку од два месеца“.[698] Као други део ове манифестације приређиване су и књижевне вечери у Дому омладине, на којима је учествовало шест књижевника из СР Србије и СР Црне Горе. Заједница културе као највећи пропуст навела је то што није реализован музички програм, како би ова манифестација била потпуна и културно разноврсна.[699]

Од 1979. године, „у оквиру културне манифестације 'Сопоћанска виђења', започела је са радом 'Школа старих сликарских техника' у организацији Дома културе у Новом Пазару“ (Чековић 2007, 238), која траје и данас. Она је већ прве године свог постојања дала добре резултате и успешне копије сопоћанских фресака, а ову школу водила је једна од најбољих кописта фрезака код нас и у Европи – Зденка Живковић. Основни циљ ове школе био је да се одржи средњовековно фрескосликарство новопазарског краја. Други новитет исте године представљало је Саветовање ликовних критичара Србије, које је одржано у Сопоћанима, на тему „Традиција и уметност“, чиме је постигнут значајан циљ у

културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

696 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

697 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

698 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

699 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.

локалној културној политици, а то је да „обогаћује Сопоћанска виђења за још једну димензију и пружа могућност јаснијих опредељења и ставова нашег друштва у избору уметности и њеног садржаја“.[700] Важно је напоменути да је СР Србија имала великог утицаја на ову манифестацију и њене акције, на тај начин што је обе акције финансирала Републичка заједница културе, али и што је Удружење ликовних критичара Србије извршило одабир ликовних уметника који су учествовали на овој манифестацији. Поред ових значајних акција, било је одржано и неколико изложби новопазарских сликара, као и изложба радова учесника „Сопоћанских виђења“, које је откупила Републичка заједница културе. Све ово организовано је захваљујући добром раду Програмског савета Сопоћанских виђења, која је и наредних година добро водила ову манифестацију.[701] О значају манифестације по културни развој локалне заједнице и њеној „величини“ говори и чињеница да је она била медијски пропраћена, путем дневне и недељне штампе, као и путем различитих часописа.[702]

Од 1981. године, овој манифестацији се, поред Ликовне колоније „Сопоћанска виђења“ и Школе старих сликарских техника прикључује и Симпозијум књижевних, ликовних и других критичара, који се одржавао сваке године непосредно пред почетак Ликовне колоније, а било је дискутовано на одређене теме на које су прилагани и објављивани радови у оквиру часописа „Сопоћанска виђења“.[703]

Године 1980. манифестација „Сопоћанска виђења“ одржана је од 1. до 15. јула, а на њој се представило десеторо сликара из земље и иностранства. Као круна ове манифестације, чија је окосница и даље била ликовно стваралаштво, била је изложба радова учесника колоније под називом „Сопоћанска виђења 80“. Сваки сликар оставио је по једну слику организаторима манифестације, што је Фонд од преко седамдесет

700 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

701 Више о значају Програмског савета в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

702 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980.

703 Сви бројеви зборника „Сопоћанска виђења“ доступни су на сајту Народне библиотеке „Доситеј Обрадовић“ у Новом Пазару: https://digitalna.biblioteka-np.org.rs/sopocanska-videnja/ (прегледано 24. 11. 2022).

уметничких радова учинило још богатијим и спремним за отварање Галерије.[704]

И наредних година настављен је истрајан рад манифестације „Сопоћанска виђења“, а поготову њене ликовне колоније. Тако је 1984. године ова колонија окупила ликовне уметнике, међу којима су били и Драган Лубарда, Миодраг Ступовски, Студа Илић, Жени Келец, Павле Поповић и др. У новембру, у Галерији „Сопоћанска виђења“ отворена је изложба слика аутора учесника ликовне колоније, која је имала још свечанији карактер, с обзиром на то да је ове године за новембарске празнике био и јубилеј – четрдесетогодишњица ослобођења Новог Пазара.[705] Ова година била је значајна по још једном пројекту који је представљао можда и најважнији допринос ове манифестације – отворена је нова институција културе у Новом Пазару, Галерија „Сопоћанска виђења“.[706]

У култури се, као и у економском сектору државе, осећао постепен пад могућности, па и мотивације за рад, те се тако и манифестација „Сопоћанска виђења“, постепено претварала у ликовну колонију, а губила карактер разнолике културне манифестације. Године 1986. десетогодишњица манифестације обележена је како сталним активностима ове манифестације (ликовна колонија, изложбе и симпозијум), тако и позивом неколико сликара који су својим радом током претходних година задужили ову ликовну колонију и новопазарски крај.[707] Поред централних, „културну манифестацију ’Сопоћанска виђења’ прати низ уметничких и културних догађања: књижевне вечери, гостовање ансамбала озбиљне музике, концерти културно-уметничких друштава и друго. То је већ догађај који је оставио дубоке трагове у културном животу Новог Пазара и шире и из године у годину све више добија у свом културном значају“.[708]

Криза везана за финансирање манифестације „Сопоћанска виђења“ наставила се, у потпуности пратећи корак с економском кризом која

704 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981. године.

705 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

706 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

707 Неки од тих сликара били су: Оливера Грбић, Божидар Дамјановски, Светлана Златић, Гордана Јоцић, Драган Милеуснић, Мило Нерадовић и др.

708 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, П: 113-119, Л- 22, Акта по деловоднику 1986, П: 115, Л-3, 33, 19. 2. 1986.

је владала и постајала све јача осамдесетих година XX века у СФР Југославији. На седници скупштине СИЗ-а основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар 1988. године, предложено је да се преко новопазарског делегата у Републичкој заједници културе – Муриза Чоковића, затражи од ове заједнице да финансира ову манифестацију макар с 50% потребних финансија. Нажалост, Чоковић наводи да је овакво питање већ постављао Републичкој заједници култре, али је добијао негативан одговор и пребацивање одговорности на Културно-просветну заједницу. Ипак, чланови новопазарског СИЗ-а били су одлучни у својој жељи да ова Манифестација опстане и закључили да се од Републичке заједнице за културу мора тражити 50% финансија или добијање ранга републичке манифестације, који би требало да обезбеди и сигурније финансијско позиционирање.[709] Нажалост, овај ранг ипак је остао привилегија само за манифестацију Фестивал омладинских хорова Србије.

*

О вредности ове манифестације сведочи и њено трајање, тј. опстанак и поред тешких друштвених, политичких и економских услова који су били део историје нашег народа. Мора се истаћи да значај ове манифестације није само у њеној традицији, већ свакако и у квалитативној вредности – изнедравање бројних младих уметника, издавање научних радова, организовање округлих столова, инспирација уметницима и стварање вредних уметничких дела, а међу свим тим можда и најважнији допринос – отварање Галерије и излагање уметничких дела у њој, тј. отварање приступа ликовној уметности становницима новопазарског краја. Дакле, ова манифестација имала је велики значај и утицај на културни живот Новог Пазара и околине. Она не само да је Новопазарцима представљала тежње државне културне политике и међународне културне политике, као и кретања у светској уметности, већ је била значајна и као својеврсни педагошки „инструмент“ путем којег су новопазарски уметници и аматери могли да обликују своје уметничке профиле, али и да утичу на културне потребе и формирање укуса становника Новог Пазара. Све ово допринело је и да Нови Пазар постане један од значајних културних центара СР Србије, па и СФР Југославије, а за ову локалну заједницу можда и важније – „да Нови Пазар буде отворен град према свим

709 Више в.: ИАРНП, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, 1, Записници са седнице скупштине СИЗ-а од 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988, Записник са V седнице, 22. септембар 1987. године.

културним, јавним и другим друштвено-политичким срединама“.[710]

III.3.3. Октобарски сусрети писаца

Октобарски сусрети писаца представљали су једну од кључних, традиционалних манифестација, а одржавала се сваке године у Новом Пазару, почев од 1976. Њени оснивачи били су Књижевна омладина и Дом омладине, а основана је у периоду када су традиционалне књижевне вечери почеле да бивају слабије посећене и осетила се потреба за нечим новим, иновативнијим. Ова манифестација у Нови Пазар доводила је многе писце из СР Србије, СФР Југославије, па и иностранства и због тога је била веома значајна за ширење књижевне културе. Поред уско дидактичке функције ове манифестације (ширење љубави према књизи и књижевности уопште, развијање и усмеравање младих читалаца и др.), „Октобарски сусрети писаца“ били су и манифестација која је имала далекосежнији циљ, тј. кроз ове сусрете преносила се порука о хуманизму, једнакости и толеранцији, која се могла ишчитавати кроз дела гостујућих књижевника ове манифестације. Како се истиче и у једном записнику са седнице СИЗ-а културе Нови Пазар, „Октобарски сусрети писаца су значајна културна манифестација која наш град отвара према целом свету, посебно књижевном, а посебно је значајна хумана порука књижевника са разних меридијана, која упућује да су човекова слобода и независност највеће благо овоземаљске, те да врлина сваког човека има исто обележје у сваком поднебљу“.[711] Дакле, ова манифестација преносила је право значење културе „у чије је средиште стављено *човекољубље*, односно *хуманост* као најважнији односно прворазредни осмишљавајући принцип и критеријум за процењивање вредности културе“ (Илић 1987, 97). Велики значај ове манифестације представљало је и то што је она афирмисала овај крај и представила га целом свету, а све то захваљујући одличној сарадњи и помоћи коју је локалној самоуправи пружило Удружење књижевника Србије.

О великом значају ове културне манифестације, већ у самом почетку њеног одржавања, сведочи и текст *Знамење наде* Марсела Лобеа, књижевника и члана Белгијске академије за француски језик и књижевност, који је након учешћа на „Октобарским сусретима писаца“ у Новом Па-

710 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984. године.

711 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

зару истакао значај поезије и ове манифестације која је најочигледније доприносила „стварању климе братства међу народима тиме што у духовима и у срцима побуђује исте тежње“.[712]

Већ друге године одржавања ове манифестације, на њој су присуствовали књижевници из читавог света. Неки од књижевника, поред домаћих, били су из „САД, Француске, Данске, Обале Слоноваче, Совјетског Савеза, Мађарске, Бугарске, Пољске“.[713] Те, 1980. године, Октобарски сусрети писаца одржани су у великој Концертној дворани Радничког универзитета, која је била попуњена до последњег места.

И наредних година ова манифестација успешно се одвијала са све већим бројем гостију из иностранства, који су, сваки својим делима, преносили „сазнања да су човек и хуманост једно те исто, да у свету човечности међу људима нема разлика“,[714] и „да је свет на свим меридијанима исти, да је свет свуда са истим жељама и истим прохтевима“.[715]

Године 1984. „Октобарски сусрети писаца“ одржани су у читаоници библиотеке „Доситеј Обрадовић“, али су своју поруку хуманизма и ширења љубави према књижевности преносили бројни књижевници из „Шведске, СССР, Немачке Демократске Републике, Данске, Пољске и других земаља“.[716] Те године „манифестација је устаљена као трајна, захваљујући Удружењу књижевника Србије, које је Нови Пазар уврстило у град који сваке године прима писце и организује књижевне вечери“.[717] Ово је био значајн догађај за ту манифестацију и културни живот града Новог Пазара, јер је био подржан од стране републичке организације, због чега је, можда, ова манифестација опстала и до данас.

О великом значају који су имали „Октобарски сусрети писаца“ и средином осамдесетих година, као и користи коју је од ње имала институција која је била организатор, сведочи и залагање Марије Стојановић, делегата Библиотеке, да се од 1985. године „Октобарски сусрети писаца“

712 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977. године.

713 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1980. годину, фебруара 1981.

714 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период од 1978–1982. године, фебруара 1982. године.

715 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1983. годину, јануара 1984 године.

716 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

717 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

пребаце под окриље Библиотеке. Ипак, СИЗ културе Нови Пазар одлучио је да ова манифестација остане у надлежности Дома омладине, а да се Библиотеци финансијски помогне у организовању књижевних вечери.[718] Наредних година рад ове манифестације био је смањен, услед кризе у држави која се постепено осећала на свим пољима, па тако и у култури.

*

Из ишчитавања и анализе доступних извора може се закључити колико је велики значај ове манифестације у образовном смислу, али и у погледу неке више културне и духовне надоградње, као и у погледу утицаја на формирање „социјалистичког" човека. Дакле, власт је нашла начина да и кроз овакву манифестацију, скоро неприметно, код младих и радних људи, још једном „провуче" основну нит социјалистичке идеологије, братство и јединство, једнакост, хуманизам и др. Тиме је и на овом пољу власт одиграла изузетно важну улогу и спровела неприметну координацију / управљање свести масе, поготову код омладине. Свакако, због своје доступности, ова грана културе/уметности била је једна од погоднијих за контролу и спровођење идеологије која би лако доспела до великог броја људи. Иако идеолошки обојена, ова манифестација није била искључиво усмеравана од стране власти, већ је остављено и простора да се чују неке нове идеје, а то је било могуће, јер, како је рекао и Иво Андрић, „књижевност је мост који спаја неслућене раздаљине и пространства, да међу људима утире разлике и чини их пријатељима". Ипак, остаје отворено питање да ли је постојала цензура у одабиру учесника и који су били критеријуми за прихватање учешћа на овој манифестацији?

III.3.4. Смотра аматеризма[719]

Смотра аматеризма, као манифестација локалног типа, била је једна од најмасовнијих културних манифестација, која је окупљала ученике основних и средњих школа из града и из околних села,[720] а у

718 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са VII седнице скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, одржане 24. децембра 1984. год.

719 У овај део текста инкорпориран је рад „Смотра аматеризма младих" (Aksić 2022, 7–11), објављен у оквиру монографије „Фестивал стваралаштва младих 2009–2019", који је у знатној мери измењен и допуњен.

720 Године 1977. Смотри аматеризма прикључене су и матичне основне сеоске школе.

једном периоду организовања и омладину из различитих организација удруженог рада и КУД-ова. Смотра је основана 1974. године, у оквиру Дома омладине,[721] а помоћ у организацији и спровођењу су јој пружали Центар за културу Радничког универзитета[722] и СИЗ културе Нови Пазар, који је био и главни финансијер.[723] Учесници су се током неколико месеци припремали за ову такмичарску манифестацију, формирајући програме у својим школским секцијама. Свака пријављена школа добијала је прилику да се прикаже целовечерњим програмом који је припремила у оквиру следећих такмичарских категорија: драма, хор, солистичко певање забавне и народне нумере, фолклор, а након неколико година уведено је и рецитовање. Након оцењивања стручног жирија бирало се по неколико најбољих школа у овим категоријама и организовало финално вече, где се такође гласовима жирија доносила одлука о прва три места у свакој категорији, а затим је победницима следила и новчана награда.[724] Почетком 1974. године започело се с припремама и осмишљавањем пропозиција такмичења, а битно је нагласити да су скоро све градске школе и секције културно-уметничких друштава узеле учешћа у смотри.

Априла и маја 1974. године први пут је одржана Смотра аматеризма, на којој су учествовали ученици Основне школе „Станика Радовановић Цана“, „28. Новембар“ и „Тршо“, као и Школски технички центар „Зенун Хасковић“, а своје учешће су отказале Гимназија, Средња економска школа и Основна школа „Братство“, без детаљно наведених разлога и, како је СИЗ сматрао, неоправдано.[725] Поред малог броја школа-учесница

721 У једном тексту у листу *Братство* налазимо да „културна манифестација аматерског стваралаштва младих новопазарске општине траје веома дуго, још од 1961. године, тако да већ има карактер традиције“ (*О Смотри аматеризма младих; И ове године по старом*, „Братство“, XVIII, 369 (28. март 1978).

722 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

723 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

724 Као важан подстицајни сегмент ове манифестације, због којег је између осталог (љубав, такмичарски дух и др.) и опстајала ова манифестација, био је и систем награђивања победника. Године 1974. донета је одлука да се победницима Смотре аматеризма доделе новчане награде из фонда који је прикупљен током завршне, финалне вечери. С новчаним наградама настављено је и наредних година. Тврдњу да је награђивање добар подстицај за бољи рад, потврђује и закључак из Програма рада за 1985. годину, где је предвиђено да се свим основним школама учесницама поделе новчана средства, као знак „пажње“, тј. као стимулација за даље учествовање у овој манифестацији.

725 Интересантно је да су све три школе које су у последњем тренутку отказале своје учешће на Смотри биле градске школе, које су касније постале најактивније и с најквалитетнијим програмима, а у том тренутку су сигурно биле школе с највише могућности и средстава за припрему програма.

Смотра је била изузетно посећена (учествовало је око 400 ученика, са својих 100 наставника, док је у публици било око 4.000 посматрача) и тиме показала да има потенцијал да постане кључна аматерска манифестација у Новом Пазару.[726]

Наредне године, 1975, повећао се број такмичара – „кроз такмичење је прошло преко хиљаду такмичара, за осам вечерњих наступа, а програм је гледало преко 4.500 грађана“.[727] Нови такмичарски сегмент од ове године постала је и рецитаторска секција. У оквиру Смотре аматеризма представљали су се рецитатори из свих школа-учесница, од којих су на самом крају такмичења били одабирани најбољи. Ипак, и даље највећи недостатак ове манифестације били су одсуство КУД-ова и лоша организација сеоских школа. Као најзначајније организационо и управно тело ове манифестације, развио се Извршни одбор, који је од 1976. године имао све ингеренције везане за организацију и крајњи исход такмичења. Како се наводи у записнику са седнице Извршног одбора, његови задаци били су да „у потпуности врши увид у програм и финансирање смотре. (…) Извршни одбор је дужан да има потпуну документацију са одржавања смотре аматеризма. Секретар заједнице је овластио Извршни одбор да за музику уговори висину плаћања“.[728] Добар рад Извршног одбора имао је утицаја и на повећање броја учесника Смотре, те је 1976. године, током трајања манифестације (цео април месец) било преко 1.000 ученика основних и средњих школа из града и са села који су учествовали и преко 100 просветних радника, док је публику чинило око 5.500 гледалаца.[729] Године 1977. програму Смотре аматеризма прикључују се и сеоске матичне основне школе које су свој репертоар изводиле у селу Трнава, што је довело и до повећања броја учесника и гледалаца, а уједно и отклонило организационе немогућности да сеоска деца долазе у град у великом броју. Истакнуто је чак и то „да је квалитет приказаног програма на нивоу и да ти програми убудуће морају чинити основне програмске садржаје за домове културе на селу“.[730] Ове године било је преко 6.000 гледалаца целе Смотре, 1.400

726 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. год.

727 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруара 1976.

728 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записник са седнице Извршног одбора, одржане 10. 04. 1976.

729 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

730 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

извођача програма и преко 120 просветних радника који су припремали програм.[731]

Од 1978. године договорено је да се концепција Смотре аматеризма измени, тако што би, од наредне године, биле издвојене вечери хора, драме, фолклора и других такмичарских категорија.[732] Не само концепцијски, већ и по питању учесника, ова година донела је промене у омасовљавању актера тако што су укључени и учесници из КУД-ова и неких организација удруженог рада. До промене концепције дошло је због тога што се сматрало да она „гуши поједине видове аматерског стваралаштва".[733] Проблем у дотадашњој концепцији представљале су тзв. „коктел-вечери", које су подрзумевале приказивање свих аматерских делатности једне школе у току једне вечери, те су због тога „могле наступати само школе које имају комплетна културно-уметничка друштва".[734] Још један важан сегмент о којем се ове године расправљало јесте – да ли и током године или само током та три месеца припрема и извођења аматеризам живи у Новом Пазару. Ипак, долази се до закључка да је ова манифестација од изузетне важности за младе којима је то можда и једина могућност да се представе на сцени, пред публиком.[735]

Године 1979. долази до разматрања финансирања Смотре, дељења новчаних награда, као и квалитета Смотре, па чак и упитаности о оправданости њеног даљег организовања.[736] Ипак, важно питање било је промена концепције такмичења која је дала добре резултате, омогућивши школама лакше припремање програма, али и смањење разлика међу такмичарима. Дакле, с новом концепцијом такмичења сви су били у

731 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

732 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979.; *Како теку припреме за Смотру аматеризма младих; Све тече по старом* „Братство", XVIII, 375 (16. мај 1978) и *На почетку ове школске године; Припреме за Смотру аматеризма* „Братство", XVIII, 392 (12. септембар 1978).

733 *Припреме за Смотру аматеризма младих, Коктели превазиђени*, „Братство", XVIII, 366 (7. март 1978).

734 *Припреме за Смотру аматеризма младих, Коктели превазиђени*, „Братство", XVIII, 366 (7. март 1978).

735 Више в.: *О Смотри аматеризма младих; И ове године по старом*, „Братство", XVIII, 369 (28. март 1978).

736 Више в.: *Аматеризам; Да стварамо или да отаљамо*, „Братство", XIX, 426 (29. мај 1979).

могућности да дају свој максимум из појединачних категорија.[737]

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, поред проблема у финансијама, појављују се и замерке организаторима Смотре који још увек нису укључили КУД-ове основних организација удруженог рада у такмичење.[738] Због жеље једне групе организатора да се Смотра врати на првобитну концепцију, 1981. године „Скупштина Заједнице културе Новог Пазара је одлучила да ове године конституише Програмски савет Смотре аматерског стваралаштва који ће бринути о комплетној манифестацији".[739] Проблем о којем се говорило јесте и одабир тачака којима се млади представљају, а које нису у складу с њиховим годинама и намећу им аматеризам као посао.[740] Још неки недостаци Смотре аматеризма младих показали су се 1982. године, када је изостао хорски део такмичења, а проблем је настао и у лошем одабиру музичких нумера за певаче, као и превеликој импровизацији при извођењу програма. И број учесница сеоских школа био је смањен на само две.[741] Поред свих проблема и недостатака, СИЗ културе Нови Пазар ипак се обавезао да „ће у наредном периоду покушати да обезбеди већа средства за реализацију и припреме садржаја ове акције".[742]

Године 1982. коначно се остварује и замисао о учешћу КУД-ова, па се тако Смотри прикључује КУД „Емин Хаџовић" из Пете месне заједнице.[743] Ова година била је веома плодоносна, те је СИЗ културе Смотру представио као „најуспешнији и најсвестранији облик аматерског дело-

737 Више в.: *Смотра аматеризма; Награде да – накнаде не*, „Братство", XIX, 414 (27. фебруар 1979).

738 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1978. годину, фебруара 1979; СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1979. годину, фебруара 1980. и СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

739 *Припреме за Смотру аматеризма; После паузе другачије*, „Братство", XXI, 514 (13. март 1981).

740 Више в.: *О програмима виђеним на Смотри аматеризма; `Тачке` са три тачке*, „Братство", XXI, 522 (8. мај 1981).

741 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

742 ИАРНП, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1982. годину, фебруара 1983.

743 Више в.: *О току Смотре аматерског стваралаштва; Улазак у месну заједницу*, „Братство", XXII, 576 (11. јун 1982).

вања“.[744] Идуће године рад Смотре значајно опада, посебно изостанком учешћа образовних центара, као и сеоских школа.[745] Осетан пад у организацији и учешћу у Смотри био је настављен и наредних година, па је тако, 1985. године „у оквиру ове манифестације одржана (је) Смотра рецитатора, регионална, на којој су учествовали наших 11 рецитатора“,[746] како би се допунили садржаји. Сличним темпом рада настављено је и наредних година, све до распада државне заједнице,[747] што је ишло у корак са све мањом бригом о културним делатностима државе и локалних самоуправа.

*

Због своје масовности, али и квалитета који показују ученици, као и због циљева које постиже – интересовање младих за уметност, ослобађање ученика од свакодневне стеге и увођење у свет уметности и забаве, ангажовање младих и стварање осећаја одговорности и такмичарског духа, стварање осећаја припадности одређеном колективу и борбе за што већи успех тог колектива, Смотра аматеризма може се сматрати и најзначајнијом аматерском манифестацијом новопазарског краја. Захваљујући свом карактеру била је савршена прилика за манифестацију социјалистичких идеја – братство и јединство, заједништво, једнакост, такмичарски дух, радна мотивација – које су се „неприметно“ спроводиле током читавог периода припрема и такмичења.

Значај ове манифестације је и у подизању институционалне сарадње између школа и Културног центра на виши ниво, а самим тим и у развијању сарадње између образовних и културних институција, тј. у јачању споне између образовања и културе у ширем смислу речи, које би, посебно код младих, увек требало паралелно развијати. Младост на сцени представља најбољи начин за окупљање великог броја гледалаца, те се на посредан начин у културне садржаје укључују и они који нису чести посетиоци оваквих догађања.

744 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду Заједнице културе за период 1978–1982. године, фебруара 1982. год.

745 Више в.: *Аматеризам; Криза или…*, „Братство“, XXIII, 623 (6. мај 1983).

746 ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1984. годину, фебруара 1985.

747 Више в.: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

IV ЗАКЉУЧНИ ОСВРТ

Основни принципи на којима је била заснована читава културна политика у периоду од 1945. до 1991. године на територији државне заједнице и новопазарске средине, која је пролазила кроз различите фазе, били су омасовљење културних делатности, те аматеризам као начин спровођења и представљања културних делатности, али и помоћи при идеолошком обликовању новог „социјалистичког човека“. Нова култура је пре свега имала задатак да изгради револуционарно ново, класно равноправно друштво, у којем ће културна делатност бити доступна свима, чинећи то уз маргинализацију народне и религијске традиције, као и готово свега што је било у вези са сеоском културом и тековинама „прошлог“ времена. Ипак, тековине прошлости нису у свим сегментима могле бити искорењене, те су неки ранији елементи (нпр. фолклор, тј. игре, музика и др.) били коришћени у склопу „нове“ културе, али прилагођени новим идеолошким стремљењима. Оно што је посебно разликовало нову, социјалистичку културу од предратне, била је масовност, која је истицана у први план. Уз масовност нове културе стоје и просечност и доступност различитих видова културних делатности којима је требало усмеравати „друштвену енергију“ и тако свест појединца у потпуности уклопити у идеје новог друштва. Путем различитих механизама грађена је нова култура у свом најширем значењу.

Потребе становништва мењале су се с развојем социјалистичког друштва, који је подразумевао брзе и велике промене у социјалном и привредном, па затим и економском смислу. Неке од највећих и најочигледнијих промена биле су миграције на релацији село-град, оснивање фабрика и запошљавање у њима, а с тим и формирање радничког слоја друштва, као и већа тежња за образовањем и тако стварање јаке социјалистичке омладине. Пре свега, започето је с описмењавањем, затим образовањем, како деце и младих тако и одраслих, а када су на овом нивоу постигнути добри резултати, уследио је, како се веровало, социјалистички културни препород градова и селâ. Поред професионалног бављења културним делатностима, попут драмске, музичке, ликовне и др., што је у највећој мери упражњавано у Београду, Новом Саду и неколико већих градова у Србији, ове су делатности биле развијане и неговане и путем аматеризма који се потенцирао на простору читаве државе. Тако је створена нова радничка култура. Омладина је у том периоду такође имала своје поље деловања, уз оснивање бројних

омладинских удружења, која су чинила засебну мрежу у оквиру које су млади деловали на плану културе. Радничка и омладинска култура, често се преплићући, деловале су кроз механизам аматеризма, који је стајао насупрот професионализму и институционализму, као што су оне стајале насупрот елитној култури. Два основна, наизглед супротстављена стремљења у социјалистичкој културној пракси била су следећа: стремљење аматеризма да се приближи професионализму и прерасте у њега, као и укључивање аматерских делатности у рад институција и њихово институционално организовање. Жеља аматеризма да се преиначи у професионализам, испоставља се, није доносила никакву добробит аматерским делатностима, па ни њиховим делатницима, јер је у одређеним периодима аматеризам имао и већи ангажман и значај у оквиру државне културне политике од професионалних културних делатности, пре свега зато што је држава увидела значај аматеризма и његове могућности за идеолошко управљање и контролисање ширег слоја друштва. Институционализација аматеризма, насупрот претходно реченом, у већини случајева донела је аматеризму сигурност у организационом, просторном, па донекле и материјалном смислу, али подстичући га с намером даље професионализације.

Како је аматеризам већ убрзо након Другог светског рата, с отварањем радничких универзитета, постао институционализован, тако је њиме морало бити управљано од стране различитих управних органа у култури на државном/републичком нивоу, а у каснијим годинама и на локалном нивоу. Овај управљачки систем био је сложен и мењао се у зависности од тежњи културне, али и економске политике. Тако су се од фондова и одбора за културу у првим годинама након рата развили савети културе, а затим и заједнице за културу, па од 1974. и самоуправне интересне заједнице, да би се 1990. године поново успоставио систем фондова. Приметан је кружни пут током којег је покушано да се децентрализују управни органи и расподели економско управљање културом, али када је дошло до апсолутног „цепања“ и немогућности финансијске контроле од стране државе, управни систем се поново враћа централистичком организовању.

Развој и промене управљачких тела у култури пратили су тежње културне политике, која је одређивала правац културних делатности, а с тим и оснивања културних институција. Тако је културна политика након рата, пре свега, била окренута описмењавању и образовању, па је сходно томе ширена мрежа библиотека и повећаван број углавном новинских листова, а у оквиру аматерске делатности оснивана су

културно уметничка друштва која су неговала различите секције, а најпре фолклорну. Током педесетих и шездесетих година није било великог помака у формирању нових институција, изузев ширења мреже институција с основном културном делатношћу, као што су, на пример, раднички универзитети и домови културе, а седамдесетих и осамдесетих година дошло је до наглог развоја културних делатности, институција, удружења и активности у области културног аматеризма. У овом, последњем периоду социјализма, а истовремено најплоднијем за ширење аматерских културних делатности, приметан је пораст основаних културно-уметничких друштава и институција које се баве медијима, музичком и књижевном културом, а посебно оних које се тичу омладинског аматерског бављења културом (Књижевна омладина, Музичка омладина и др.).

*

Посматрајући развој социјалистичке културе на државном, тј. републичком нивоу, можемо уочити њене основне тежње које је требало спровести и у локалним срединама. Ипак, како свака локална заједница има своје посебности, од историјских прилика и неприлика, преко микрокултуре, економских и привредних потенцијала, друштвених карактеристика, тако и културна политика мора имати своје варијације у локалним срединама. Средина која је била изабрана за истраживање у оквиру ове монографије је Нови Пазар, као мултиконфесионална и мултикултурална, у чијем се културном развоју одсликало вишевековно прожимање двеју религијских пракси, а која је социјалистичку културу скоро у потпуности пригрлила, уздигавши је на највиши могући ниво. До оваквог револуционарног преокрета дошло је из више разлога, а превасходно због знатне материјалне оскудице и сучељавања различитих врста (политичка, верска, идеолошка итд.) под којима је овај крај опстајао до Другог светског рата, након чијег се завршетка развија велики број привредних објеката у којима запослење налазе млади из села и града. Природно, материјална стабилност доносила је бројне друге олакшице у начину живота, а – као својеврсну „захвалност“ за ту врсту сигурности – радни човек је прихватао и нову културу живљења, па се и све остало што је долазило с њом сматрало добрим и пожељним. Тако је у Новом Пазару социјалистичка култура била релативно брзо и лако инкорпорирана у друштво, а једна међу већим препрекама биле су неписменост и необразованост већине становништва, које су првенствено морале бити решене, како би се културне делатности могле даље развијати. Још један важан разлог због којег је култура социјализма била несметано и лако

уметнута међу становништво јесте и жеља да се нетрпељивост међу православцима и муслиманима оконча након међусобних сучељавања с почетка XX века, а затим и после страдања у Другом светском рату. Под паролом братства и јединства, социјалистичка култура тако постаје симбол заједништва и једина друштвено прихватљива култура.

С оваквим стремљењима, Нови Пазар је, и поред велике културне заосталости, у првим годинама након рата покушавао да иде у корак с републичким развојем културе. Развој управних органа у Новом Пазару у потпуности је пратио догађања на републичком/државном нивоу. Разлог за овакво праћење могао се наћи у економској зависности од републичких фондова, пошто је Нови Пазар био неразвијена локална заједница, али се не смеју занемарити ни политичко-идеолошки разлози. Када је у питању развој институција културе, он је у понеким периодима заостајао за републичким просеком, што је, како смо поменули, бивало из оправданих разлога. Овде долазимо до помињаног микроплана развоја културе, тј. до локалних карактеристика на које је морала бити обраћана пажња, како би се задовољиле потребе и могућности становништва, те како би осмишљене културне делатности испуниле свој циљ. Развој институција културе у Новом Пазару кретао се од институција образовања за одрасле, затим образовања за раднике, па преко институција културе, које су биле засноване на аматерској делатности. Дакле, иако је Нови Пазар, посебно у првим двема деценијама након рата, припадао неразвијеним подручјима у погледу културе, индустријализација и масовне миграције из села у град допринеле су брзом прилагођавању људи новој социјалистичкој култури, с којом је скупа прихваћен и аматеризам. С оваквим полазиштем, природно је било да су институције културе које су неговале аматеризам имале и добру пријемчивост код становништва Новог Пазара, а посебно код омладине, која је и лакше и брже прихватала, тада већ увелико, културу свога доба. Извукавши се из материјалног сиромаштва, али и из културне неразвијености, Нови Пазар је, следећи корак развоја социјалистичке културе, већ седамдесетих година XX века постигао значајан напредак, те је доспео на врх аматерске културне делатности у СР Србији, развивши добре организационе системе и формирајући републички, али и ванрепублички познате и признате институционалне, традиционалне манифестације.

Иако идеолошки обојена, често цензурисана и свакако усмеравана од стране политичког државног врха, па све више разграђена након децентрализације у културном (само)управљању, пратећи све време политичка мимоилажења, социјалистичка културна политика је, са

свим својим варијететима, имала несумњиво велики значај у културном уздизању Новопазараца, ма колико оно у неким својим сегментима било упитно по питању квалитета. Како ниједног успеха не би било без учесника, тако ни Нови Пазар сасвим сигурно не би могао своју аматерску културну делатност и њене институције подићи на тако висок ниво и учинити то у релативно кратком временском периоду да није било ентузијаста – деце, омладине, радних људи, али и старијих становника, који су, свако на свој начин, додали по један део у слагалицу ове нове, социјалистичке културе, а посебно оног њеног сегмента који је чини „свеукупном праксом“ – у институцију аматеризма. И како су сами Новопазарци заслужни за сопствено уздизање, тако се и њихова јака жеља да изађу на културно видело могла остварити само у заједништву, заснованом на преплету нити снажно прокламованог братства и јединства: Нико не може све да има, нити све да зна. Зато људи треба да живе једни с другима, да би лакше живели (Доб Ник).

V ИЗВОРИ

АЈ, Фонд 314 – Комитет за културу и уметност владе ФНР.

АЈ, Фонд 317 – Савет за науку и културу, 1945–1953.

АЈ, Фонд 318 – Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954–1967.

АЈ, Фонд 319 – Савезни савет за образовање и културу, 1967–1971.

АС, Министарство за науку и културу, Г-187, 21, културно-уметнички сектор, 30, 1950–1951.

АС, Савет за просвету и културу НР Србије, Г-193, 1951–1956.

АС, Републички секретаријат за културу, Г-278, 1961, 1964–1978. (без 1968).

АС, Савет за културу НРС, Г-291, 1956–1964.

АС, Фонд за унапређење културне делатности НРС, Г-335, 1961–1967.

АС, Републичка заједница културе, РЗК, 1979–1990.

АС, Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине Србије, Ђ-46, 1945–1990.

„Братство“, 1945–1992. године.

Закон о финансирању културе и о заједницама културе, „Службени гласник СРС“, Број 53, Београд, 28. децембар 1968.

Зборник „Сопоћанска виђења“: https://digitalna.biblioteka-np.org.rs/sopocanska-videnja/ прегледано: 24. 11. 2022.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Извештаји о раду заједнице културе, 1970–1986. године.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Програм рада за 1985. годину, новембра 1984. године.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна

заједница културе општине Нови Пазар, Записници са седница скупштине самоуправне интересне заједнице културе општине Нови Пазар, Записник са VII седнице, 24. децембра 1984. год.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Скупштине СИЗ-а културе Нови Пазар: 1, 9. 06. 1986 – 8. 11. 1988. (I–X седница); 2, 28. 12. 1988 – 27. 03. 1990. (XI–XVседница).

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Самоуправна интересна заједница основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања општине Нови Пазар, Записници са седница Извршног одбора Скупштине СИЗ-а: 4, 12. 05. 1988 – 14. 06. 1989. (XIII–XXXI седница); 5, 22. 06. 1989 – 26. 03. 1990. (XXXII–XXXIX седница).

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е ГНО Нови Пазар, Записници ИНО и ГНО за 1944/1945. годину, инв. бр. 1.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е ГНО Нови Пазар, Записници са седница пленума и ИО ГНО Нови Пазар, 1, 18. 07. 1945 – 4. 10. 1950. године.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951 – 24. 12. 1952.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е НОГО Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 24. 12. 1952 – 14. 1. 1955.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар 1956–1962.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 13, 1962–1963.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар

за 1964. годину, 29. 2. 1964 – 29. 04. 1964.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1965. годину, 16. 11 – 25. 12. 1965.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, СО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар за 1969. годину.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Статут општине Нови Пазар, 1964.

ИАРНП, Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, Збирка фотографија, В. 2. 280.

Музичка омладина Србије: https://www.facebook.com/groups/muzickaomladinasrbije/ прегледано: 23. 11. 2022.

Музичка омладина Новог Сада: https://www.muzickaomladina.org/o-nama/ прегледано: 23. 11. 2022.

Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“ Нови Пазар: http://biblioteka-np.org.rs/2016/index.php/o-nama прегледано: 10. 10. 2022.

„Политика“, (четвртак, 24. август 1972).

„Политика експрес“, (субота, 29. 12. 1984).

Прво београдско певачко друштво: https://www.pbpd.info/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=75 прегледано: 23. 11. 2022.

Предавање Милене Драгићевић-Шешић – „Mira Trailović, inspiration and role-model – 50 years“, на отварању конференције *BITEF Festival and cultural diplomacy: theater and geopolitics,* 2016.

Статут Културног центра Нови Пазар: https://www.novipazar.rs/images/dokumenti/javne_ustanove/kulturni_centar/Statut.pdf прегледано: 17. 11. 2022.

Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти из 1953. године видети на сајту: Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти (1953) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) прегледано: 13. 6. 2022.

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1963. године видети на сајту: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1963) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) прегледано: 10. 11. 2022.

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974. године: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1974) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) прегледано: 20. 10. 2022.

Устав Савезне Републике Југославије из 1992. године погледати на сајту: Устав Савезне Републике Југославије (1992) — Викизворник, слободна библиотека (wikisource.org) прегледано: 17. 10. 2022.

*

Marić, Savo (ur.). 1982. *Novi Pazar – turistički vodič.* Drugo dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Opštinski turistički savez Novog Pazara.

Mesto, uloga i zadaci Muzičke omladine Jugoslavije u podsticanju i razvoju kulture i umetnosti – s posebnim naglaskom na muzičku kulturu i muzičko stvaralaštvo mladih : teze za raspravu na Petom kongresu MOJ. 1981. Beograd: Muzička omladina Jugoslavije.

Pozorišni amaterizam u SR Srbiji u 1983. godini. 1983. Beograd: Savez amatera Srbije.

Stojković, Branimir (koord. projekta). 2004. *Srbija: Transverzalna studija Kulturna politika i kulturna raznovrsnost.* Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

VI ЛИТЕРАТУРА

Аксиќ, Нина. 2018. „Аматеризмот како начин за зачување/ трансформации на традиционалните обрасци – културно-уметничките друштва на територијата на Нови Пазар“. *Македонски фолклор* год. XL, 74: 201–216.

Аксић, Нина 2018. „Аматеризам као сегмент културне политике у СФР Југославији – пример Новог Пазара“. У *Зборник радова Статус и перспективе аматеризма у култури Војводине,* ур. Мирослав Кевежди и Александра Боснић Ђурић, 27–43. Нови Сад: Завод за културу Војводине.

Аксић, Нина. 2021. „Биоскопска култура у Новом Пазару у периоду социјализма“. У *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији,* ур. Бојана Богдановић и Кристијан Обшуст, 89–119. Нови Сад / Београд: Архив Војводине / Етнографски институт САНУ.

Aksić, Nina. 2022. „Smotra amaterizma mladih“. U *Festival stvaralaštva mladih 2009–2019,* Hasna Ziljkić, 7–11. Novi Pazar: Kulturni centar Novi Pazar.

Анастасијевић, Мирјана, Крстивоје Илић, Гордана Мајсторовић и Божур Хајдуковић. 1988. *Најдражи учитељ.* Горњи Милановац / Београд: Дечје новине / Културно-просветна заједница Србије.

Атанацковић, Слободан и Драгослав Мијаљевић (прир.). 1996. *20 година фестивала омладинских хорова Србије: Нови Пазар 1976–1996.* Београд / Нови Пазар: Савез аматера Србије / Скупштина општине, Дом културе „Ослобођење“.

Атлагић, Марко. 2000. „АФЖ новопазарског округа у обнови и изградњи од 1945. до 1950.“. *Новопазарски зборник* 24: 263– 283.

Белоица, Миомир и Хазир Дердемез (прир.). 1999. *Музичка школа „Стеван Мокрањац“: 1968–1998.* Нови Пазар / Краљево: Музичка школа „Стеван Мокрањац“ / Публик прес.

Благојевић, Гордана. 2010. „Народне игре Срба у дијаспори као симбол етничког идентитета: досадашња истраживања у оквиру пројекта Етнографског института САНУ“. У *Традиција – фолклор – идентитет,* ур. Гордана Благојевић и Ивица Тодоровић, 27–40. Сремски Карловци: Академија Српске Православне Цркве за уметност и консервацију.

Димић, Љубодраг, Дубравка Стојановић и Мирослав Јовановић.

2005. *Србија 1804–2004 – три виђења или позив на дијалог* – . Београд: Удружење за друштвену историју.

Драгутиновић, Бранко, Рашко В. Јовановић и Гојко Милетић. 1970. *Бела књига о Опери*. Београд: Народно позориште.

Ђукић, Весна. 2010. *Држава и култура: Студије савремене културне политике.* Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.

Ђукић, Весна. 2012. *Држава и култура: студије савремене културне политике,* друго допуњено издање. Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.

ЕСН, *Енциклопедија српског народа.* 2008. Београд: Завод за уџбенике.

Ивановић-Баришић, Милина. 2011. „Културно наслеђе Срба у дијаспори: игра“. У *Очување и заштита културно историјског наслеђа Србије у иностранству,* ур. Видоје Голубовић и Петар Петковић, 225–234. Београд: Институт за међународну политику и привреду.

Илић, Милош. 1987. *Социологија културе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Лукић Крстановић, Мирослава. 2010. *Спектакли XX века музика и моћ.* Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт.

Малетић, Михаило. 1969. *Нови Пазар и околина.* Београд: Новинско-издавачко предузеће КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ.

Мањулов, Ђура, 1970. *Две деценије позоришног аматеризма.* Кикинда: Народно аматерско позориште у Кикинди.

Марковић, Татјана. 1994. „Црквене композиције на репертоару српских певачких друштава до 1914. године“. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 15: 97–112.

Миленковић, Слађана. 2007. *Медијска култура.* Сремска Митровица: Висока школа за образовање васпитача Сремска Митровица.

Мушовић, Ејуп. 1979. *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара.* Београд: Етнографски институт Српске академија наука и уметности.

Погачник, Марко. 1983. „Уметност новопазарског простора“. У *Со-*

пођанска виђења, Поезија и слика, ур. Владета Паламаревић, 5–14. Нови Пазар: Народни музеј Нови Пазар.

Поповић Зоран, Хивзо Голош, Сузана Спасовић, Есад Муртезић и Ферид Шкријељ (прир.). 2008. *Водич Историјског архива „Рас“ Нови Пазар*. Нови Пазар: Историјски архив „Рас“ Нови Пазар.

Рабреновић, Михајло. 2008. *Аматеризам у култури.* Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар.

Радовановић, Миљана. 1984. „Основне антропогеографске и етнодемографске одлике приградских и других села у околини Новог Пазара“. У *Зборник радова Етнографског института,* књ. 14–16, ур. Петар Влаховић, 451–478. Београд: Етнографски институт САНУ.

Спасић, Вања. 2014. „После златног периода: Опера Народног позоришта у Београду (1971–2011)“. У *Balkan Art Forum 2013, Уметност и култура данас,* Зборник радова са научног скупа, ур. Драган Жунић и Миомира Ђурђановић, 371–378. Ниш: Универзитет у Нишу, Факултет уметности у Нишу.

Стефановић, Валерија. 2012. „Оснивање читаоница у новопазарском крају“. *Новопазарски зборник* 35: 143–159.

Филиповић, Драгомир. 1997. *Организација образовања одраслих.* Београд: „КИЗ“ Култура.

Чековић, Светлана. 2007. „Ликовна колонија ’Сопоћанска виђења’ 1976–2006“. *Новопазарски зборник* 30: 232–250.

*

Baruh Vahtel, Endru. 2001. *Stvaranje nacije, razaranje nacije.* Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji. [Prevod sa engleskog Ivan Radosavljević]. Beograd: Stubovi kulture.

Bašić, Goran. 2014. *Vodič za kreiranje inkluzivnih kulturnih politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu.* Novi Pazar: DamaD.

Božilović, Nikola. 2007. *Kultura i identitet na Balkanu.* Niš: Filozofski fakultet / Centar za sociološka istraživanja.

Božić, Milan. 1974. „Finansiranje kulture i kulturna politika“. *Kultura* 27: 269–(274)282.

Cvetković, Tomislav. 1970. „Pozorište svih – pozorište za sve“. *Kultura* 11: 142–148.

Daleore, Ana. 1998. „Filmske sveske 1968–1986.“. *Kultura* 96: 102–111.

De Cuir, Greg. 2011. *Jugoslovenski crni talas: polemički film od 1963. do 1972. u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.* Beograd: Filmski centar Srbije.

Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952.* Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.

Doknić, Branka. 2013. *Kulturna politika Jugoslavije: 1946–1963.* Beograd: Službeni glasnik.

Dragićević-Šešić, Milena. 2005. „Demokratičnost i dometi kulturne politike“. *Зборник радова Факултета драмских уметности* 8/9: 387–397.

Dragićević-Šešić, Milena i Branimir Stojković. 1994. *Kultura, menadžment, animacija, marketing.* Beograd: Clio.

Dragićević-Šešić, Milena i Branimir Stojković. 2000. *Kultura, menadžment, animacija, marketing.* Treće dopunjeno izdanje. Beograd: Clio.

Duda, Igor. 2017. „Uvod: od nazadnosti do svemira, od projekta do zbornika“. U *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija Jugoslavenskoga socijalizma,* ur. Igor Duda, 5–22. Zagreb / Pula: Srednja Evropa / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

Džuda, Tim. 2003. *Srbi Istorija, mit i razaranje Jugoslavije.* [Prevela sa engleskog Ljiljana Bajić]. Beograd: Dan Graf.

Đerlek, Muhamed Max. 2022. „Likovne forme evidentne u likovnim radovima mladih autora“. U *Festival stvaralaštva mladih 2009–2019,* Hasna Ziljkić, 352–353. Novi Pazar: Kulturni centar Novi Pazar.

Đukić-Dojčinović, Vesna. 1997. *Pravo na razlike selo – grad.* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Gavrilović, Ljiljana. 2011. *Muzeji i granice moći.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Hadžagić, Muzafer. 1979. „Samoupravne interesne zajednie u kulturi“. *Kultura* 45–46: 166–177.

Hadži-Slavković, Dobrinka. 1972. „Kinematografija u Srbiji“. *Kultura* 19: 176–179.

Hemersam, Fleming. 1986. „Filklor radnika i folklor radničkog pokreta“. *Kultura* 72: 131–144.

Herskovic, Melvil. 1971. „Kulturna antropologija“. *Kultura* 12: 54–112.

Ivanišević, Milivoje. 1969. „Kakve domove kulutre i u kojim naseljima“. *Kultura* 7: 135–142.

Ivanišević, Milivoje. 1981. „Zajednički interes u kulturi“. *Kultura Kultura* 53: 156–163.

Ivanišević, Milivoje. 1985. „Sedam mršavih godina...“. *Kultura* 70: 152–161.

Ivanišević, Milivoje i Svetlana Ljuboja. 1983. *Srbija – vodič kroz kulturu.* Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka SR Srbije, NIŠRO „Turistička štampa“.

Ikonomova, Vera. 1971. „Publika i pozorišna komuna“. *Kultura* 12: 134–143.

Inđić, Trivo. 1988. „Likovne kolonije u Srbiji“. *Kultura* 82–83: 180–199.

Janjetović, Zoran. 2011. *Od „Internacionale“ o komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945–1991.* Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Kahrović Jerebičanin, Muradija. 2014. *Novi Pazar u vaktu i zemanu.* Drugo dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar.

Koen-Seat, Žilber. 1970. „Prisustvo bioskopske publike“. *Kultura* 10: 126–135.

Lazarević Radak, Sanja. 2016. *Film i politički kontekst: O jugoslovenskom i srpskom filmu.* Pančevo: Mali Nemo.

Lazić, Radoslav. 1982. „Osnovi filmske kulture“. *Kultura* 59: 249–251.

Lukić, Radomir i Miroslav Pečujlić (red.). 1982. *Sociološki rečnik.* Beograd: Savremena administracija.

Majdak, Marija. 1971. „Formula publika“. *Kultura* 15: 208–213.

Majstorović, Stevan. 1969. „Pravo na kulturu“. *Kultura* 5–6: 76–86.

Marković, J. Predrag. 2012. *Trajnost i promena.* Drugo izdanje. Beograd: Службени гласник.

Madžar, Ljubomir. 1974. „Ekonomski aspekti kulturnog razvitka u pojedinim zemljama“. *Kultura* 27: 246(262)–268.

Maširević, Ljubomir. 2005. „Mediji i društvena teorija“. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 8–9: 301–310.

Milošević, Branislav. 1968. „Kakvo pozorište danas“. *Kultura* 1: 111–118.

Munitić, Ranko. 1972. „Jugoslovenska filmska teorija i praksa“. *Kultura* 18: 156–167.

Pavićević, Svetislav. 1970. „Nove potrebe – novi vidovi culture“. *Kultura* 8: 132–140.

Pondeličcek, Ivo. 1968. „Masovna kultura, film i filmski gledalac“. *Kultura* 2–3: 73–82.

Prnjat, Dejana. 2013. *Kulturna politika.* Beograd: Akademija umetnosti.

Ranković, Milan. 1973. „Dileme kulturne politike“. *Kultura* 21: 193–201.

Ranković, Milan. 1977. „Uvoz, promet i prikazivanje filmova“. *Kultura* 38: 150–164.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990. „Metamorfoza socijalističkih praznika“. *Narodna umjetnost* 27, godišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku: 21–32.

Stefanović, Valerija i Binela Fehatović (ur.). 2021. *100 godina Narodne biblioteke „Dositej Obradović“ Novi Pazar.* Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar.

Stojičić, Đoko. 1973. „Radnička klasa i kultura“. *Kultura* 23: 214–220.

Stojković, Branimir. 1978. „Kulturni standardi radnika: empirijski pristup“. *Kultura* 40: 197–202.

Supek, Rudi. 1974. „Sociološki značaj amaterizma“. *Kultura* 26: 8–16.

Šabanović, Elma. 2016. „Medijska/masovna kultura“. *Новопазарски зборник* 28: 257–267.

Šešlija, Milan. 1983. „Kulturne vrednosti i loklani kriterijumi“. *Kultura* 62–63: 118–126.

Škrijelj, Redžep. 2014. „Novi Pazar je ruh i nefs orijenta“. *U Novi Pazar u vaktu i zemanu*, autor Kahrović Jerebičanin, 9–10. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“.

Todorović, Aleksandar. 1971. *Filmski ukus kod omladine.* Beograd: Institut za film.

Urošević, Draginja. 1976. „Književna omladina“. *Kultura* 35: 267–269.

Vidaković, Mihailo. 1972. „O ukusu se može raspravljati“. *Kultura* 19: 180–183.

VII ПРИЛОЗИ

Слика 1

Раднички универзитет, детаљ мозаика.
Рад Милоша Гвозденовића, акад. сликара.

-

Слика преузета из монографије *Нови Пазар и околина*, Малетић 1969.

Слика 2

Наступ фолклорне секције Гимназије Нови Пазар.

-

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 3

Наступ фолклорне секције у Концертној дворани.

-

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 4

Наступ фолклорне секције 1975–1976.

-

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 5

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 6

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 7

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 8

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 9

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 10

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 11

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Слика 12

Из Збирке фотографија ИАРНП, В. 2. 280.

Nina Aksić

THE CULTURE OF ALL OR CULTURE FOR ALL INSTITUTIONAL AMATEURISM IN NOVI PAZAR IN THE SOCIALIST PERIOD

The basic principles which the entire cultural policy in the period between 1945 and 1991 was based upon, on the territory of the state union undergoing many different stages, was the massification of cultural activities, that is, the creation of mass culture, followed by the creation of mass media in the later period, as well as amateurism as a way of implementing and introducing cultural activities, in addition to assisting in the ideological shaping of the new "socialist man". The primary task of the new culture was to build a revolutionary new, classless society in which cultural activity would be available to all. However, the past heritage could not be eradicated in all segments, resulting in some earlier elements (such as folklore, i.e. dances, music, etc.) remaining in use, albeit adjusted to the new ideological aspirations. It was the massiveness, which was pushed into the forefront, that particularly set apart the new socialist culture from the culture prior to World War II. Along with the massiveness of the new culture went mediocrity and availability of different entertainment forms which served to channel the "social energy" and thus completely absorb the consciousness of the individual into the mass consciousness of the new society. The new culture in its broadest sense was produced by way of different mechanisms, with segments of this mass culture set against the elite, civil culture of past times.

The needs of the population began to change with the rapid development of the socialist society, which saw great social and economic changes in the form of migrations from the villages into the cities, the setting up of factories that employed the workforce from which emerged the working class of society, as well as a greater aspiration towards education, and therefore the creation of a strong socialist youth. Literacy was promoted first and foremost, followed by the education of children, youth and adults, and when positive results were achieved on this level, the socialist cultural rebirth of the cities and villages ensued. Alongside professional engagement in cultural activities such as drama, music, the arts, etc. which was mostly practised in Belgrade, Novi Sad and a few other cities in Serbia, these activities were also developed and cultivated through amateurism. This is how the new working class culture, which stood in opposition to the culture of other

classes, and especially to that of the ruling class, was created. During this period the youth also had its areas of activity alongside the establishing of numerous youth associations, which formed a separate network within which the youth acted in the field of culture. The previously mentioned two types of culture, that often intertwined, acted through the mechanism of amateurism, which stood in opposition to professionalism and institutionalism. The two basic, seemingly conflicting aspirations in socialist cultural practice were the following: the aspiration of amateurism to approximate itself to and grow into professionalism, and the inclusion of amateur activities into the work of institutions and their institutional organisation. Amateurism's ambition to convert itself to professionalism, it turned out, did not benefit amateur activities or their actors in any way, because amateurism had in certain periods greater engagement and importance within state cultural policy than did professional cultural activities, primarily due to the fact that the state realised the significance of amateurism and its possibilities for the ideological management and control of a broader social class. The second paradox, the institutionalisation of amateurism, in contrast to what has previously been stated, gave amateurism safety in an organisational, spatial, and to a certain degree also material sense in the majority of cases, but encouraged it with the intent of further professionalization.

The cultural governance system was complex and changed depending on cultural inclinations, as well as economic policy. Thus from funds and cultural boards, which existed in the first years after the war, cultural councils evolved, followed by cultural communities and, subsequent to 1974, self-managing communities of interest, only to return to the fund system again by 1990. The circular route taken in an attempt to decentralise the administrative bodies and distribute the economic management of culture is noticeable, but when the absolute "split" occurred, along with the inability of the state to keep financial control, the administrative system reverted back to centralised organisation.

The development of and changes in administrative bodies in culture followed the aims of cultural policy which determined the direction of cultural activities, and therefore the establishment of cultural institutions. Thus for instance, due to the fact that cultural policy following the war was primarily focused on increasing literacy and education, the network of libraries was accordingly expanded, and the number of newspapers increased, while in the domain of amateur activity, cultural and artistic societies which fostered different sections (above all folk dance) were founded. During the 1950s and 1960s no considerable headway was made in the formation of new

institutions, except for the expansion of the network of institutions dealing with basic cultural activity, such as workers' universities and centres for culture, whereas the 1970s and 1980s saw a rapid development of cultural activities, institutions, and associations in the domain of cultural amateurism. In this final period of socialism, which was also the most fruitful for the expansion of amateur cultural activities, there was a noticeable growth in the number of founded cultural and artistic societies and institutions dealing with the media (amateur radio), music and literary culture, and especially those pertaining to youth active in amateur culture (Literary youth, Musical youth, etc.).

*

Novi Pazar is a settlement which has for centuries been a distinct exotic blend of the Islamic and Orthodox, and certainly traditional heritage of the people living in the same area for generations, but exhibiting two different cultural patterns which have primarily been conditioned by religious differences. Thus has this region, rich in varied cultural influences and permeations, long attracted numerous artists who drew inspiration for their works of art from the cultural traditions and diversity of this city. In addition to the segments of the existing cultural heritage, which were modified according to the new socio-political aims after World War II, the plan for cultural development also included new forms of creative activity which were principally directed towards amateurism in culture.

Along with the formation of a new – socialist – cultural policy emerged a new general context for cultural policy and the development of cultural institutions, through which can be traced not only the development of this policy, but also another broader social phenomenon, that is, the formation of the socialist man, which elevated Novi Pazar as a city that embraced the new socialist culture which was adapted to it and therefore found acceptable. Amateurism may have played possibly the most important role during the course of this cultural development – a social role, as it contributed through its content to a greater togetherness between Orthodox Christians and Muslims who stood against each other for centuries but who, having lived side by side, were in reality closest to one another. Brotherhood and unity was alive on this territory and lived through the culture, predominantly through cultural manifestations which served as a reflection of togetherness in the sense of equality and fulfilment of living conditions. The period of turbulent social changes led to many novelties and, for the period being researched, these were novelties on the local level which were mainly positive for the population of the community in question. Culture and art gained a high status in the social

consciousness and were accepted as part of everyday necessity.

Thus it was our intention to present this cultural wealth that Novi Pazar fostered and enjoyed for a few decades. Owing to such aspirations and despite great cultural backwardness, Novi Pazar endeavoured to keep up with cultural development on the republic level in the first years following the war. The development of administrative bodies in Novi Pazar completely followed the happenings on the republic/state level. This can be explained by the economic dependence of Novi Pazar on the republic funds, seeing as it was an undeveloped local community, but political and ideological reasons must not be disregarded either. Regarding the development of cultural institutions, the city lagged behind the republic average in certain periods due to justified reasons, as previously mentioned. The significance of the aforementioned micro-plan for cultural development comes into focus here, that is, the local characteristics that demanded attention in order to fulfil the needs and possibilities of the population and to ensure that the devised cultural activities fulfilled their goal. The development of cultural institutions in Novi Pazar ranged from educational institutions for adults (People's University), to education for workers (Workers' University), and cultural institutions (Cultural Centre, Youth Centre with different associations and activities, as well as manifestations), which were all based on amateur activity. Therefore, even though Novi Pazar belonged to one of the undeveloped regions in terms of culture, especially in the first two decades following the war, industrialisation and mass migrations from the villages into the city contributed to the fast adaptation of people to the new socialist culture, alongside which amateurism was also accepted. With this as the starting point, it naturally followed that the cultural institutions which cultivated amateurism had good receptivity with the people of Novi Pazar, and especially the youth, which accepted the culture of their time more quickly and easily. Having overcome material poverty, but also cultural underdevelopment, Novi Pazar had already achieved significant progress by the 1970s by following the development rate of socialist culture, and risen to the top of amateur cultural activity in the Socialist Republic of Serbia owing to good organisational systems and the formation of institutional and traditional manifestations which were well-known and recognised both within and outside of the republic.

*

Although extremely ideologically coloured from today's perspective, culture in the socialist period was available to virtually everyone and gladly accepted for the most part, primarily owing to the concepts of socialisation

of culture and amateurism, through which it was mainly carried out, as well as thanks to the establishment and strengthening of cultural institutions and manifestations. Hence, despite numerous negative attitudes towards the cultural policy of socialism, one cannot neglect the fact that almost every youth took part in a cultural event, that working people had the opportunity to visit the theatres, concerts, exhibitions, that the opera was also available to inhabitants of smaller places, and that there existed many other well-attended cultural events which are nowadays not available to most people. Thus had Novi Pazar, owing to socialist cultural policy, grown from a small Turkish town into a city rich with cultural institutions, boasting both republic and international cultural manifestations.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11 Нови Пазар)“1945/1991“
316.75(497.11)“1945/1991“

АКСИЋ, Нина, 1990-
Култура свих или култура за све : институционални аматеризам у Новом Пазару у периоду социјализма / Нина Аксић. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2023 (Београд : Finegraf). - 246 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Монографска издања / Етнографски институт САНУ. Едиција Посебна издања ; књ. 95)

На спор. насл. стр.: The culture of all or culture for all. - Тираж 300.
- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 230-235. - Summary: The culture of all or culture for all.

ISBN 978-86-7587-116-3

a) Нови Пазар - Културна политика - 1945-1991 b) Нови Пазар - Културни живот - 1945-1991

COBISS.SR-ID 116889353